

STUDIA IURIDICA MONTENEGRINA

ČASOPIS STUDIA IURIDICA MONTENEGRINA

Glavni i odgovorni urednik prof. dr Zoran Stojanović
(*Editor-in-Chief*)

Redakcija prof. dr Zoran Stojanović (Podgorica)
(*Editorial Board*) prof. dr Olivera Vučić (Beograd)
prof. dr Vilim Bouček (Zagreb)
prof. dr Andreja Katančević (Beograd)
prof. dr Davorin Lapaš (Zagreb)
prof. dr Marija Karanikić Mirić (Beograd)
doc. dr Milica Kovač Orlandić (Podgorica)

Izdavački savjet akademik Dragan K. Vukčević, predsjednik
(*Editorial Council*) akademik Đorđije Borozan
akademik Viljem V. Smirnov
prof. dr em. Mihajlo Dika
prof. dr Budimir P. Košutić
prof. dr Miodrag Orlić

Sekretar Emil Mujević
(*Secretary of Editorial Board*)

Lektura Sonja Živaljević
(*Proofreading*)

Priprema za štampu Bojan R. Popović
(*Prepress*) Medeon, Podgorica

Izdavač FPN UDG
(*Publisher*) Ul. Oktoih br. 1
Podgorica
e-mail: sim@udg.edu.me

Časopis izlazi dva puta godišnje

Časopis je indeksiran u bazama EBSCO i CEEOL.

SADRŽAJ

ČLANCI:

MILAN PODUNAVAC

Režimi moći u postjugoslovenskom prostoru. . . . . /7/

NEDELJKO JOVANČEVIĆ

Posredno izvršilaštvo — sa osvrtom na rešenja
u KZ Srbije i KZ Crne Gore. . . . . /17/

HARIS MUMINOVIĆ

Financial Fragilities Along the Last Mile of Disinflation . . . . . /41/

EMIL MUJEVIĆ

Značaj rimskog prava u razvoju pravne kulture u Crnoj Gori. . . . . /53/

IZLAGANJA NA NAUČNIM I STRUČNIM SKUPOVIMA:

MLADEN VUKČEVIĆ

Ustavni sud kao čuvar crnogorske ustavnosti . . . . . /71/

PRIKAZI:

NIKOLA B. ŠARANOVIĆ

Velizar Sredanović, *Besudna vremena*, Udruženje pravnika
Crne Gore, Podgorica, 2023. . . . . /77/

ANDREJ BRACANOVIĆ

Andreja Katančević, *Rimsko pravo — Odabrana predavanja*,
Fakultet pravnih nauka, Univerzitet Donja Gorica, 2024. . . . . /79/

IVANA JABUČANIN

Marija Karanikić Mirić, *Obligaciono pravo*,
Službeni glasnik, Beograd, 2024. . . . . /83/

IZ PRAVNE ISTORIJE:

MILOŠ R. MARKOVIĆ

U prilogu o ukinuću smrtne kazne (njen istorijski razvitak) . . . . . /87/

ČLANCI

Režimi moći u postjugoslovenskom prostoru**

U radu se analizuju režimi moći na postjugoslovenskom prostoru. U prvom koraku analizuju se razlozi disolucije socijalističke Jugoslavije; u drugom, odgovara se na pitanje zašto su se na postjugoslovenskom prostoru oblikovali negativni politički režimi; u trećem, daje se jedna tipologija režima u savremenosti.

Ključne reči: Jugoslavija, režimi moći, legitimnost, diktatura, stabilokratija, novi despotizam

1. O razlozima disolucije socijalističke Jugoslavije

Opšti plan studije

U prvom delu ove studije biće razmotrene različite teorije o razlozima disolucije socijalističke Jugoslavije i ponuditi jedno teorijsko razjašnjenje implozije Jugoslavije. U drugom koraku ćemo izložiti razloge utemeljenja negativnih politika i negativnih političkih režima na postjugoslovenskom prostoru; u trećem razvijamo jedno normativno utemeljenu tipologiju političkih sistema. Opšte je mjesto da postoje različita razjašnjenja implozije jugoslovenskog režima i da se o tome vode ozbiljni sporovi. Svakako najznačajnije razjašnjenje ovog problema nalazimo u knjizi Dejana Jovića „Uvod u Jugoslaviju”¹. Jović nudi snop različitih razjašnjenja, uključujući ekonomske, političke, geopolitičke, istorijske, personalne itd. U ovom radu učinićemo otklon u odnosu na ove dominantno deskriptivne pristupe. Učinićemo to iz pretpostavki normativne političke teorije, oslonom na teoriju legitimiteta.

2. Normativni učinci teorije legitimiteta

Izdvajamo dva normativna motiva. Prvi pripada Aleksisu de Tokvillu. Tokvil utvrđuje da je legitimnost zadnje ishodište političke vlasti.² To je poslednje i najvažnije uporište na koje se vlast može osloniti.

* Redovni profesor na Humanističkim studijama Univerziteta Donja Gorica; e-mail: milan.podunavac@udg.edu.me.

** Autorizovano izlaganje na međunarodnoj konferenciji „Super izborna 2024. godina” u Beogradu (26–27. oktobra 2024. godine).

¹ Dejan Jović, *Uvod u Jugoslaviju*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2024.

² Aleksis De Tokvil, *Stari režim i revolucija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1994.

Drugi motiv sam posudio od Maksa Vebera.³ Opšte je mesto da je teorija legitimiteta kanonska tipologija o legitimnim tipovima moći (tradicionalni, harizmatiski, racionalni) u senci Maksa Vebera. Veberovo je polazište, koje rabimo u ovoj studiji, da „kod problema legitimiteta reč je o najtežem od svih pitanja koja se tiču teorije države”. Ako su svi politički pojmovi polemički, to se posebno može reći za legitimitet. Konstrukt legitimiteta uvek predstavlja mogućnost svoje suprotnosti, odsustvo ili deficit legitimiteta; ilegitimitet ili nedostatak legitimiteta. Uvek kada se nekome analitički pripisuje kriza legitimiteta, ne kaže se samo da režimu moći ide loše, već se šalje poruka da je vladavina rđava te stoga nije za opravdanje. Spinoza koga Veber obimno percipira je kanonskom formulom *obedientia facit imperatum* upravo naznačio ovako razumevan pojam legitimiteta. Da je tako, onda bi masovne demonstracije moći totalitarnim vladavinama bile dostatne da se režimi označe legitimnim.

Ovaj važan produžetak u teoriji legitimiteta učinila je anglosaksonska teorija političke obligacije i poslušnosti (*obedientia*), koja poručuje da je legitimna samo ona vladavina koja je moralno dostojna. Sve od zrelog političkog prosvetiteljstva, na ključno pitanje politike zašto se pokoravao i gde su granice toga pokoravanja, politička teorija ima samo jedan odgovor — demokratija. Otuda i normativno snažno polazište Roberta Dala da je demokratija univerzalni politički obrazac.⁴ Tu je i naša argumentacija o ograničenosti političkog (izbornog) proceduralizma.

3. Harizmatiski tip motivacije na poslušnost

Opšte je mesto da se u Veberovoj teoriji legitimiteta najmanje pažnje posvećuje harizmatikom tipu motivacije na poslušnost. Ovo se stanovište u velikoj meri može označiti ograničenim. Naprotiv, dosta je razloga koji upućuju da je neka vrsta Veberovog ideala bila nada, kako sam kaže, da će se pojaviti pokretački, harizmatisko-demokratski tip vođe, koji neće biti lišen estetiziranja političke moći. Otuda njegovo obožavanje parlamentarnih figura Gledstona i Palmestrona, američkih očeva osnivača. Tito je bio najbliži ovome Veberovom idealu.

S pravom se ističe da je Veberova teorija moderne države kao „racionalne ustanove” oslonjene na „racionalni tip legitimiteta” jedna od najsnažnijih teorija moderne države. Pri tome se po pravilu izostavljaju dve važne činjenice. Prva je da je tip države kao „racionalne ustanove” dominantno nemački (pruski) izum i da, na razmeđu vekova, ni Engleska ni Sjedinjene Države, ne udovoljavaju standardima države kao „racionalne ustanove” u Veberovom značenju ovoga pojma. Drugo važno Veberovo polazište, koje osnažuje njegov stav o harizmatikom tipu motivacije na poslušnost, jeste njegova teza da

³ Navedeno prema: Milan Podunavac, *Politički legitimitet*, Rad, Beograd, 1988.

⁴ Robert Dal, *Poliarhija — participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.

racionalni tip upravljanja nije sam sebi dovoljan i da ga je nužno osnažiti i oplemeniti „personalnom maskom” onih koji ga nose i karakterom njihove harizme.

4. Rutinizacija harizmatškog autoriteta

Pitanje rutinizacije harizmatškog autoriteta važan je i nedovoljno rabljen deo njegove teorije legitimnosti. U ovome radu ovaj konstrukt će biti kontekstualizovan iz razumevanja disolucije Jugoslavije. Sažeto, utvrđuje Veber, rutinizacija harizmatškog autoriteta (pitanje političkog nasleđa) najranjivije je stanje u kome se ovaj tip režima može naći. I dodatno, nemoć režima da reši ovo pitanje po pravilu vodi razaranju ovoga tipa moći.

Dva su načina, utvrđuje Veber, kako se rešava ovaj problem. Prvi je da vođa odredi svoga političkog naslednika; drugi je da se urede procedure kako će se odrediti pitanje političkog nasleđa. Savremeni politički sistemi pokazuju da postoji i jedan i drugi tip rutinizacije političke moći (Severna Koreja, arapske zemlje, azijske despotije). Prilike u Jugoslaviji bile su drugačije.

Jugoslavija smrt harizmatškog vođe dočekuje s nerešenim pitanjem rutinizacije harizmatške moći. Tito nije odredio političkog naslednika, niti su uređene procedure izbora novog političkog vođe. Ustavom iz 1974. godine dodatno je cementirano rešenje da se takav sistem lične i doživotne vlasti ne može ustanoviti. Uređene su procedure kolektivnog šefa države koje su omogućile da vođenje države u posttitovskom vremenu preuzima kolektivno političko telo male integracijske moći i ograničenog legitimiteta. Složene konsensualne procedure stvarale su stanje mrtve ravnoteže nemoći ovoga političkog tela.

Mrtvu ravnotežu ovog političkog tela razara Slobodan Milošević jednom nacionalističko-populističkom mobilizacijom masa. I to je po mome sudu uvod u nasilno razaranje države. I države nastale na postjugoslovenskom prostoru nosile su u sebi obeležja ovog tipa vladavine.

Hrvatska (tuđmanizam); Srbija (Milošević); Crna Gora (Đukanović) prolaze kroz osobitu formu cezarističkih režima,⁵ suočavaju se sa istom vrstom problema: nezavršeni proces rutinizacije ovoga tipa vlasti. Mada se među ovim režimima mogu uočiti određene razlike — Milošević i Tuđman svoju moć oslanjaju na rat, Đukanović pak ima obeležja „demokratskog cezara” (Veber) — sva tri su nosila odlike osnivačkih mitova (očevi država) i sva tri su završila u ovoj ili onoj vrsti autokratije. Restauracija „starog režima” u Srbiji i proces utemeljenja lične vlasti nose u osnovi ova obeležja.

⁵ Milan Podunavac, *Režimi straha*, Humanističke studije UDG, Podgorica, 2022; Ilija Vujačić, *Država između građanskog i nacionalnog (prilozi promišljanju crnogorskog društva i države)*, Humanističke studije UDG, Podgorica, 2021.

5. O razlozima utemeljenja negativnih političkih režima

U drugom koraku ćemo pokušati da ponudimo jedno razjašnjenje zašto se na prostoru Jugoslavije u procesu političke tranzicije utemeljuju forme negativnih politika i negativnih režima moći.

Prvi je razlog u zakasnelom procesu tranzicije. Jugoslovenske političke elite nisu razumele pad Berlinskog zida i dubinu političkih promena koje je ovaj istorijski događaj imao za savremenu Evropu. Zakasneli proces tranzicije može se sažeto označiti u formuli: ono što je 1989. godina (pad Berlinskog zida) bila za Istočnu i Centralnu Evropu, 1992. bila je za postjugoslovenske zemlje. Složenost ovog tranzicijskog procesa može se organizovati oko pet ključnih osa: transformacija diktature u demokratiju; transformacija planske privrede u tržišnu; transformacija jednopartijskog u višepartijski sistem; transformacija identiteta; transformacija rata u mir. Tranzicijski proces na prostoru postjugoslovenskih društava rađa polje negativnih politika i negativnih političkih režima.

Razloge ovakvom stanju nalazim u uticaju tri moćne negativne sile koje su dominantno oblikovale ovaj proces.

Prva je rat. Postjugoslovenska društva su postratna društva. Rat razara legalitet/poredak. Rat razara slobodu, sigurnosne alate kojima se osigurava sigurnost ljudi, rađa sve vrste unutrašnje i spoljne despotije, stvara ambijent u kome je sve što je u miru vrlina (solidarnost, tolerancija, poštovanje drugog) u ratu je mana. Marks je u Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte pokazao kako se jedno od najsnažnijih evropskih društava pokorava „vojničkim čizmama” i prepušta nekoj vrsti dobrovoljnog ropstva. Majkl Ignatiev je u kanonskoj knjizi „Balkanski ratnik” pokazao kako su akteri balkanskih ratova razorili državu, da bi je zatim ponovo tražili u stanju nasilja, nesigurnosti i gubitka života i sloboda. Razaranje legaliteta generira strah kao energetski princip koji upravlja individualnim i kolektivnim ponašanjem zajednice. I tu nalazimo razlog nemoći postjugoslovenskih društava da uspostave stabilne pravne poretke i konsoliduju vladavinu prava. Važna sastavnica determinante rata je da neka društva izlaze iz rata kao poražena društva (Srbija), što u velikoj meri objašnjava nemoć ovoga društva da uspostavi stabilne saglasnosti oko temeljnih pitanja svoje zajednice.

Druga moćna negativna sila je diktatura. Proces političkih promena u postjugoslovenskim društvima odvija se u ambijentu postdiktatorske memorije. Sve tri forme cezarističkih diktatura (Tuđman, Milošević, Đukanović) ostavile su ambijent proširenog nepoverenja prema demokratiji i uspon neprijatelja demokratije. Sve je to ograničavalo proces demokratske i političke konsolidacije. Crna Gora u ovaj proces ulazi kao duboko podeljena zajednica (državnost, identitet), što još uvek proces političkih promena ostavlja na rezmeđi između političke progresije i regresije.

6. Etnifikacija osnivačkih ustava

Treća takva sila je nacionalizam koji uzrokuje jedan opšti proces etnifikacije politike. To se naročito izražava u naglašeno neliberalnim režimima građanstva (Slovenija, Hrvatska, Crna Gora) i načinu kako se definiše konstitutivna moć osnivačkih ustava.

Rekonstitucija postkomunističkih društava, kako upućuje Holms, počinje od krova, od ustava. Ustavi su nakon urušavanja „staroga režima” glavna osa normativne integracije poredaka. Novi se poredak u osnovi legitimizira kroz novo razumevanje položaja čoveka, odnos građana i države i novo razumevanje slobode. Ustavi pisani posle perioda totalitarne vladavine nose drugačiju tablicu vrednosti u odnosu na ustave koji se donose nakon perioda kriza i ustavnih paraliza. Pokazalo se ipak da je cena ovoga novoga društvenog ugovora visoka i da počiva na tri temeljna uslova. Da bi ustav bio efikasan, od njega se očekuje da uspostavi koherentan i stabilan okvir za reprodukciju političke moći. Da bi ustav bio legitiman, od njega se očekuje da inkorporira skup civilnih i političkih prava, kao i mehanizme koji treba da osiguraju demokratski i javni karakter političkih procesa. I treće, od ustava se očekuje da bude usidren u vrednostima liberalnog konstitucionalizma i konstitucionalne kulture.

Osnovna osa koja otkriva ovaj složeni proces je način na koji osnivački ustavi u regionu utemeljuju konstitutivnu moć ustava.

7. Konstitutivna moć

Konstitutivna moć pripada redu prvih principa političke i konstitucionalne teorije. U njenom središtu je pitanje o normativnoj validnosti ustava. Konstitutivna moć daje objašnjenje ko je titular ustava (ustavno autorstvo) i kako nas ustav obavezuje. Normativno je stanovište da ustav ne utemeljuje samo strukture političke moći, već na određen način (politički) oblikuje i sam narod. Konstrukt ustavnog autorstva posreduje složeni odnos između konstitutivne moći i ustavnog (političkog) identiteta zajednice. Na način kako to upućuje Frank Michelman: „Političko-institucionalni ustav uvek ima karakter zakona koji je donet u određenim okolnostima od određenih aktera i koji je obavezujući za nas. Reći da je neko suveren u zemlji znači pravni titulus te ličnosti da vlada i sve ono što ona odlučuje. Sve dok ja prihvatom njegov posednički titulus, u obavezi sam da sledim njegove ustavne direktive.”⁶ Pitanje o konstitutivnoj moći centralno je pitanje političke teologije. Ono odgovara na pitanje o tome kako se uspostavlja novi poredak, a da njemu nije podložna. Moć da se ustanovi ustav je moć da se kreira politički poredak ex nihilo. U modernim terminima, ustav znači aktivno oblikovanje

⁶ Frank Michelman, Constitutional autorship, *Constitutionalism: philosophical foundations* (ed. Larry Alexander), Cambridge, 1998.

novog poretka, različit od postepenog toka, različit od postepenog toka postupnih promena. Izgradnja ustava uključuje ideju autoriteta i autora čija je moć ultimativni izvor poretka. Koncept konstitutivne moći uveli su teolozi, to je primer onoga što se naziva politička teologija; konstitutivna moć sekularizirana je verzija božanske moći da se svet kreira ex nihilo, da se kreira poredak kome konstitutivna moć nije podvrgnuta.

U pogovoru knjige Helmuta Plesnera „Zakasnela nacija” (Die Verspöte Nation) Ivo Prpić obnavlja temeljnu kontestaciju o prirodi utemeljujuće moći u modernoj evropskoj tradiciji.⁷ U središtu ove kontestacije su konstrukti *demos* i *etnos*. Mada oba konstrukta pripadaju zreloom političkom prosvetiteljstvu, u ovoj se temeljnoj kontestaciji, u osnovi, otkrivaju dve ključne strategije u izgradnji moderne evropske države. Prva sažeto kaže: država je umska, racionalna, ugovorna, konstrukcijska tvorevina, utemeljena tvorevina. Ona je drugo ime za modernu političku zajednicu (nacija) koja se konstituiše kao zajednica jednakih građana. Zajednica i vlast nisu nešto što je dano i postoji prije i nezavisno od racionalnog delanja pojedinaca. Nacija je zajednica ljudi koji žive na istoj teritoriji i povezana je pravom i ujedinenim političkim institucijama. Ostvarivanje konstitutivne moći i poretka posreduje se demokratskim političkim procesom građana.

Ovakvom razumevanju konstitutivnog subjekta suprotstavlja se konstrukt etnosa i politička dinamika „zakasnele nacije”. Plesner pokazuje da se razlike u vremenu u procesu konstituisanja moderne nacije istovremeno iskazuju i kao razlike u oblikovanju nacionalne svesti i strukturama pojedinih nacionalnih vladavinskih sistema. Na evropski modernizacijski proces u 17. i 18. stoleću, Nemci su reagovali romantičarskim propitivanjem „nemačke duše” i isticanjem razlike, posebno naspram drugih naroda, naročito Francuza. Svest o jedinstvu Nemaca se nastoji uspostaviti nezavisno od postojećih oblika vlasti i odvojeno od ideje slobode čoveka. Ona je razumevana kao nepolitička. Za tako razumevanu zajednicu, identitet političke zajednice ne posreduje političkim i demokratskim procesom.

Ovo je normativno polazište koje dominira u postjugoslovenskom prostoru. Dominirajuće značenje nacije (etnosa) osnaženo je odsustvom temeljnih pretkonstitutivnih moći u postjugoslovenskim društvima. Sve to rađa etnonacionalizam, etnocentrizam i etnifikaciju politike kao integrišuće sile poretka. Ovo temeljno, strukturno obeležje ima odlučujuće učinke za razumevanje konstitutivne moći u osnivačkim ustavima. Za razliku od konstitutivne moći *demos* koji se oposreduje kroz demokratski proces i konstitutivan je za utemeljenje poretka, *etnos* je već ujedinjena politička zajednica. Njezina moć naglašeno je usmerena na uklanjanje činilaca koji su potencijalna opasnost za supstantivnu homogenost nacije i etnosa. Otuda i temeljno pitanje: trebaju li zajednice koje svoj život definišu u pretpolitičkim

⁷ Helmut Plesner, *Zakasnela nacija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2005.

pojmovima ustav kao utemeljujući akt koji uspostavlja poredak. Odgovor je, kako upućuje Urih Projs, jedan od vodećih evropskih konstitucionalista, negativan. Politički i konstitucionalni identitet ovakvih zajednica leži izvan ustava. Oni naprosto nemaju utemeljujuću snagu novog poretka, već su puki instrumenti već uspostavljene formacije političke moći.

Ovo je stanje koje dominira u osnivačkim ustavima na postjugoslovenskom prostoru. Ono se, kako pokazujemo u ovoj studiji, najtemeljitiše izražava u dubokoj napetosti između konstitutivne moći i konstitucionalnog identiteta ovih zajednica. Konstitutivnu moć ovih zajednica moguće je razumeti samo iz pretpostavki koje su već utemeljene i koje moraju imati utemeljujući značaj za konstitutivni identitet zajednice. Mišel Rozenfeld ovu vrstu napetosti izražava formulom o razlici između ustavnog i ekstraustavnog identiteta. Odsustvo ove saglasnosti problematično je za svaku zajednicu. Ona ugrožava legitimnost utemeljenog poretka i na potpuno drugačiji način postavlja pitanje važnosti državnosti za utemeljenje novih poredaka. Pokazuje se da utemeljenje novih poredaka, u kojima su ustavi osnovna osa integracije, zahteva državnost u dva temeljna značenja. Prvi smo analizirali. Nema pravne države, kako demonstrira Karl Šmit, u stanju neporetka. Drugo značenje podjednako je važno. Državnost istovremeno definiše fizičke i simboličke granice, koje nam omogućavaju da definišemo ko pripada narodu i ko je moralno vlastan da bude nosilac konstitutivne moći i utemeljenja poretka unutar jedne političke zajednice. Odsustvo odgovora na ovo temeljno predustavno pitanjenje — ko pripada *We are the People* — čini konstitucionalni projekt od početka problematičnim. Odgovor na pitanje ko je državljanin (ima pasoš, plaća porez, ide u vojsku itd.) i na pitanje ko je moralno vlastan da utemelji političku zajednicu nije isti. Države na postjugoslovenskom prostoru pokazuju da postoji kontinuitet državnosti bez odgovora na ovo fundamentalno pitanje. Ustavi bez konstitutivne moći proizvode upravo ovu vrstu strukturnog deficita.

Crna Gora ustavnom stipulacijom građanske države i ustavnog patriotizma unekoliko narušava ovu osnovnu matricu na postjugoslovenskom prostoru. O tome smo već pisali u studiji o ustavnom patriotizmu, upozoravajući na dva temeljna deficita konstrukta konstitutivne moći u Ustavu Crne Gore. Prvi čini naglašeno neliberalni koncept građanstva/državljanstva; drugi, dominacija politike identiteta u političkom polju.

8. Tipologija režima moći na postjugoslovenskom prostoru

U trećem koraku smo namerni da izložimo kritici vladajuće političke škole koje analizuju režime moći na postjugoslovenskom prostoru. Označili bismo ih opštim pojmom demokratija sa adjektivom (iliberalna demokratija, proceduralni autoritarizam; demokratski

autoritarizam; kompetitivni autoritarizam itd.). Ova pojmovna matrica — bez jasnog normativnog stava — u osnovi služi normalizaciji autoritarnih režima moći.

U osnovi mogu se izdvojiti tri grupe političkih režima na ovome prostoru: prvi je stabilokratija (Slovenija, Hrvatska, Crna Gora (inicijalno), Makedonija); drugu formu čini novi despotizam (Srbija); treću nedovršene države koje nemaju i ne pokazuju dovoljnu upravljačku sposobnost da ovladaju mehanizmima moći, prava i legitimnosti (Bosna i Hercegovina).

9. Legitimacijski deficiti stabilokratskih režima (Slovenija, Hrvatska)

Radi se o jednom tehnokratskom nepolitičkom okviru koji je normativno prazan i koji režimi ispunjavaju vrlo različitim političkim matricama, koje su dominantno nedemokratske, neliberalne i dominantno iracionalne. Svim ovim režimima nedostaje politička teorija — sistem usaglašenih legitimacijskih matrica — koje izražavaju strukture političkog sistema i njegove ciljeve. Ovo normativno vezivo tkivo sistema, jezgro sistema, ne može da zameni izborni proceduralizam. U odsustvu usaglašenog normativnog tkiva koje povezuje strukture moći i njegove ciljeve, nepolitički stabilokratski okvir ispunjava se vrlo različitim i međusobno suprotstavljenim matricama koje su dominantno nedemokratske, neliberalne i dominantno iracionalne. Tipičan primer ovakvog političkog supstituta su osnivački mitovi, kakav je osnivački mit domovinskog rata u Hrvatskoj, mit o nebeskoj Srbiji (Kosovu), ili pak mit o Aleksandru Makedonskom u Makedoniji. Odsustvo rutinizacije mita o domovinskom ratu je jedan od glavnih legitimacijskih deficita režima moći u Hrvatskoj. Prosto, pokazuje se da politička arhitektura društva ne može da ovlada ovim mitom i da on uvek iznova društvo vraća u jedno belicističko stanje.

Srbija je poseban slučaj. Radi se o režimu nove despotije — pojam koji posuđujem od Tokvila — kome po prirodi stvari ne treba politička teorija i u kome je legitimacijsko polje potpuno premreženo propagandom, kolonizacijom javnog polja, razorene granice između javnog i privatnog polja, poretka i neporetka. Režim je u permanentnom stanju kvazilegitimnosti, koja se nadoknađuje permanentnom političkom mobilizacijom i osobitim stanjem perpetuiranja vanrednog stanja.

Literatura

1. Vujačić, I, *Država između građanskog i nacionalnog (prilozi promišljanju crnogorskog društva i države)*, Humanističke studije UDG, Podgorica, 2021.
2. Dal, R, *Poliarhija — participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
3. De Tokvil, A, *Stari režim i revolucija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1994.
4. Jović, D, *Uvod u Jugoslaviju*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2024.
5. Michelman, F, Constitutional autorship, *Constitutionalism: philosophical foundations* (ed. Larry Alexander), Cambridge, 1998.
6. Plesner, H, *Žakasnela nacija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2005.
7. Podunavac, M, *Politički legitimitet*, Rad, Beograd, 1988.
8. Podunavac, M, *Režimi straha*, Humanističke studije UDG, Podgorica, 2022.

Milan Podunavac, PhD

REGIMES OF POWER IN THE POST-YUGOSLAV AREA

The study is divided in the three parts. In the first step disolution of former Yugoslavia is described within the broader space of legitimacy theory. In the second focus is on rise of negative politics and negative political regimes. The last chapter describes the typology of power regimes.

Key words: Yugoslavia, regimes of power, legitimacy, dictatorship, stabilitocracy, new despotism

Posredno izvršilaštvo — sa osvrtom na rešenja u KZ Srbije i KZ Crne Gore

U radu se sagledava ustanova posrednog izvršioca i mogućnost takve figure kod izvršenja dela s obzirom na objektivno-subjektivnu koncepciju krivičnog dela /čl. 14 st. 1 KZ/ i opšteprihvaćenu limitiranu akcesornost saučesništva. Polazeći od činjenice da je limitirana akcesornost u našem pravu shvaćena kao odnos saučesnika prema izvršiocu dela koji je ostvario sve bitne elemente i protivpravnost, a ne traži se i njegova krivica, dolazi se do zaključka da je retko potrebna ustanova posrednog izvršioca u srpskom pravu. Krivični zakonik CG 2010. godine uvođi ustanovu posrednog izvršilaštva, tako da će u praksi biti mnogo više slučajeva od onih koji se tradicionalno prihvataju. Uspostavljanjem pravila ekvivalencije u pogledu odgovornosti i kažnjivosti saučesnika i izvršioca, za izvršeno krivično delo, na neki način se gubi značaj različitih uloga u izvršenju dela, a princip krivice koji je uspostavljen u tom saučesničkom sklopu, korektiv je za nedostatke.

Cljučne reči: posredno izvršilaštvo, podstrekavanje, posrednik, oruđe, odgovornost

Uvod

Izvršilaštvo je temeljna forma izvršenja krivičnog dela, to je delatnost preduzeta od strane samostalnog izvršioca kao nosioca radnje izvršenja, kojom se vrši protivpravno delovanje sve do svršenog ili pokušanog krivičnog dela ili kažnjivih pripremnih radnji.¹ Pri izvršenju krivičnog dela čovek se može koristiti različitim metodima i sredstvima (oruđem, oružjem, raznim predmetima, životinjom, prirodnim silama i drugim), ali se može koristiti i drugim čovekom i posredno preko njega izvršiti krivično delo.

Pitanje posrednog izvršilaštva kao vrste izvršilaštva, aktuelno je pre više od jednog veka, pa i danas, kako u teoriji, zakonodavstvu, tako i u praksi. U radu će se videti da postoje brojne životne situacije u kojima posredni izvršilac dela za sebe koristi neposrednog izvršioca

* Advokat iz Beograda, doktor pravnih nauka; *e-mail:* jovanceciv.nedeljko@gmail.com.

¹ Maurach /Gössel/ Zipf, Strafrecht, Allgemeiner, Teil, Teilband 2. 6., neubearbeitete und erweiterte Auflage, Heidelberg, 1984. p. 205. navodi da ovo staro učenje o restriktivnom pojmu izvršioca (koje zastupaju Beling, Frank, Grünhut, Bruns, Wagner) sadrži shvatanje čiji je jezički izraz „da je izvršilac onaj koji potpuno ili delimično lično izvrši opisane radnje u obeležjima dela iz Posebnog dela”. Ovo je identično sa shvatanjem pojma izvršioca po francuskom krivičnom pravu.

— čoveka, kao *ljudsko oruđe* i da je upravo taj *posredni izvršilac* odgovoran za izvršeno krivično delo.

Da bi se odredilo posredno izvršilaštvo, potrebno je razlikovati izvršilaštvo od saučesništva. Osnovna razlika je na one koji su *nosioci radnje izvršenja*, one radnje koju zakon određuje kao radnju izvršenja krivičnog dela, od onih koji daju *doprinos* izvršenju dela-saučesnici (podstrekači i pomagači).² Radnja izvršioca je prirodna i odlučujuća, ona je uzrok posledice u pitanju, dok su radnje saučesnika uslov posledice u pitanju. Odnos između „radnje i saradnje” davno je prepoznao poznati pravnik-istoričar T. Momzen³ i uspostavlja se shodno zavisnoj — *akcesornoj vezi*, kojih ima više varijanti.⁴ Radnje saučesnika (podstrekavanja i pomaganja) su *akcesorne* — zavisne prirode od radnji izvršioca.⁵ One nisu pravno relevantne ukoliko ne postoji izvršilaštvo, s tim da mogu biti predviđene i kao posebno krivično delo.⁶

Problem *ekstremne ili pune akcesornosti*, kod koje se traži da neposredni izvršilac treba da bude i krivac, da bi se saučesnici pozvali na odgovornost, nije rešio problem kada se delo izvrši od strane krivično neodgovornog, a koji je izvršio delo u objektivnom smislu. Zbog toga su kriminalno-politički razlozi nalagali da se odstupi od *pune akcesornosti* i uvede sistem *limitirane odgovornosti*, kod koje se ne traži da je delo izvršeno u objektivno-subjektivnom smislu, već je dovoljno da je delo izvršeno u *objektivnom* smislu — bez krivice izvršioca, da bi se pozvali na odgovornost saučesnici. Uvođenjem *limitirane akcesornosti*, polagane su nade da se može rešiti taj problem ustanovom podstrekavanja.⁷ Ali i pored takvog akcesornog sklopa,

² Srzentić, Stajić, Lazarević, *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd, 1978, str. 269–280.

³ Theodor Mommsen, *Römisches Strafrecht*, 1899, str. 121.

⁴ Mayer E. M., *Der Allgemeine Teil des deutschen Strafrecht*, 1915. /2 Aufl. 1923/, vidi str. 390 i dr. Upravo je Mayer stepenovao akcesornost u ralcijama saučesništvo — izvršilaštvo, na minimalnu, potpunu ili ekstremnu, limitiranu i hiperekstremnu akcesornost. Nadalje za „minimale” Akzessorietät, vidi *Maurach /Göss/ Zipf*, str. 336, 66.

⁵ Blei, H., *Strafrecht AT*, I. 18. Auflage, Munchen, 1983, str. 265. O ovom detaljno, N. Jovančević, *Die akzessorische Natur der Teilnahme im serbischen Strafrecht* (Akcesorna priroda saučesništva u srpskom krivičnom pravu, Rad objavljen u zbirci radova povodom 80. godišnjice C. Roxin, München, 15. Mai 2011)

⁶ Jescheck — Weigend, *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil, Fünfte Auflage*, Freiburg i. br. Und Köln, 1995. str. 655. 1, 2; o ovom vidi detaljno, Jovančević, N., *Die akzessorische Natur der Teilnahme im serbischen Strafrecht, Akcesorna priroda saučesništva u krivičnom pravu Srbije* — rad u okviru zbornika radova „Strafrecht als Scientia Universalis, Festschrift für CLAUS ROXIN zum 80. Geburtstag am 15. Mai 2011”.

Hans-Heinrich Jescheck, *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil, Funfte Auflage*, Berlin, 1996. str. 646. navodi da je umišljajno učešće kažnjivo, međutim i nehatno učešće u delu, podstrekača ili pomagača, može biti kažnjivo ako zakon predviđa kažnjivost za određeni delikt učinjen i iz nehata.

⁷ I. Đokić, *Izvršilaštvo u krivičnom pravu*, Edicija Crimen, Beograd, 2020, vidi, str. 61, 62 i dr.

koji je uglavnom uz uvođenje *sistema krivice*, rešio do tada nerešive probleme u odgovornosti saučesnika, stoji činjenica da se nije uspostavio sistem, koji prirodne razlike koje postoje između izvršilaštva — posrednog izvršilaštva i saučesništva razrešava.

U novijoj istoriji brojni su primeri gde je izvršeno krivično delo, a njen pravi, intelektualni i voljni izvršilac je ostao u senci, bez odgovornosti, pokriven licem koje je faktički izvršilo delo, često bez svesti i volje da to učini.⁸ Taj koji nije vršio realne radnje na izvršenju dela, nije se u potpunosti uklapao u formu saučesnika, a njegovo prirodno delovanje ukazivalo je da je to nešto jače izražena izvršilačka volja i da se delo vrši u njegovom interesu, te da ne bi izbegao krivičnu odgovornost, kriminalno-politički razlozi su nalagali da se privede krivičnoj odgovornosti kao *posredni izvršilac*.⁹

Dakle, i nakon uvođenja limitirane akcesornosti, postoji više situacija kada se može primeniti institut posrednog izvršilaštva (jer se izvršilačke radnje ne tretiraju samo shodno kauzalnim teorijama), što pre svega zavisi od zakonodavnog rešenja posrednog izvršilaštva, ali i teoretskih shvatanja i tumačenja u određenim slučajevima koje donosi život.¹⁰

I u ovom radu se raspravlja o prihvatljivosti pojma posrednog izvršioca, jer je to posebna krivično-pravna forma izvršilaštva koja proizilazi iz života. Ovde, pored istorijskog kraćeg prikaza, razlaganje treba da se odnosi u elementarnom smislu na zakonska rešenja u KZ Srbije i KZ Crne Gore.

I

1. *Posredno izvršilaštvo*. Onaj koji posredno, preko drugog čoveka izvrši krivično delo, kojeg koristi kao prosto „sredstvo”, ljudsko oruđe, (*menschliches Werkzeug*), je posredni izvršilac (*mittelbare Täterschaft*).¹¹ Da bi se radilo o posrednom izvršilaštvu potrebno je da se nađu u konstelaciji odnosa najmanje dva lica, posredni koji ima

⁸ N. Jovančević, *Podstrekavanje — oblik saučesništva i samostalno krivično delo*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, vidi opširnije, str. 96–97.

⁹ M. Đorđević, *Posredni izvršilac krivičnog dela*, APF, Beograd, br. 1–2/1994, str. 60; Z. Stojanović, *Krivično pravo — Opšti deo*, 21. Izdanje, Beograd, 2014, str. 259–262; N. Jovančević, *Podstrekavanje — oblik saučesništva i samostalno krivično delo*, Beograd, Službeni glasnik, 2008, vidi opširnije str. 96, i dr.

¹⁰ Naročito se za to zalagao prof. M. Đorđević, da se „figura posrednog izvršilaštva izričito i detaljno reguliše odredbama Opšteg dela krivičnog prava”, a u novije vreme; prof. Z. Stojanović, *Krivično pravo — opšti deo*, 21. izdanje, Beograd, 2014, str. 262. te, N. Jovančević, I. Vuković, I. Đokić...

¹¹ Maurach /Gössel/ Zipf, *Strafrecht Teil, Teilband 2.*, 6 Auflage, Heidelberg 1984. str. 206. navodi, shodno *formalno-objektivnoj teoriji*, da „izvršenje je lično ostvarenje dela, ali može da se izvede i korišćenjem drugog kao sredstvo izvršenja”. Nadalje, N. Jovančević, *Posredno izvršilaštvo u KZ Srbije*, *Pravni život*, br. 7 i 8/ 2011. Beograd, vidi, str. 181–192.

dominantnu ulogu nad neposrednim — *oruđem* i preko tog vrši krivično delo.¹²

Posredno izvršilaštvo *ili intelektualno izvršilaštvo ili „intelektualno prouzrokovanje,*”¹³ kao forma izvršilaštva od davnina je poznato, ali je mnogo vremena trebalo da se ova ideja, kao krivičnopravna ustanova probije, usvoji i ozakoni.¹⁴ Po Roksinu (*Roxin*) dogmatska figura posrednog izvršioca na početku je jedva prihvaćena, jer se taj pojam mešao sa podstrekavanjem.¹⁵ Ustanova posrednog izvršioca se u istoriji najpre i pojavljuje kada je posredni izvršilac koristio za izvršenje dela *neuračunljivo lice ili dete*, koji nisu krivično odgovorni.¹⁶

U teoriji krivičnog prava se izgradio pojam posrednog izvršioca (*mittelbare Täterschaft*), u nemačkoj krajem XIX vijeka, da bi se popunila jedna pravna praznina i da bi se faktičko stanje, u konstelaciji odnosa, saučesničkog delovanja posrednog i neposrednog izvršioca, koji iz nekih razloga nije krivično odgovoran, — *odredila odgovornost* tog posrednog izvršioca, koji preko drugog čoveka vrši krivično delo. Za posredno izvršilaštvo je karakteristično što posrednik faktički ne preduzima radnje u izvršenju dela, već preduzima radnje prema neposrednom, delujući raznim sredstvima i metodama na njegovu *volju* da izvrši krivično delo zarad posrednog izvršioca. Prema Roksinu (C. Roxin), kod posrednog izvršilaštva tipična je *vlast nad delom*, ali koja ne postoji u faktičkom obliku, kao kada se neposredno

¹² F. Haft, Strafrecht, Allgemeiner Teil, 8 Auflage, München 1998., str. 199–200. Da bi se radilo o posrednom izvršilaštvu, potrebno je da se nađu u konstelaciji najmanje dva lica, posredni koji ima dominantnu ulogu nad *oruđem* i preko tog neposredog vrši krivično djelo. U istom smislu, Roxin C, *Täterschaft und Tatherschaft*, Berlin, New York, Siebente Auflage, 2000, vidi, str. 659–660.

¹³ Franz v. Liszt, *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*, 9 Auflage, Berlin, 1900. (Udžbenik nemačkog krivičnog prava, prevod M. Vesnić, Beograd 1902) str. 245–247. *intelektualno prouzrokovanje, ili posredno izvršilaštvo*. Protiv naziva *fiktivno izvršilaštvo*, izjašnjavali su se nemački pravni dogmatičari Liszt, Frank, Mayer-Allfeld, Hafter, M. E. Mayer, smatrajući da je to *stvarno*, a ne fiktivno. Po *Tahoviću*, posredni izvršilac se još naziva i „*izvršilac-poslužilac ili paralelni izvršilac*”, J. Tahović, *Krivično pravo, opšti deo*, Beograd 1961. vidi, str. 292; Živanović, ističe, da će izvršilac biti i onaj (izvršilac poslužilac) koji se za izvršenje krivičnog dela poslužio kakvim licem, ako takvo delo ovog lica uopšte nije krivično delo. T. Živanović, *Osnovi krivičnog prava* KJ, II knjiga, Beograd, 1937, str. 7.

¹⁴ Roxin C., *Täterschaft und Tatherschaft*, Berlin, New York, Siebente Auflage, 2000, vidi, str. 141–142; Prema *Maurah/Gössel/Zipf*, *op. cit.* str. 208, u okviru razmatranja *materijalno-objektivne teorije*, navodi da se „vladavina nad delom može priznati svakom onom ko ostvaruje celokupni uspeh prema *svojoj volji* do izvršenja ili do pokušaja”.

¹⁵ Roxin, C., (2000) *op. cit.* str. 141; Schönke, A. — Schröder, H., *Strafgesetzbuch — Kommentar*, München, — Berlin, 1959, str. 252; Od naših autora ranije je o tome pisao J. Avakumović, Saučešće, Beograd, 1885., „Neposredno saučešće zove se fizičko ili telesno, a posredno intelektualno ili duševno”, vidi, str. 15. i 41, Pod intelektualnim saučesništvom se smatralo podstrekavanje. Vidi str. 47 i dr.

¹⁶ Franz v. Liszt, (1900) prevod, M. Vesnić, Beograd 1902, *op. cit.* str. 245–247.

preduzima radnja izvršenja, već u obliku *vlasti nad voljom*.¹⁷ Preovlađujuće je mišljenje da posredni izvršilac ima vlast nad drugim licem, da upravlja delatnostima drugog lica — *oruđa*, koji *nevoljno* izvršava krivično delo.

Neposredni izvršilac koji je iskorišćen za izvršenje dela nekad je bio prosto „sredstvo”, „ljudsko oruđe” (*menschliches Werkzeug*),¹⁸ a nekad, kao „instrument u rukama drugog”, pod *dejstvom upravljajuće volje*.¹⁹ Posredni izvršilac deluje na neposrednog, koristeći svoju intelektualnu nadmoć, silu, pretnju, obmanu i slično, on ima vlast nad drugim licem.²⁰ Čovek iz senke (*Hintermann*) koristi drugog koji *nevoljno* izvršava krivično delo i to je simptomatično za posredno izvršenje.²¹ Neposredni je samo *ljudsko oruđe*, sredstvo prvog koji kao centralna ličnost vlada nad onim što se ostvaruje, tako da samo nedelo predstavlja rezultat njegove volje.²²

2. *Ustanova posrednog izvršilaštva /mittelbare Täterschaft*²³ razvila se u Nemačkoj kao posledica zakonodavnog rešenja iz par. 49a) StGB/1871, i primene pravila *ekstremne akcesornosti*, koje je dugo važno, sve do zakonskih izmena 1943, kada se definitivno usvaja *limitirana akcesornost*, koja se zadovoljava ako radnja glavnog učinioaca bude usklađena sa zakonskim opisima krivičnog dela i ako je protivpravna, ne traži se i krivica.²⁴ Nakon napuštanja *ekstremne ak-*

¹⁷ Roxin, C., (2000) *op. cit.* str. 142. Isto, Roxin, C, *Strafrecht — Allgemeiner Teil, Band II — Besondere Erscheinungsformen der Straftat*, Munchen, 2003, str. 19.

¹⁸ F. Haft, *op. cit.* str. 199, p. 204, te J. Tahović, *op. cit.* str. 292.

¹⁹ Roxin, C, (2000) *op. cit.* str. 141–142.

²⁰ KOMENTAR KZJ, grupa autora, Beograd 1995, str. 129.

²¹ F. Haft, *op. cit.* p. 204., KOMENTAR KZJ, grupa autora, Beograd 1995, str. 129,

²² I. Vuković, O situaciji posrednog izvršilaštva u srpskom krivičnom pravu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXI, 1/2013. i str. 97. On navodi da u savremenoj literaturi upravo koncept vlasti nad drugim predstavlja ključno materijalno obeležje posrednog izvršilaštva, prema kojem se ovaj institut razgraničava u odnosu na podstrekavanje kao oblik saučesništva.

²³ Primer nemačkog StGB od 1871. g. u § 48, po kome ovo postoji onda kada podstrekadž „namerno drugog navede na izvršenje kažnjive radnje, bilo poklonom, ... namernim dovođenjem u zabludu ili stvaranjem iste, bilo to drugim sredstvima”. Iz ovog zakonskog određenja su se javljala tumačenja o *posrednom izvršenju*, jer onaj koji izvršava nije bio svestan da čini krivično delo.

²⁴ Sve do 1943. godine važno je načelo stroge akcesornosti, po kojoj izvršilac glavnog dela mora da poćini neku kažnjivu radnju, koja mora da je protivpravna i da je skrivljena. Uredbom od 29. 05. 1943. preuranjeno i bez jasne vizije o posledicama uvodi se *limitirana akcesornost* da bi se popunile navedene zakonske praznine kod kažnjivosti, iako je čl. 4. JGG od 1923. godine pitanje akcesornosti kod saučesništva u krivićnim delima starijih maloletnika odavno rešeno u smilu *limitiranja*, a preostali slučajevi su mogli bez daljnjeg da se rešavaju opšte poznatom figurom *posrednog izvršioaca*, kako navodi Jescheck — Weigend, (1995). *op. cit.* str. 655, 657, § 61, 4; isto, Claus Roxin, (2000) vidi str. 36. 365, 367, 425; Maurach /Göss/ Zipf, *op. cit.* vidi, str. 337. §53 III, 67, 68, 69; Haft, F., *op. cit.* vidi, str. 205. Nakon ovih znaćajnih novina, u Krivićnom zakoniku Nemaćkog carstva u skladu sa izmenama E 1962. godine, zamenjen je pojam *radnja za koju zaprećena kazna*, sa *protivpravno delo* (§ 26, 27, 11 st. 1. tać. 5).

cesornosti, koja je uvedena u StGB, 1871 godine, došlo je do uvođenja ustanove — *posrednog izvršilaštva*.

Polazeći od teze da je posredni izvršilac svesni i voljni izvršilac i da on ne preduzima faktička akta kod radnje izvršenja, on se s pravom smatra kao *posredni izvršilac, ili intelektualni izvršilac*. Teoretske rasprave i shvatanja o ovom pitanju sa područja nemačke pravne dogmatike su brojna. Po tadašnjem shvatanju, a i kasnijem, posredni izvršilac je onaj koji se posluži drugim čovekom /možda i samim povređenim/ kao *oruđem*.²⁵

U nemačkom Krivičnom zakoniku (StGB)²⁶ u st. 1. par. 25. StGB/1987, određeno je da će se kao izvršilac kazniti; „ko delo izvrši sam ili posredstvom drugog lica”. Limitirana akcesornost reguliše se u par. 29. StGB, „svaki učesnik u krivičnom delu kazniće se u granicama svoje krivične odgovornosti, bez obzira na krivicu drugih učesnika”.

Konačno, u aktuelnom nemačkom Krivičnom zakoniku (StGB), u sklopu saučesništva (podstrekavanje § 26 i pomaganje § 27), određuje se obavezno umišljajno postupanje izvršioca. Međutim, izmenama zakona koje su usledile 1975. godine, uvedeno je da je saučesnik u svim slučajevima gde je izvršilac postupao iz nehata — *posredni izvršilac*.²⁷ Dakle, u nemačkoj krivično-pravnoj dogmatici se smatra da izvršioci podstrekavanja, pa čak i pomaganja, mogu biti posredni izvršioci krivičnog dela u izvesnim slučajevima.²⁸ Ovde se nećemo time detaljno baviti, jer u nemačkom pravu postoji nijansirano drugačija zakonska osnova za ova pitanja²⁹.

Ovom novom verzijom nije uvedena materijalna izmena, jer je služila samo da istakne da ne treba da postoji krivična odgovornost izvršioca glavnog dela, ali da mora da bude *protivpravno* i da *sadrži elemente tog krivičnog dela*. Međutim, Maurach ističe da je granica akcesornosti suviše nisko postavljena kada se traži „protivpravna radnja sa elementima dela”, i sumnja u rešenja sa aspekta krivice kako se danas shvaća, navodeći problem učešća u krivičnom delu koje je „opravdano” zbog krajnje nužde, te mora da se utvrđuje nekim drugim rešenjima, vidi, Maurach /Göss/ Zipf, op. cit. vidi, str. 337, 67, str. 338, str. 339, 71.

²⁵ Franz v. Liszt, Eberhard Schmidt, *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*, Berlin-Lipzig, 1932. § 50 S. 327. i Franz v. Liszt, (1900), udžbenik, prevod M. Vesnić, Beograd 1902, str. 245–247.

²⁶ Strafgesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland, (skraćeno StGB), verzija 1987. prevod, D. Pavlović, Beograd 1998. Ovaj Zakonik sa brojnim izmenama i dopunama zadržava kontinuitet sa Zakonikom iz 1871.

²⁷ Jescheck — Weigend, (1995) op. cit. str. 656, 2, 3. Mogući su slučajevi i kažnjivosti za pokušano podstrekavanje /§ 30/. Problem može nastati ako podstrekač nema potrebna svojstva izvršioca, a izvršilac postupa iz nehata, pa ne podleže kažnjivosti.

²⁸ Liszt-Schmidt, op. cit. § 50. str. 342, 343. zatim, J. Tahović, op. cit. str. 292. isto, T. Živanović, op. cit, II knjiga, str. 9.

²⁹ Normativni pojam krivičnog dela, gde se umišljaj nalazi u samoj radnji i predviđenosti dela u zakonu, nadalje, N. Jovančević, *Podstrekavanje — oblik saučesništva i samostalno krivično delo*, Službeni glasnik, Beograd, 2008. vidi opširnije, str. 91 i 351.

Dakle, nakon izvršenih zakonskih izmena, ali i pre toga, posredno izvršilaštvo se pojavljuje kao vrsta izvršilaštva, /neposredno izvršilaštvo, posredno izvršilaštvo i saizvršilaštvo/ i paralelni institut u koncepciji saučesništva, pored podstrekavanja i pomaganja.³⁰

II

1. *Radnja posrednog izvršioca.* Kod posrednog izvršioca ne postoje faktičke radnje kojim izvršava delo, već se radi o delovanju na neposrednog — *oruđe*, koji izvršava delo.³¹ Posredno izvršilaštvo se isključuje tamo gde zakon određuje ličnu radnju. Vladavina voljom neposrednog izvršioca — *oruđa*, od strane posrednog izvršioca, pretpostavljena je vlasti nad radnjom neposredno delujućeg.³² Čovek iz pozadine je ključna figura, koja svojim delovanjem, silom, pretnjom ili dovođenjem u zabludu drugog i preko njega ostvaruje svoje delo. Roxin (Roxin) ističe da vlast nad delom počiva na *moći upravljajuće volje*, dok svojeručno izvršenje dela zasniva izvršilaštvo; ovde se radi o slučajevima kada „nedostaje izvršavana radnja” čoveka iz pozadine i kada izvršilaštvo može da počiva samo na „*moći upravljajuće volje*”. Zbog toga govorimo, ukoliko treba potvrditi vlast nad delom, o *vladavini volje* izvršioca.³³ Dakle, vlast nad radnjom — *materijalnu vlast nad delom*, nema posredni već neposredni. Posredno izvršilaštvo se temelji na tome da on vlada procesom ostvarenja krivičnog dela izvedenog po drugoj osobi.³⁴

Moć „upravljajuće volje” kao psihička snaga se prenosi na vladanje nad *voljom neposrednog* — *oruđa*, raznim metodama i sredstvima, pa će biti faktičko pitanje da li je ili nije izvršena dominacija nad voljom neposrednog. U ovim odnosima izgleda da bi tzv. *personalna teorija o radnji* (Roxin), kojom se ispoljava ličnost posrednika, bila najadekvatnija u primeni, ali tu su srodne i *socijalno-personalne* ili *društveno relevantno ispoljavanje ličnosti* (Stojanović). U svakom slučaju kod ovog učenja o radnji izvršenja posrednog izvršioca, ne treba zanemariti poznate teorije o radnji kod izvršenja dela, jer ni teorija o „*vlasti i moći nad delom*”³⁵, iako najznačajnija, ne daje uvek konačne i zadovoljavajuće rezultate.³⁶ Pravna figura posrednog izvršilaštva

³⁰ Schönke, A. — Schröder, H., *Strafgesetzbuch — Kommentar*, München, Berlin, 1959, str. 252., Haft, F., *op. cit.*, 204, 205.

³¹ Roxin, C, *op. cit.* str. 141–142.

³² *Ibid.* Schünemann Bernd, *Strafgesetzbuch*, Leipziger Kommentar, Berlin, 2007. str. 1885.

³³ *Ibid.*

³⁴ F. Bačić, *Krivično pravo — Opći dio*, Zagreb, 1986. vidi, str. 357. Ukoliko posrednik zna za neki nedostatak kod neposrednog, to mu omogućava da upravlja konkretnim tokom izvršenja dela.

³⁵ Naziv koji se koristi u udžbeniku, Srzentić-Stajić, *Krivično pravo SFRJ — opšti deo*, 1978, str. 272.

³⁶ Roxin, C, *op. cit.* str. 142. Po Đokiću, kod posebnih delikata /*delicta propria*/, delikata sa „*namerom*” teorija vlasti nad delom ne nudi zadovoljavajuće objašnjenje

se ne iscrpljuje samo na situaciji kada se neposredni izvršilac koristiti kao „sredstvo”, „oruđe” (*Werkzeug*), već su mnogo složenije situacije u životu i kada se koristi psihički zdrav čovek.³⁷

Posredni izvršilac se koristi raznim formama navođenja na određeno ponašanje, kao i kod podstrekavanja, od suptilnih intelektualnih oblika delovanja, blagih oblika prinude, pa do upotrebe prinude (neodoljive sile, pretnje), da bi se ishodilo ponašanje neposrednog ka željenom cilju. Zbog toga i nije čudo što se dugo vremena posredno izvršenje, kao „intelektualno saučesništvo smatralo podstrekavanje”.³⁸ No, ni u najnovije vreme nisu dati zadovoljavajući kriterijumi za razgraničenje posrednog izvršilaštva od podstrekavanja.

Dakle, posrednik ne vrši konkretne radnje na izvršenju dela, već raznim formama delovanja utiče na svest i volju neposrednog izvršioca. Posredni izvršilac nema *materijalno učešće* u radnji izvršenja. On ima direktnu vezu sa neposrednim, a posrednu prema samom izvršenom delu. Kako se vidi, radnje posrednog izvršioca se predstavljaju kao bitno drugačije od radnji neposrednog izvršioca, ne samo po formi već u tome što je izvršilac sam nosilac radnje izvršenja, izvršenje dela u objektivnom smislu. Posrednik ima samo intelektualnu, psihičku vezu prema izvršenom delu, tako da se nalazi u stanju *psihičke kauzalnosti*, jer je on vlastan tog dela koje je učinjeno u njegovom cilju.³⁹

---

gospodareće uloge lica u pozadini koja bi bila osnov za zasnivanje posrednog izvršilaštva, I. Đokić, *op. cit.* vidi, str. 94–95. O učenju o objektivnom uračunavanju, po Vukoviću, osnovni kriterijum u „objektivnom uračunavanju nije upotrebljiv u pogledu svih mogućih varijacija u kauzalom lancu”, naročito ukoliko žrtva svojim ponašanjem sadoprinese razvoju posledice. Vidi I. Vuković, *Krivično pravo — opšti deo*, Beograd, 2021, str. 91. Ujedno, Vuković u slučaju „doloznog oruđa bez kvalifikacije” navodeći primer službenog lica, koji nagovori onog koji nema to svojstvo, da izvadi iz njegovog stola poverljiva dokumenta i preda ih lokalnom novinaru. Posrednik tu ne ostvaruje objektivne elemente dela, U tom slučaju *vlast nad delom*, nailazi na problem jer delom ne vlada posredni izvršilac već neposredni. Da bi se izbegla praznina u kažnjavanju, zastupa se svojevrсна *normativna vlast nad delom*, po kojoj je bitan dominantan uticaj kvalifikovanog lica. U istom smislu navodi primer „doloznog oruđa bez namere”. Vidi I. Vuković, O situacijama posrednog izvršilaštva u srpskom krivičnom pravu, *Analni Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXI, 1/2013. str. 106. i 107.

³⁷ Jescheck, H. H., *op. cit.*, str. 664. Učenje o vlasti nad delom nailazi na problem da objasni i situaciju iskorišćavanjem doloznog oruđa bez potrebnog svojstva (*delicta propria*) ili tražene *namere*, gdje se teško može govoriti o faktičkoj vlasti na drugim licem, koje deluje *svesno i voljno*. Otuda je učenje o vlasti nad delom i ovde prinuđeno da brani koncept *normativne vlasti* posrednog izvršioca. Vidi, Vuković, I., (2013), *op. cit.*, str. 106 i 107.

³⁸ J. Avakumović, Saučešće, Beograd, 1885, „Neposredno saučešće zove se fizičko ili telesno, a posredno intelektualno ili duševno”, vidi, str. 15. i 41, 47. i dr. Pod intelektualnim saučesništvom se smatralo podstrekavanje.

³⁹ N. Jovančević, (2008), *Fizička i psihička posredovana kauzalnost*, vidi opširnije, str. 115–119. A. Foerbach je među prvima uočio razliku između direktnog i indirektnog efekta neke radnje. „Radnja deluje *directe*, kada povreda prava predstavlja neposredni objekat njenog efekta, kada ona neposredno predstavlja samu povredu prava... na koju su usmerena sva njena ispoljavanja. Radnja

Stanje neposredno delujućeg stvoreno od strane posrednog ili se već u tom nalazio, omogućava posrednom izvršiocu da „tok izvršenja drži u svojim rukama”. I pored brojnih teorija, razlikovanje podstrekavanja od posrednog izvršioca se može razrešiti shodno *teoriji o vlasti nad delom* (*Her schaft über die Tat*). Ova teorija podrazumeva „potpunu vladavinu nad delom” i izvršilac upravlja procesom izvršenja dela.⁴⁰ Izvršilac može biti i lice koje se ograničilo samo na preduzimanje *psihičkih akata*, koji su usmereni na ostvarenja određenog cilja. U vezi sa tim razlikuje se *vlast nad radnjom* i *vlast nad voljom*. U prvom slučaju reč je o neposrednom izvršiocu, a u drugom o posrednom izvršiocu.⁴¹ U „šikari” (Zlatarić) saučesničkog delovanja, shodno ovoj teoriji, ovo je najjasniji metodološki put razgraničenja izvršilaštva od posrednog izvršilaštva i posrednog izvršioca od podstrekavanja.

2. *Neposredni — oruđe*. Korišćenje drugog koji nevoljno izvršava krivično delo je prema tome simptomatično za posredno izvršilaštvo. On je na voljnom planu pod dejstvom *upravljajuće volje* posrednog izvršioca.

Nedostaci kod neposrednog — *oruđa*, koji ga čine neodgovornim za delo, mogu biti različiti i rezultat različitih stanja i postupaka. Nedostaci mogu biti prouzrokovani delovanjem posrednika; prinudom, zabludom, obmanom, dovodenjem u stanje neuračunljivosti ili upotreba deteta kao oruđa i odnositi se na osnovne elemente u strukturi krivičnog dela. Po pravilu se to odnosi na elemente *protivpravnosti ili krivice*, što isključuje postojanje krivičnog dela (čl. 14 st. 2. KZS).

Razni nedostaci kod *oruđa* su po pravilu izazvani od strane posrednika, a moguće je da se koristi i samo *oruđe* i da bude žrtva, usled obmane ili zablude izazvane od strane posrednog izvršioca na samoubistvo ili samopovređivanje.

Osim toga, mogući su i nedostaci kod samog neposrednog — *oruđa*, koji nisu izazvani od strane posrednog (malo dete, stanje neuračunljivosti, duševna oboljenja) koje stanje koristi posrednik.

Dakle, nedostaci za odgovornost kod *oruđa*, mogući su usled: stvarne ili pravne zablude, usled upotrebe neodoljive sile, ali i odoljive u nekim slučajevima, usled nedostatka kvalifikacije (*delicta propria* ili *namera*), nedostatka na planu krivice (neuračunljivost ili maloljetstvo) i sl. Nedostaci kod *oruđa* se uglavnom „proizvode”, od strane

---

koja deluje *indirecte* kada neposredni objekat njene delatnosti nije neposredna povreda prava, već izazivanje indirektnog efekta nekog drugog za povredu prava. Treba imati u vidu i samostalnu varijantu ove teorije koju zastupa Arnold Horna. On polazi od naturalnog pojma uzroka, ali ga proširuje kroz delovanje volje (*Wirken des Willens*), smatrajući da se kauzalna slika menja kroz disponirano delovanje psihe postajući *dominium causa* odnosno vladavina nad tim uzrokom. Naturalna kauzalnost postaje služavka volje (*Dienerin des Willens*). Vidi, Roxin, C, *op. cit.* str. 44–49.

⁴⁰ N. Jovančević (2008), *op. cit.*, vidi opširnije, str. 133–136.

⁴¹ Z. Stojanović, *Krivično pravo — opšti deo*, 21 izdanje, Beograd, 2014. vidi, str. 268. Dok u trećem slučaju koji se odnosi upravo na saizvršilaštvo, postoji *funkcionalna vlast nad delom*.

posrednog koji ima *vlast nad upravljačkim procesom* u izvršenju od strane *oruđa*, ali nekad i korišćenje stanja i zloupotreba tog stanja u kojem se nalazi *oruđe*, prema drugima, ali nekad i prema samom sebi.

Ukoliko neposredni izvršilac iz ma kojeg razloga nije krivično odgovoran, a posrednik koji je ovog koristio kao *oruđe* i naveo na izvršenje dela, postavilo se pitanje *odgovornosti i kažnjivosti* za to delo posrednog izvršioca ili saučesnika /podstrekača/.⁴² Tek u deliktnoj neodgovornosti onog koji neposredno vrši delo nalazi se naročiti interes radi uspostavljanja konstrukcije odgovornosti onog ko njime upravlja. Nedostatak protivpravnosti i krivice kod neposrednog izvršioca onemogućava njegovo kažnjavanje.⁴³ Ovo se posebno odnosilo na podstrekače ili čak pomagače, koji nisu krivično odgovorni ukoliko sam neposredni izvršilac iz nekog razloga se ne smatra izvršiocem krivičnog dela. U takvoj situaciji, kriminalno politički razlozi su navodili da posredni izvršilac treba da odgovara, bez obzira što neposredni izvršilac nije krivično odgovoran.

3. *Pravna priroda posrednog izvršilaštva*. Ideja o pravnoj prirodi saučesništva probila se u drugoj polovini XIX veka, kada se uočava da je nesvrshodna ideja o saučinilaštvu, po kojoj je podstrekavanje predstavljalo „intelektualno izvršilaštvo ili posredno izvršilaštvo”.⁴⁴ Pojavom ove ideje sve više se uočava i ističe da je neophodno izvršiti diferencijaciju učesnika u izvršenju dela prema njihovim doprinosima. Trebalo je odrediti pravnu prirodu učesnika i razgraničiti izvršioca od saučesnika, da bi se pravilnije odredila i njihova odgovornost u delu. Određivanje pravne prirode saučesništva još uvek je aktuelna tema, iako se o njoj intenzivno raspravljalo tokom čitavog prošlog veka, pa se može reći da se radi o nekim pitanjima na koja nisu dati svi odgovori. Nijansirano različita zakonodavna rešenja saučesništva, u zakonicima država kontinenta, dovode do toga da i naučna izučavanje tih rešenja ne daju potpuno saglasna rešenja. Tema je aktuelna, jer pravna priroda saučesništva polazi od ontološke prirode saučesništva.⁴⁵

Pravna priroda izvršilaštva nije sporna, ona je u doktrini označena kao samostalna, ona se veže lično za izvršioca dela, kao nosica radnje izvršenja, međutim, pravna priroda sučesništva pa i posrednog izvršioca je svakako sporna, jer se često tretira kao izvršilaštvo, a ponekad saučesništvo — podstrekavanje. Tako imamo slučajeve kad neko navede drugog na izvršenje dela pod upotrebom „neodoljive sile”, zakonom se to stanje određuje kao „izvršenje” i dr. Problem je još složeniji kad u zakonima se najčešće pojmovno ne određuje posredno izvršenje. Mnoge teoretske ideje na ovim pitanjima, na dogmatskom

⁴² I. Vuković (2013) *op. cit.* str. 98/99; Jescheck, H. H., (1996) *op. cit.* str. 664;

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Franz v. Liszt, *op. cit.* str. 245–247. U našoj starijoj literaturi vidi, J. Avakumović, Saučešće, Beograd, 1885, str. 41–42.

⁴⁵ Roxin, C, *op. cit.* str. 16 i dr.

planu, iako preovlađujuće i prihvatljive, nisu dovele do konačnog rešenja ovog problema.

Brojni su zastupnici ustanove posrednog izvršioca; prema Ješek (Jescheck, H. H.) posredno izvršilaštvo je jedna forma izvršilaštva koja se karakteriše i kao neposredno izvršilaštvo — kao postojanje vlasti nad delom.⁴⁶ Maurah (Maurach) smatra da se kod neposrednog može raditi o licu koje je pod „jakom socijalnom ili ličnom zavisnosti”. Lange, R., kada govori o suštini *posrednog izvršenja*, navodi da „za svakog podstrekača, koji deluje u svom interesu, lica koje on koristi predstavljaju njegovo oruđe, bez obzira da li su ta lica lično odgovorna kao izvršioci ili ne”. Lange izričito pripisuje vladavinu nad delom svakom licu koje odredi nekog potpuno odgovornog izvršioca za izvršenje dela u interesu podstrekača, Tako Lange priznaje bez dileme, posredno izvršenje u slučajevima ne samo nenamernog dolusnog oruđa, već čak i figuru dolusnog pomoćnog oruđa, koja se pojavljuje u sudskoj praksi Vrhovnog suda, npr. slučaj *Stašinski*.⁴⁷

Posredni izvršilac je onaj koji ostvaruje kažnjivo delo na taj način da se za izvršenje radnji služio nekim drugim čovekom kao sredstvom (*Werkzeug*), u tom slučaju posredni izvršilac je — izvršilac dela (§ 25 StGB). Vlast nad delom kod posrednog izvršilaštva je dejstvo *upravljajčke volje*, čoveka iz pozadine, koji „drži u ruci” i pod svojim uticajem, sredstvo — *oruđe*, u pogledu izvršenja ukupnog događaja.⁴⁸ Po istom, posredni izvršilac kada koristi drugog kao sredstvo je ustvari neposredni izvršilac, jer neposrednom izvršiocu nedostaju sposobnost za krivično delo i namera. Iz ovog sledi da je pravna priroda posrednog izvršioca — izvršilačka, jer je to samo drugi oblik izvršenja.

Bilo je i protivnika ustanove posrednog izvršilaštva sve dok to nije ozakonjeno u nemačkom zakoniku.⁴⁹ Međutim, ovde se zanemaruje da *vlast nad delom* ima, odnosno izvršilac je onaj koji određuje izvršenje i način izvršenja dela; podstrekač i pomagač imaju vladavinu samo nad svojim učesćem, a ne i nad delom.⁵⁰ To se poklapa i

⁴⁶ Hans-Heinrich Jescheck, (1996) *op. cit.*, str. 663,

▪ Pojedini autori čak isključuju primenu figure posrednog izvršioca u slučaju potpuno odgovornog lica — sredstva koje se pojavljuje u ulozi neposrednog izvršioca, tako da se lice u pozadini može javiti u ulozi saizvršioca, podstrekača ili pomagača. Vidi, F. Bačić, *Krivično pravo — Opći dio*, Zagreb, 1986. str. 357/358, koji se poziva na H. H. Jescheck (1978), str. 540.

⁴⁷ Roxin, C, (2000), *op. cit.*, str. 75, 76.

⁴⁸ Hans-Heinrich Jescheck (1996), *op. cit.*, str. 664, 665. U istom smislu, Roxin, Maurach, Haft, Ebert, Schünemann, i dr.

⁴⁹ Pre uvođenja u zakon, protivnici ustanove posrednog izvršioca su Galas (*Gallas*) i Velzel (*Welzel*). Za svoj stav *Welzel* navodi da „ne može neko ko je iskoristio drugog za izvršenje krivičnog dela, bilo kojom pravnom konstrukcijom doći u status izvršioca,” jer on nije izvršio delo, iako je on intelektualni tvorac dela i delo se vrši u njegovom interesu. Navedeno prema, *Roxin, C, (2000) op. cit.*, str. 69.

⁵⁰ Samostalnost *Welzelovog* učenja o vladavini nad delom se još jasnije nego kod razgraničenja saizvršenja i pomaganja ističe kod podela između podstrekavanja i izvršenja. *Welzel* zauzima objektivno stanovište u meri da načelno odbacuje mogućnost postojanja „izvršioca iza izvršioca” (*Täter hinter dem Täter*):

sa njegovim stavom da ne prihvata *posredno izvršenje* u vrlo osporavanom slučaju među pristalicama *teorije o vladavini nad delom*, kada neko iskoristi nečiju *zabludu*.⁵¹ Ipak, kada lice iz pozadine *iskoristi oruđe* koje se nalazi u zabludi, to predstavlja klasičan i u osnovi nesporan primer posrednog izvršilaštva.⁵²

Brojni nemački autori argumentovano odbacuju Velcelovo shvaćanje koji odbacuje u principu posredno izvršenje, a posebno Roxin, shodno teoriji o „organizovanom aparatu moći” (*Organisatorische Machtapparate*),⁵³ koji se smatra tvorcem te teorije, a koja je široko zastupljena u literaturi i u praksi nemačkih sudova, navodeći primer: „Ako jedan kralj neposlušnog upravnika provincije koji ima formalno vlast nad tom provincijom, svojom vlašću prisiljava da bi on sam /kralj/ vladao provincijom”, „u suprotnom bi cela stvar bila besmislena i kralj bi morao tu provinciju „svojeručno osvojiti”.⁵⁴ Kroz tu prisilu kralj je postigao cilj vladanja provincijom, a da fizičkim sredstvima prinude nije istu lično osvajao. Roxin ističe da se drugačije ne dopušta ni misliti.⁵⁵ Čovek iz senke koji koristi poluge moći, koja se zasniva na jednom *normativnom kriterijumu*, svojim delom posredno preko drugog ostvaruje u stvari vladavinu nad delom.⁵⁶ Ovde se radi o specifičnoj formi posrednog izvršilaštva na osnovu moći organizacije, tako da je moguće i posredno izvršenje, i pored činjenice da je i neposredni izvršilac, iako bez „defekta”, odgovoran.⁵⁷

Zato je prihvatljivo razložno opredeljenje u naučnoj literaturi, da pravna figura posrednog izvršioca na osnovu organizacijske moći predstavlja ujedno i tipičan primer konstrukcije „izvršioca iza izvršioca” (*Täter hinter dem Täter*), koja podrazumeva mogućnost

---

„Posredno izvršenje preko nekog neposrednog realizatora, koji je sam izvršilac, kao pojam nije moguće. Roxin, C., (2000) *op. cit.*, str. 69.

⁵¹ Navedeno prema, Roxin, C., (2000) *op. cit.*, str. 69; Kada se oruđe nalazi u stanju nužne odbrane ili krajnje nužde, vidi I. Đokić (2020), *op. cit.* str. 98, 99, i fn. 392, 394. moguće je posredno izvršilaštvo. On se poziva na B. Schünemanna, Strafrechtsgesetzbuch, Leipziger, Kommentar, Berlin, 2007. str. 1892.

⁵² I. Đokić (2020), *op. cit.*, pozivajući se na Roxina, nedvosmisleno se priklanja tom stavu, str. 87. Isto, Roxin, C., (2000) *op. cit.*, vidi, str. 189, 242, 244, 677.

⁵³ Roxin, C., (2000), *op. cit.*, str. 242, 244, 677, Roxin, C., Strafrecht — Allgemeiner Teil, Band II, Munchen, 2003, str. 55 i dr.

⁵⁴ Roxin, C., (2003) *op. cit.*, vidi str. 133.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Organizacijska moć izvire iz aparata čija je unutrašnja struktura vertikalno ustrojena (odozgo nadole, od naredbodavca ka izvršiocu) što odgovara modelu posrednog izvršioca. U tom smislu se ne bi radilo o saizvršilaštvu ili podstrekavanju, I. Đokić, *op. cit.*, vdi opširnije, str. 122–130.

⁵⁷ Posredno izvršilaštvo u okviru „organizovanog aparata moći” pretpostavlja strogu hijerahijsku organizaciju od vrha pa do neposrednog izvršioca, nalazi se u Nemačkoj za vreme drugog svetskog rata, „ubistva u koncentracionim logorima”, i posle rata brojne detaljno isplanirane likvidacije po nalogu stranih tajnih službi (slučaj Stašinski B., i dr), te sredinom devedesetih godina prošlog veka, suđenje članovima Politburoa i Nacionalnog veća Nemačke Demokratske Republike. Savezni sud ih je osudio kao posredne izvršioce shodno ovoj teoriji.

indirektnog vršenja krivičnog dela i preko potpuno odgovornog neposrednog izvršioca.⁵⁸

Polazeći od teoretskih shvatanja posrednog izvršilaštva, može se zaključiti da je u pitanju jedna kategorija koja izražava realne odnose iz života, iz kriminalne prakse, te se ne može raditi o nekoj „juridičkoj tvorevini”, već se radi o jednoj vrsti izvršilačke forme — *posrednom izvršiocu*, koji ima svoju izvršilačku prirodu u okviru izvršilaštva u širem smislu. Konačno, kada neposredni izvršilac postupa kao *prosto oruđe*, kao nevoljno i nesvesno sredstvo, kao stvar, pod dejstvom jake upravljačke moći neposrednog izvršioca, tada je evidentno da se tu radi o posrednom izvršiocu ili čak o izvršiocu u određenim slučajevima.

III

1. *U krivičnopravnoj doktrini na prostoru bivše Jugoslavije* retko se raspravlja o pitanju izvršilaštva ili posrednog izvršilaštva kao opštem pojmu, a zakonom se i ne propisuje pojam izvršioca i posrednog izvršioca.⁵⁹ Iako neophodno u krivičnom pravu, na našim prostorima se smatralo da pojam izvršilaštva se razmatra u kontekstu sa sa izvršilaštvom ili saučesništvom, pa da se u pravilu polazi od stava da je izvršilac poznat pojam, te ga ne treba posebno normativno propisivati, ili se taj pojam gradi na „osnovu opštih i posebnih odredaba krivičnog zakonika, te sudske prakse”, u svrhu razgraničenja između više učesnika koji izvrše krivično delo (sa/izvršioca i saučesnika).

Nakon reforme krivičnog zakonodavstva u novonastalim državama na prostoru bivše Jugoslavije, sve se više uočava da je potrebno u krivičnom zakoniku normativno, pojmovno odrediti — izvršioca krivičnog dela, pa i posrednog izvršioca, kao jedne temeljne figure u izvršenju krivičnog dela. U tome je očito bila uzor nemačka krivično-pravna dogmatika, koja je na kontinentu dominirajuća.⁶⁰ Zakon-

⁵⁸ Roxin, C, (2000), *op. cit.*, str. 677 i dr. U konstelaciji odnosa posrednog i neposrednog izvršioca, može se naći lanac posrednih izvršilaca, a neposredni izvršilac zbog organizacijske zamjenjivosti (*Fingibilität*), njihovo dejstvo se ne temelji na zabludi ili prinudi, već na *zamenjivosti* (izvršilac iza izvršioca). I. Đokić, *op. cit.*, vidi opširnije str. 123; vidi, takođe, N. Jovančević (2008), *op. cit.*, str. 135–155.

⁵⁹ N. Jovančević, Pojam izvršilaštva u savremenom krivičnom pravu, *Branik*, br. 3–4/2005, Beograd, vidi str. 26–52. U tom radu a i ranije ovaj autor se zalagao da se u KZ Srbije unesu odredbe o „izvršilaštvu i posrednom izvršilaštvu”, radi lakšeg razgraničenja od saučesništva (podstrekavanja i pomaganja). U istom smislu i M. Đorđević, Z. Stojanović, I. Vuković, I. Đokić i dr.

⁶⁰ Kazneni zakonik Slovenije (dalje: KZ SI), od 20. 05. 2008. propisano je da je „Izvršilac krivičnog dela svako ko izvrši lično ili korišćenjem i upravljanjem radnjama drugoga (posredni izvršilac)”. Saizvršilaštvo se sada tretira kao oblik izvršilaštva, koje obuhvaća izvršioca, posrednog izvršioca i saizvršioca (čl. 20. KZSI).

Kazneni zakon Hrvatske, *Narodne novine*, br. 110/19997, (skr. KZH) izmenama iz 2000 god. u čl. 35 KZH, propisan pojam izvršioca i posrednog izvršioca,

sko pojmovno određivanje izvršilaštva, kao i posrednog izvršilaštva, važno je za lakše naučno i praktično razlikovanje izvršilaštva od saučesništva u krivičnom delu.⁶¹

2. U srpskom kao i crnogorskom krivičnom pravu se propisuju određene forme saučesničkog delovanja; u srpskom se ne određuju pojmovno izvršilaštvo i posredno izvršilaštvo, saizvršilaštvo je određeno kao šira forma saučesništva u delu (čl. 33–35 KZ)⁶² dok u Krivičnom zakoniku CG od 2003,⁶³ nakon izvršenih izmena i dopuna 2010, na određeni način se uvodi novina i određuje izvršilaštvo i posredno izvršenje (čl. 23 KZ CG).

Međutim, i pored zakonske koncepcije, objektivno-subjektivnog pojma krivičnog dela i kod *limitirane akcesornosti*, po kojoj saučesnik je krivično odgovoran iako bi bio krivično neodgovoran neposredni izvršilac dela, ukoliko je ostvario delo u *objektivnom smislu* i koje je *protivpravno*, pojam posrednog izvršioca nije izlišan.⁶⁴ Zato, ako taj neposredni izvršilac u fazi izvršenja odluke na koju je naveden postupka u stanju: neuračunljivosti ili je u pitanju dete, pod dejstvom neodoljive sile, usled zablude, u neotklonljivoj stvarnoj i pravnoj zabludi, ili mu nedostaje određena kvalifikacija (lično svojstvo ili namera) kao objektivni elementi dela, u konstelaciji odnosa neposrednog i posrednog, dovodi do posrednog izvršilaštva. Čak, u nekim situacijama kada i neposredni deluje iz *nehata*, podstrekač se smatra posrednim izvršiocom, kako je to usvojeno u nemačkom krivičnom zakoniku.⁶⁵

---

kao i saučesnika. Poticatelj i pomagatelj su sudionici koji, ne vladajući počinjenjem kaznenog djela, poticanjem ili pomaganjem pridonose njegovu počinjenju (st. 4). Interesantno je da se u st. 4. usvaja teorija „o vlasti nad delom”. U tom delu ustvari predstavlja prevod aktuelnog nemačkog Krivičnog zakonika koji glasi „Kao izvršilac kazniče se ko je krivično delo izvršio sam ili posredstvom drugog lica” (§. 25 st. 1 StGB/1987).

⁶¹ U zakonima evropskih država se, pored nemačkog, pojmovno određuje izvršilaštvo i posredno izvršilaštvo u KZ Austrije, od 1974. (§ 12, StGB.); švajcarski Krivični zakonik, sa izmenama i dopunama od 1999, godine, određuje izvršilaštvo i saizvršilaštvo, posebno sučesništvo u okviru kojeg se govori i o posrednom izvršilaštvo (§ 24–26); španskom Krivičnom zakoniku, određujući kao „intelektualno izvršilaštvo” (čl. 28); KZ Rusije, od 1997. god. (čl. 33 st. 2 KZ RF); i dr. Nadalje vidi, I. Đokić, *op. cit.*, str. 25, i dr., 61 i dr, ova studija daje značajan doprinos rasvetlenju pojma izvršilaštva i posrednog izvršilaštva, u krivičnom delu.

⁶² Krivični zakonik — Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 85/ 85, /ispr/. br. 88/2005, i dr. sa izmenama i dopunama do, 2019, br. 35, od 21. 05. 2019. Ranije u KZ SFRJ, od 1976, isto saizvršilaštvo se svrstava u širu formu saučesništva (čl. 22–24).

⁶³ Krivični zakonik Crne Gore od 2003, *Službeni list RCG*, br. 070/03, od 25.12.2003, i dr. sa izmenama i dopunama od 2010 — Zakon o izmenama i dopunama KZ CG, *Službeni List RCG*, br. 25/2010, od 05. 05. 2010.

⁶⁴ Kako u svojim teoretskim radovima i udžbenicima ističu: T. Živanović, *op. cit.*, II knjiga, vidi, str. 9. f. 1, S. Frank, J. Tahović, B. Zlatarić, F. Bačić., te: Srzentić, Stajić, Lazarević, *Krivično pravo opšti deo*, 1978, str. 279–280; M. Đorđević, *op. cit.*, str. 54–59. i dr. Z. Stojanović, (2014), *op. cit.*, str. 259–262; KOMENTAR KZJ, *grupa autora*, Beograd 1995, str. 130, i dr.

⁶⁵ Maurach /Göss/ Zipf, *op. cit.*, str. 305, 337, §53 III, 67, 68, 69. Ovde se ističe da umišljaj podstrekanja mora dalje da obuhvati umišljaj izvršenja glavnog

Dakle, ako neposredni izvrši delo, ali postoje osnovi koji isključuju protivpravnost (slučajeve posrednog izvršioca kod nedostatka oruđa na nivou protivpravosti) ili bez krivice, onda u tom slučaju nema uopšte krivičnog dela, jer radnja dela nije protivpravna, pa time nije moguća akcesornost saučesnika jer nema krivičnog dela, ali nije isključena uloga posrednog izvršioca, na koga se ne primenjuju pravila o akcesornosti.⁶⁶

Osnovno je da u principu posredni izvršilac ne može postojati gde postoji neposredni izvršilac istog krivičnog dela uzetog u objektivno-subjektivnom smislu.⁶⁷ Ovo je sasvim jasno jer slučaj posrednog izvršioca dolazi u obzir tamo gde neposredni izvršilac se ne može smatrati izvršiocom.

3. Ne ulazeći dublje u ova raspravljanja, gde nije baš pogodan objektivno-subjektivni pojam dela za saučesništvo uopšte, bilo je nužno limitirati ostvareni rezultat u „objektivnom delu”, dakle, bez subjektivnog elementa, i to držati kao referentni objekat za koji se veže delovanje saučesnika, ali i posrednog izvršioca. Ako uzmemo da je izvršilac dela postupao bez bilo kojeg oblika krivice, ali je ostvario sve bitne elemente dela i protivpravnost, shodno limitiranoj akcesornosti saizvršio i saučesnici ostaju krivično odgovorni (st. 1. čl. 36 KZS). Ovom odredbom se uspostavlja *princip krivice*, tako da ne treba mešati *akcesornost* koja se odnosi na *objektivne elemente dela* i krivicu koja je individualna i subjektivna i ne sagledava se akcesorno.⁶⁸ Po ovom saizvršio i saučesnici su odgovorni shodno svom umišljaju ili nehata, podstrekač, pomagač u granicama svog umišljaja. Zbog takve zakonske koncepcije posredno izvršilaštvo je izuzetno moguće.

Po *Stojanoviću*, nije nesporno da podstrekavanje postoji i u onim slučajevima kada izvršilac koji nije krivično odgovoran nema ni jedan minimalni subjektivni odnos prema delu, kada se on javlja kao puko sredstvo za izvršenje dela. U takvim ekstremnim slučajevima, kada nema ni *tzv. prirodnog umišljaja*, odnosno kada nema nikakvog subjektivnog odnosa izvršioca prema delu, moglo bi biti opravdano korišćenje konstrukcije posrednog izvršioca i pored usvojene limitirane

---

izvršioca dela. Ukoliko čovek iz pozadine /*Hintermann*/ glavnog izvršioca podstrekava na *nehatno* izvršenje krivičnog dela, dolazi u obzir svakako posredno izvršenje. Ako glavni izvršilac deluje iz nehata, dok ga je podstrekač umišljajno podstrekavao na umišljajno delo, imamo pokušano podstrekavanje, koje je kažnjivo samo po par. 30. StGB. Ovo je u skladu sa zakonskom koncepcijom podstrekavanja i u ovom slučaju bi se radilo o odstupanju od principa akcesornosti.

⁶⁶ Đokić navodi slučajeve posrednog izvršioca kod nedostatka oruđa na nivou protivpravosti. Jasno se iznose slučajevi kada posrednik postupa u skladu sa pravom ili je njegovo ponašanje opravdano osnovima isključenja protivpravosti, u kom slučaju se licu iz pozadine uračunava protivpravnost jer zna da učinjeno delo nije u skladu sa pravom. I. Đokić, *op cit*, str. 95–96.

⁶⁷ M. Đorđević, *op. cit*, str. 55. i 58; B. Zlatarić, I. svezak, str. 71, vidi belešku 28.

⁶⁸ Krivica se shvata shodno psihološko-normativnim teorijama, kao psihički odnos učinioca prema delu zbog čega mu se može uputiti prekor. Z. Stojanović (2014) *op. cit*, str. 166–167.

akcesornosti⁶⁹. Ali, postoji posredno izvršenje u izvesnim slučajevima i preko krivično odgovornog, „izvršilac iza izvršioca”, što se naročito ogleda kod delovanja „organizacionog aparata moći” (*Organisatorische Machtapparate*).

Treba imati u vidu da se i ovde ne radi o potpunoj odsutnosti subjektivnog elementa u „objektivnom delu”. Naime, subjektivni odnos nije samo sadržan u krivici kroz oblike umišljaja ili nehata, već se delom nalazi u predviđenosti dela u zakonu (tzv. dvostruka funkcija umišljaja i nehata). Ukoliko se dogodi da izvršilac dela ne poseduje ni minimalni subjektivni supstrat u predviđenosti dela u zakonu, ni tzv. „prirodni umišljaj”, neće se raditi o saučesništvu, već o posrednom izvršilaštvu ako su ispunjeni ostali uslovi (ako je za izvršenje dela iskorišćeno sasvim malo dete staro do 4 godine ili neuračunljivo lice).⁷⁰

4. *Zakonska koncepcija posrednog izvršilaštva u čl. 23 KZ CG*. Izvršilac krivičnog dela je lice koje preuzima radnju izvršenja krivičnog dela ili koje *posredstvom drugog* lica izvrši krivično delo, ukoliko se to drugo lice ne može smatrati izvršiocom krivičnog dela. Tu se propisuje *izvršilaštvo i posredno izvršilaštvo*, koje se može naći u više slučajeva, u odnosu na dosadašnju ustaljenost u shvaćanju.

Iz ovog normativnog rešenja proizilazi nešto šire shvatanje pojma izvršioca, jer se zakonom prihvata u određenoj meri i ustanova posrednog izvršioca, koja se tako ne naziva.⁷¹ Ipak se u zakonu upućuje na izvršenje i „posredstvom drugog”, što u toj odredbi jeste — posredno izvršenje. U tom slučaju se posredno izvršenje nalazi u onim slučajevima u kojima je i ranije to uzimano u sudskoj praksi, ali je sada proširena mogućnost primene u svim slučajevima u kojima „neposredni izvršilac” se ne može smatrati izvršiocom krivičnog dela.

IV

1. *Oblici posrednog izvršilaštva*. Postoje različiti načini iskorišćavanja drugog radi izvršenja sopstvenog krivičnog dela. Kriterijumi mogu biti iz pozicije onog koji ima vlast i moć, koji u svom interesu upravlja procesom izvršenja nad neposrednim, ili sa aspekta nedostataka kod *oruđa-sredstva* izvršenja, — u pogledu svih elemenata u strukturi dela, ali po pravilu se to odnosi na elemente *protivpravnosti ili krivice*, što isključuje postojanje krivičnog dela (čl. 14 st. 2. KZS).

Posredni izvršilac može da se služi prema neposrednom: prinudom, obmanom, zabludom, nesvesnim stanjem podređenog,

⁶⁹ Z. Stojanović (2014) *op. cit.*, str. 260, 261; J. Tahović, *op. cit.*, str. 293, Srzentić, Stajić, Lazarević, *op. cit.*, str. 280; M. Đorđević, *op. cit.*, str. 59; Zlatarić prizna je posredno izvršenje kada se npr. navede malo dete do 4 godine za izvršenje dela, jer ono nema ni tzv. „prirodni umišljaj”. B. Zlatarić, Svezak I, str. 71, 95.

⁷⁰ Z. Stojanović (2014) *op. cit.*, str. 260.

⁷¹ Z. Stojanović, *Komentar krivičnog zakonika CG*, Podgorica, 2010, str. 124.

neuračunljivim licem ili detetom, tako da su iz tih različitih formi iskorišćavanja drugog lica nastali različiti oblici posrednog izvršilaštva. Takvim delovanjem na *neposrednog* — *oruđe*, doveden je u stanje krivične neodgovornosti, a posredni se pojavljuje kao posredni izvršilac u različitim situacijama u odnosu na protivpravnost i krivicu. Treba napomenuti da određena krivična dela /mali broj, gde je potrebno lično izvršenje/ nisu podobna za posredno izvršilaštvo.

Nedostaci kod *oruđa* koji ga čine krivično neodgovornim, mogu biti zbog bilo kojeg nedostatka u strukturi krivičnog dela: na nivou radnje (upotreba neodoljive sile⁷², nekad i prinuda na samoubistvo ili samopovredu — *oruđe* kao žrtva), predviđenosti dela (nedostatak kod oruđa zbog stvarne zablude ili pravne zablude, lični osnovi koji čine obeležja dela), protivpravnosti (delo malog značaja, nužna odbrana, krajnja nužda i drugi osnovi isključenja) i krivice (osnovi isključenja: neuračunljivost, stvarna i pravna zabluda, kompulzivna sila i pretnja...).

U ovom radu nema prostora da se raspravlja i o tim značajnim i veoma složenim pitanjima, iako bi time ovaj rad imao daleko potpuniju i sadržajnije celinu.⁷³

1.1. *U nemačkoj krivičnopravnoj teoriji i praksi* pojavljuje se više vrsta posrednog izvršilaštva, od kojih su četiri najpoznatija i to: 1. Slučaj *nesvesnog i nevoljnog oruđa*; ovde se posredni izvršilac poslužuje licem koje iz nekih razloga nije krivično odgovorno /neuračunljivost, neotklonjiva stvarna i pravna zabluda, nužna odbrana i krajnja nužda/; 2. slučaj *svesnog i voljnog oruđa (doloznog oruđa)*; ovde se posredni izvršilac poslužuje licem koje je uračunljivo i umišljajno, ali to lice nema *animus auctoris*, koja postoji kod posrednog izvršiooca; 3. slučaj *doloznog oruđa bez namere (das absichtlose dolose Werkzeug)*,⁷⁴ ovde imamo slučaj kada u krivičnom delu postoji kao bitan elemenat, *namera* pa se posredni izvršilac posluži licem kod koga ne postoji ta namera, onda je posredni izvršilac kod koga ista postoji; i 4. slučaj *nekvalifikovanog doloznog oruđa*; kada posredni izvršilac izvršava krivično delo koje u sebi sadrži kao bitan elemenat neko svojstvo — *delicta propria* (npr. službeno lice, vojno lice...), pa se kao službeno lice posluži nekim licem za izvršenje tog dela, koje nema to svojstvo.

⁷² Apsolutna — neodoljiva sila isključuje radnju izvršenja dela, tako se izvršio-
cem dela smatra ono lice koje je primenilo neodoljivu silu (posredni izvršilac),
Z. Stojanović (2014), *op. cit.*, str. 197.

⁷³ O tome opširnije vidi I. Vuković (2013), *op. cit.*, vidi str. 101 i dr. te I. Đokić,
op. cit. str. 76.

⁷⁴ Jescheck — Weigend, *op. cit.*, str. 658. U subjektivna svojstva, odnose i okol-
nosti, dakle, ne spadaju sva obeležja koja određuju subjektivnu stranu nezako-
nitosti delovanja. Treba prvo izuzeti *umišljaj*, potom od subjektivnih obeležja
nezakonitog dela izuzeti *nameru*, jer pre predstavlja samo objektivna obeležja
dela prenetih u sferu subjektivnog. Ovde ne spadaju ni obaveze *garanta* kod ne-
pravih krivičnih dela nečinjenja, jer je zabrana koja je sadržana u elementima
krivičnog dela nečinjenjem usmerana na svakog, a obaveza garanta znači da se
izjednači pozitivno činjenje i nečinjenje kod uračunavanja uspjeha vezanog za
krivično delo. Nadalje, Roxin, *op. cit.*, str. 94–95.

1.2. *Posredno izvršilaštvo je moguće*: u krivičnom pravu Srbije, kao i Crne Gore, posredno izvršilaštvo bi dolazilo u obzir, i tu bi se moglo postaviti pitanje opravdanosti primene konstrukcije posrednog izvršilaštva, a to su oni slučajevi kada ne postoji ni jedan minimalni subjektivni supstrat kod neposrednog izvršioca”. Treba uzeti da postoji posredni izvršilac: 1. u slučaju izvršenja krivičnog dela od strane neuračunljivog ili deteta koje nije navršio 14 godina,⁷⁵ jer dete do tog uzrasta nije subjekat krivičnog dela, ali poseduje subjektivni element tzv. „prirodni umišljaj”⁷⁶. 2. kod doloznog oruđa, može postojati posredno izvršilaštvo, kada drugo lice sa umišljajem pruža tehničku pomoć koja je neophodna pomoć da bi mogao ostvariti delo, npr. lice stručno u imitiranju rukopisa, pomaže nekom u falsifikovanju isprave.⁷⁷ 3. slučaj nenamernog doloznog oruđa, kada je *namera* bitan element dela u odnosu na izvršioca i ona može biti kod posrednog izvršioca, a nedostaje kod neposrednog, radiće se o posrednom izvršilaštvu⁷⁸ i 4. postoji posredni izvršilac u slučaju nekvalifikovanog doloznog oruđa */delicta propria*⁷⁹, 5. kada je delo učinjeno pod uticajem *apsolutne sile*,⁸⁰ 6. kada je delo izvršeno u *neotklonjivoj stvarnoj zabludi*⁸¹, kao i *neotklonjivu pravnu zabludu*.⁸²

1.3. *U nauci, uglavnom se navodi da posredno izvršilaštvo nije moguće*. U koncepciji usvojene limitirane akcesornosti i činjenice da je dovoljno da je ostvareno krivično delo u objektivnom smislu, ali ne i sa krivicom neposrednog izvršioca, u teoriji se nalaze određeni stavovi: 1) Nema posrednog izvršioca kad se neko posluži drugim licem kao predmetom ili mehaničkim oruđem za izvršenje krivičnog dela /slučaj neodoljive sile, prinude kada neposredni izvršilac nije uopšte izvršilac u krivično pravnom smislu, slučaj malog deteta do

⁷⁵ Tahović smatra da nema posrednog izvršenja i u slučaju nevoljnog i nesvesnog oruđa, slučaj neuračunljivog i koje se nalazi u zabludi, ili kod koga postoje neki osnovi koji ga oslobađaju odgovornosti, jer po principu limitirane akcesornosti može odgovarati kao saučesnik, vidi, J. Tahović, *op. cit.* str. 294.

⁷⁶ Z. Stojanović (2014), *op. cit.*, str. 260, 261, npr. slučaj kada se za izvršenje krivičnog dela koristi sasvim malo dete; po našem mišljenju radilo bi se o izvršilaštvu, kada kod deteta ne bi postojao ni taj prirodni umišljaj.

⁷⁷ J. Tahović, *op. cit.*, str. 294.

⁷⁸ M. Đorđević, *op. cit.*, str. 55.

⁷⁹ Z. Stojanović, (2014), *op. cit.*, str. 260; na istom stanovištu, Srzentić, Stajić, Lazarević, *op. cit.*, str. 280. M. Đorđević, *op. cit.*, str. 56. i J. Tahović, *op. cit.*, str. 294. i dr.

⁸⁰ Ipak, u čl. 21 st. 3. KZ, izričito se određuje da će se smatrati *izvršiocem* krivičnog dela lice koje je primenilo neodoljivu silu. Na ovom stanovištu; M. Đorđević, *op. cit.*, str. 56. i 59, J. Tahović, *op. cit.*, str. 293, 294. i Z. Stojanović (2014) *op. cit.*, str. 261.

⁸¹ Tahović smatra da nema posrednog izvršenja i u slučaju nevoljnog i nesvesnog oruđa, slučaj neuračunljivog i koje se nalazi u zabludi, ili kod koga postoje neki osnovi koji ga oslobađaju odgovornosti., jer po principu limitirane akcesornosti može odgovarati kao saučesnik, vidi J. Tahović, *op. cit.*, str. 294.

⁸² Krivični zakonik od 2005. u čl. 29. nakon dužeg vremena određuje „da nije krivično delo ono delo koje učinjeno u neotklonjivoj pravnoj zabludi”, i time otklanja jedan raniji nedostatak u OKZ.

4 godine⁸³, jer postoji izvršilaštvo.⁸⁴ 2) Nema posrednog izvršioca u slučaju nevoljnog i nesvesnog oruđa, kada se neko lice poslužuje za izvršenje krivičnog dela /slučaj neuračunljivog ili onog koji se nalazi u zabludi/ ali postoji saučesništvo.”⁸⁵ 3) Posredni izvršilac ne može postojati gde ne može postojati saizvršilac, to je kod svojeručnih krivičnih dela (*delicta manu propria*), gde lično jedan izvršilac sam izvrši to delo (npr. davanje lažnog iskaza, nedozvoljen prelaz državne granice, bekstvo iz zemlje da bi izbegao vojnu obavezu, rodoskrvnenje, dvobračnost i slično).⁸⁶

1.4. *Nedostaci kod oruđa — na planu krivice.* U ovom radu zbog ograničenosti prostora i namene, neće se ulaziti u sve osnove koji neposrednog — *oruđe* dovode u poziciju krivično neodgovornog. Navodimo samo neke slučajeve u odnosu na krivicu:

Osnovni elementi krivice su *uračunljivost, umišljaj i svest o zabranjenosti dela* (čl. 22 st. 1. KZS). Nedostaci kod neposrednog učinioća — *oruđa*, mogu se odnositi na bilo koji od ovih elemenata. U slučaju ovih nedostataka kod *oruđa*, to ne utiče na konstelaciju odnosa posrednog i neposrednog, jer je moguće zasnovati saučesništvo zbog postojanja dela u objektivnom smislu, bez krivice. Ovdje je u pitanju odnos *posrednika i oruđa — neposrednog*, kojeg posrednik navodi na izvršenje dela, znajući za njegove nedostatke na planu krivice ili ne znajući za to. Ukoliko posrednik zna da je neposrednik nepodoban za krivičnu odgovornost, u tom slučaju je posrednik taj koji manipulira neposrednim, praktično *ima vlast nad njegovim postupcima*, te ga čini *posrednim izvršiocom*.⁸⁷ Međutim, ako posrednik ne zna za taj nedostatak, on se pojavljuje samo kao podstrekač koji navodi neposrednog na izvršenje dela, gde konačno izostaje krivica, ali delo je izvršeno u objektivnom smislu, saučesništvo-podstrekavanje je kod limitirane akcesornosti kažnjivo.

a) *Nedostaci kod oruđa — usled neuračunljivosti.* Izvršenje krivičnog dela korištenjem lica kod kojih ne *postoje subjektivna svojstva* za krivičnu odgovornost (neuračunljiva lica i deca) predstavlja slučaj u kojem je u teoriji prvi put i uspostavljen pojam *posrednog izvršioca*. Nije krivično delo ono delo koje je učinjeno u stanju neuračunljivosti (čl. 23 st. 1 KZS). Neuračunljiv je onaj učinilac koji nije mogao da shvati značaj svog dela ili nije mogao da upravlja svojim postupcima usled duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, zaostalog duševnog razvoja ili druge teže duševne poremećenosti. Ukoliko je

⁸³ M. Đorđević, *op. cit.*, str. 58.

⁸⁴ N. Jovančević (2011), *op. cit.*, str. 193. Vuković smatra da je u ovim slučajevima prihvatljivije posredno izvršilaštvo. I. Vuković (2013), *op. cit.*, vidi str. 111.

⁸⁵ M. Đorđević, *op. cit.*, str. 58. Po Roksinu „ako neko ne zna da je lice koje on navodi na izvršenje krivičnog dela duševno bolesno, ne može biti posredni izvršilac, ali se može kazniti kao podstrekač, jer podstrekač nije svestan bolesti izvršioca”. Roxin, C. (2003), *op. cit.*, str. 128.

⁸⁶ J. Tahović, *op. cit.*, str. 293, 294, te nadalje, o ovom vidi M. Đorđević, *op. cit.*, str. 60.

⁸⁷ F. Haft, *op. cit.*, p. 201–203.

posredni naveo neuračunljivog koji je postupao kao doložno sredstvo — oruđe, on nije mogao da izvrši krivično delo u objektivno-subjektivnom smislu. On je delo učinio u objektivnom smislu koje je protivpravno, ali bez krivice. Onaj iz pozadine koji je upravljao takvim licem u izvršenju dela odgovoran je kao posredni izvršilac, kako se to shvata najčešće u stranoj literaturi, ali i u srpskoj literaturi se sa razložnom argumentacijom zastupaju takva shvaćanja. Ovde ne bi odgovaralo po prirodi stvari podstrekavanje, jer navođenje drugog na izvršenje dela podrazumeva da se to radi u jednoj psihičkoj obradi uračunljivog — mentalno zdravog kod kojeg se stvara odluka za izvršenje tog nedela, dok neuračunljivi koji boluje od neke teške duševne bolesti nije mogao shvatiti značaj tog navođenja na izvršenje dela i nije mogao da upravlja svojim postupcima, tako da je lak plen za posrednog koji zloupotrebljava bolest neposrednog

— oruđa, da posegne za zločinom koji bi odgovarao licu koji ga na to navodi, to je najtipičniji primer *posrednog izvršilaštva*.⁸⁸

b) *Dete kao — oruđe*. Dete starosti do 14 godina u našem pravu nije krivično odgovorno.⁸⁹ Iskorišćavanje dece za vršenje krivičnih dela u stranoj literaturi, kao i u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije, uzima se kao posredno izvršilaštvo od onih koji su iskoristili dete za to nedelo.⁹⁰ Shodno zakonu, „Licu koje u vreme izvršenja protivpravnog dela, u zakonu predviđenog kao krivično delo, nije navršilo četrnaest godina, ne mogu se izreći krivične sankcije ni primeniti druge mere koje predviđa ovaj zakon” (čl. 2 ZMUKD)⁹¹ Delo je izvršeno sa protivpravnosti, ali bez krivice, iako deca od 12, 13 godina, pa i niže starosnom dobi imaju tzv. *prirodni umišljaj*, i mogu rasuđivati o štetnosti svojih postupaka pa i zabranjenosti dela, pogotovu ako se radi o tzv. prirodnim krivičnim delima, tako da je to dete, samo *oruđe* u „rukama” posrednog koji ga je naveo da u njegovom interesu izvrši protivpravno delo.⁹² Zbog toga se u nekim od-

⁸⁸ Lj. Lazarević, *Komentar krivičnog zakonika*, Pravni fakultet Union, Beograd, 2011, str. 188.

⁸⁹ Adolescencija je period između detinjstva i zrelog doba. Ovo je medicinsko, prirodno shvatanje, tačno se ne može odrediti ni donja ni gornja granica maloletstva. Zato država svaka za sebe određuje dokle seže dečije doba, a od kada maloletstvo i do kada. Poznato je da donja starosna dob kod dece nije jednako određena, već se u različitim državama ta dob razlilučito zakonom određuje, pa ima slučajeva da je ta granica negde 6 godina pa naviše, a u nekima kao Argentini čak do 18 godina. Vidi M. Škulić, *Maloletičko krivično pravo*, Beograd, 2011, str. 272–276.

⁹⁰ Ni sudska praksa u ovom nije saglasna, tako Vrhovni sud Hrvatske je zauzeo stav da je otac koji je svog trinaestogodišnjeg sina naveo na ubistvo, neposredni a ne posredni izvršilac krivičnog dela ubistva (vid. Bačić-Pavlović, *Komentar KZ Hrvatske*, Zagreb, 2004, str. 157). Ipak se i ovakav stav suda može u konstelaciji odnosa argumentovano osporavati, te i u ovom slučaju se ustvari radi o posrednom izvršenju.

⁹¹ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005.

⁹² J. Buturović, *op. cit.*, navodi da se tu radi o vlasti nad drugim koje vodi posrednom izvršilaštvu.

lukama sudova pa i u teoriji zauzima stav da se radi o neposrednom izvršilaštvu.⁹³ Iako se ovde radi o protivpravnom delu, prihvatljivija je argumntacija koja govori da se radi o *posrednom izvršiocu*, nego o podstrekavanju, koje shvatanje se zastupa kod nas delom i u teoriji pa i praksi.⁹⁴

c) *Nedostaci oruđa — malo dete do 4 godine*. Ako se za izvršenje krivičnog dela koristi sasvim malo dete, koje se u teoriji i praksi uzima starosti do 4 godine, smatra se da ono nema potrebnu svest o delu i svojim postupcima, da nema ni tzv. *prirodni umišljaj*, pa bi u svim slučajevima gde se malo dete koristi od strane posrednog koji zloupotrebjava taj uzrast, tu nezrelost i neznanje u svoju svrhu, radi lo o *direktnom izvršilaštvu*.

Zaključna razmatranja

Onaj koji posredno, preko drugog čoveka, izvrši krivično delo, kojeg koristi kao prosto „sredstvo”, ljudsko oruđe, (*menschliches Werkzeug*), a nekad, kao „instrument u rukama drugog”, je posredni izvršilac (*mittelbare Täterschaft*). Neposredni izvršilac je *oruđe* pod *snažnom upravljачkom voljom* posrednog izvršioca — čoveka iz pozadine, koji *nevoljno* izvršava krivično delo, u interesu posrednog i to je simpotomatično za posredno izvršenje.

Pored primene *limitirane akcesornosti*, kao i nedostataka u pojmovnoj definiciji u KZ Srbije, posrednom izvršilaštvu ima mesta u primeni, a nakon izmena i dopuna izvršenih u KZ CG, 2010, svakako će u praksi biti više slučajeva o posrednom izvršilaštvu, u odnosu na ranije usvojenu praksu, jer zakon usvaja tu ustanovu (čl. 23 KZ CG).

Da ne bi posrednik izbegao krivičnu odgovornost, *kriminalno-politički* razlozi su prevagnuli, tako da je posrednik odgovoran za izvršeno delo, iako neposredni — *oruđe* ne bi bio krivično odgovoran.

U budućim zakonskim izmenama u KZ Srbije, smatramo da bi trebalo propisati pojmovno neposrednog i posrednog izvršioca, na način da je „izvršilac onaj koji sam ili posrdstvom drugog izvrši krivično delo”, na koji način se ne bi bitno menjale opšte odredbe u Krivičnom zakoniku. To bi bila zakonska osnova za lakše razgraničenje izvršilaštva i posrednog izvršilaštva od sučesništva — podstrekavanja.

⁹³ U odluci Vrhovni sud Hrvatske koji je zauzeo stav da je otac koji je svog trinaestogodišnjeg sina naveo na ubistvo, neposredni a ne posredni izvršilac krivičnog dela ubistva. Vidi: Bačić-Pavlović, *Komentar KZ Hrvatske*, Zagreb, 2004. str. 157.

⁹⁴ Z. Stojanović navodi da prema nepodeljenom stavu naše teorije, prema limitiranoj akcesornosti predstavlja podstrekavanje, dok bi u slučaju kada se radi o iskorišćavanju „sasvim malog deteta”, za izvršenje krivičnog dela moglo predstavljati posredno izvršilaštvo, Z. Stojanović (2014), *op. cit*, str. 260.

Literatura

1. Bačić, F, *Krivično pravo — opći dio*, Zagreb, 1986.
2. Bačić, Pavlović, *Komentar KZ Hrvatske*, Zagreb, 2004.
3. Blei, H, *Strafrecht AT*, I. 18. Auflage, Munchen, 1983.
4. Čubinski, M, *Naučni i praktični komentar Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije od 1929*, Beograd, 1934.
5. Đokić, I, *Izvršilaštvo u krivičnom pravu*, Edicija Crimen, Pravni fakultet u Beogradu, 2020.
6. Đorđević, M, Posredni izvršilac krivičnog dela, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1–2/1994.
7. Ebert, U, *Strafrecht*, Allgemeiner Teil, 2 Auflage, Mainz, 1993.
8. Haft, F, *Strafrecht*, Allgemeiner Teil, 8 Auflage, München 1998.
9. Jovančević, N, Pojam izvršilaštva u savremenom krivičnom pravu, *Branik*, časopis za pravnu teoriju i praksu, br. 3–4/2005, Beograd.
10. Jovančević, N, Posredno izvršilaštvo u KZ Srbije, *Pravni život*, br. 7 i 8, Beograd, 2011.
11. Jovančević, N, Podstrekavanje oblik saučesništva i samostalno krivično delo, *Službeni glasnik*, Beograd, 2008.
12. Jovančević, N, Die akzesorische Natur der Teilnahme im serbischen Strafrecht, Akcesorna priroda saučesništva u krivičnom pravu Srbije, *Strafrecht als Scientia Universalis*, Festschrift für Claus Roxin zum 80 Geburtstag am 15. Mai, 2011.
13. Jovančević, N, Izvršilaštvo i saučesništvo kroz nečinjenje, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina, LIX, 1/2011.
14. Jescheck, Hans-Heinrich, *Lehrbuch des Strafrechts*, Allgemeiner Teil, Funfte Auflage, Berlin, 1996.
15. Jescheck–Weigend, *Lehrbuch des Strafrechts*, Allgemeiner Teil, Fünfte Auflage, Freiburg i. Br. Und Köln, 1995.
16. Franz v. Liszt, Eberhard Schmidt, *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*, Berlin-Leipzig, 1932.
17. Franz v. Liszt, *Lehrbuch des Dutschen Strafrechts*, 9 Auflage, Berlin, 1900. (Udžbenik nemačkog krivičnog prava, prevod M. Vesnić, Beograd 1902).
18. Mommsen T, *Römisches Strafrecht*, 1899.
19. Maurach /Göss/ Zipf, *Strafrecht*, Allgemeiner, Teil, Teilband 2. 6., neubearbeitete und erweiterte Auflage, Heidelberg, 1984.
20. Roxin, C, *Täterschaft und Tatherrschaft*, Siebente Auflage, Berlin (München), 2000.
21. Roxin, C, *Strafrecht*, Allgemeiner Teil, Band II, Munchen, 2003.
22. Srzentić, Stajić, Lazarević, *Krivično pravo SFRJ — Opšti deo*, Beograd, 1978.
23. Stojanović, Z, *Krivično pravo — Opšti deo*, 21 izdanje, Beograd, 2014.
24. Stojanović, Z, *Komentar KZ Srbije*, Beograd, 2014.
25. Stojanović, Z, *Komentar KZ Crne Gore*, Podgorica, 2010.
26. Schönke, A, Schröder, H, *Strafgesetzbuch — Kommentar*, München, Berlin, 1959.
27. Schünemann B, *Strafgesetzbuch*, Leipziger Kommentar, Berlin, 2007.
28. Škulić, M, *Maloletičko krivično pravo*, Beograd, 2011.
29. Tahović, J, *Krivično pravo — Opšti deo*, Beograd, 1961.
30. Vuković, I, *Krivično pravo — Opšti deo*, Beograd, 2021.
31. Vuković, I, *Krivična dela nepravog nečinjenja*, Izdanje PFB, Beograd, 2013.
32. Vuković, I, O situacijama posrednog izvršilaštva u srpskom krivičnom pravu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1/2013.
33. Vuković, I, *Uzročnost i objektivno uračunavanje u krivičnom pravu*, Pravni fakultet Beograd, 2018.

34. Zlatarić, B, Napomene o saučesništvu u novom Krivičnom zakoniku, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 1, Beograd, 1951.
35. Zlatarić, B, *Krivični zakonik u praktičnoj primeni*, Svezak I, Zagreb, 1956.
36. Živanović, T, *Osnovi krivičnog prava KJ, II knjiga*, Beograd, 1937.
37. Komentar KZJ, grupa autora, Beograd 1995.
38. *Strafgesetzbuch der Bundesrepublik Deutschland* (skraćeno StGB), 1871, verzija 1987. prevod, mr Dimitrije Pavlović, Beograd 1998.

Nedeljko Jovančević, PhD

INDIRECT PERPETRATION — WITH REFERENCE TO
THE SOLUTIONS IN THE CRIMINAL CODE OF SERBIA
AND THE CRIMINAL CODE OF MONTENEGRO

The one who commits a criminal act indirectly, using another person as a simple „means”, a human tool (*menschliches Werkzeug*), and sometimes referred as an „instrument in the hands of another”, is called an indirect perpetrator (*mittelbare Täterschaft*).

The immediate executor is a tool under the strong control over the will of the indirect perpetrator, a man from the background, who unwillingly executes the criminal act, in the interest of the indirect perpetrator. This is key factor indicating indirect perpetration.

In addition to the application of limited accessory, and despite deficiencies in the conceptual definition in the Criminal Code of Serbia, there is still place for application of indirect perpetration. Following the amendments to the Criminal Code of Montenegro in 2010, there will be certainly more cases of indirect perpetration in practice, compared to the previously adopted practice, as the law adopts that institute (Art. 23 of the Criminal Code of Montenegro).

In order that an indirect perpetrator does not avoid criminal responsibility, criminal-political reasons prevailed, hence the indirect perpetrator is responsible for the committed unlawful act, although the immediate executor- tool, would not be criminally responsible.

Key words: indirect perpetration, incitement, mediator, tool, liability

Financial Fragilities Along the Last Mile of Disinflation

Expectations that global disinflation is entering its „last mile” and monetary policy will be easing have driven up asset prices worldwide since the October 2023 Global Financial Stability Report. Many emerging markets have shown resilience, and some frontier economies have taken advantage of buoyant risk appetite to issue international debt. The global economy appears increasingly likely to achieve a soft landing, and cracks in the financial system exposed by high interest rates have not ruptured further. Near-term global financial stability risks have receded, according to the IMF’s growth-at-risk framework. However, there are several salient risks along the last mile. Growing strains in the commercial real estate sector and signs of credit deterioration among corporates and in some residential housing markets could be exacerbated by adverse shocks. Stalling disinflation could surprise investors, leading to a repricing of assets and a resurgence of financial market volatility, which has been low despite considerable economic and geopolitical uncertainty. Beyond these more immediate concerns, other medium-term vulnerabilities are building, notably the continued accumulation of debt in both public and private sectors. Some governments may find it difficult to service debt in the future, whereas the private sector’s leveraged exposures to financial assets may foretell elevated financial stability risks in the coming years.

Key words: central bank, monetary policy, financial market, financial institutions, stalling disinflation

Financial market sentiment has been buoyant since the October 2023 Global Financial Stability Report. Interest rates are down globally, on balance; stock markets are up substantially, especially in advanced economies; and corporate and sovereign borrowing spreads have narrowed notably. Capital inflows have resumed for many emerging markets, and some frontier and low-income countries have taken advantage of strong investor risk appetite to issue sovereign bonds after a lengthy hiatus. The continued easing of global financial conditions has been driven by growing confidence in a soft landing for the global economy against a backdrop of better-than-expected economic data in many parts of the world.

* Docent na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica, *e-mail*: haris.muminovic@udg.edu.me.

The quest for disinflation seems to be entering the „last mile,” with investors and central banks alike expecting monetary policy to ease in the coming quarters, considering that cumulative interest rate increases over the past two years are believed to have created monetary conditions sufficiently restrictive to bring inflation back to central banks’ targets. That said, the disinflationary momentum has slowed more recently in a number of countries, raising the question of whether central banks in these countries will be able to deliver the extent of monetary easing currently expected by investors.

At the same time, cracks in the financial system—exposed during the tightening cycle by high interest rates—have not ruptured further. Major emerging markets have been resilient, and their financial and external sectors have proven strong throughout the interest rate upswing. Bank failures in Switzerland and the United States in March 2023 have not metastasized to other parts of the global financial system, and soundness indicators for most financial institutions point to continued resilience. With the global economy increasingly likely to achieve a soft landing and the financial system proving resilient, near-term financial stability risks have receded. According to the IMF’s growth-at-risk (GaR) framework, downside risks to global growth in the coming year have declined, although they remain somewhat elevated from a historical perspective.

The last mile of disinflation, however, may be complicated by several near-term, salient financial fragilities. Stress in the commercial real estate (CRE) sector has become more acute, with more borrowers likely in trouble, and with a number of banks around the world being scrutinized by investors over CRE-related loan losses. Financial market volatility appears too low compared with the elevated levels of macroeconomic and geopolitical uncertainty and valuations of many risk assets are increasingly stretched, predicated on investor expectations for a relatively brisk monetary easing that may be tested by the bumps along the last mile. Upside inflationary surprises, for example, those driven by commodity price spikes and supply-chain disruptions, could challenge the benign disinflation narrative prevalent in markets and among policymakers.

A resurgence of volatility and a repricing of risk assets would lead to a sharp tightening in financial conditions and hasten the deterioration of the credit cycle, triggering adverse feedback loops. Beyond these more immediate concerns, other medium-term fragilities are building up along the last mile. Both public and private debt continue to accumulate in advanced economies and emerging markets. For governments, the vulnerabilities lie with the servicing of historically high sovereign debt in an environment of large fiscal deficits as real economic growth may fall below market expectations for real long-term interest rates, resulting in a „debt begets more debt” quandary

(see the April 2024 World Economic Outlook projections).¹ While the level of debt is projected to change little in some countries, this challenge could be more acute for others with still-rising public debt. Elections to be held in a record number of countries in 2024 may also lead to fiscal „slippages”.

Interest rates would then become increasingly sensitive to sovereign debt issuance strategies and to central bank quantitative tightening programs, posing a challenge for monetary policy to bring down inflation in the future. In some countries, banking sector health could be jeopardized by large exposures to sovereign debt. In addition, despite the recent improvement in credit market conditions, investor sentiment in China remains weak and may continue to weigh on the already distressed property and local government sectors. Further increases in financial vulnerabilities—especially higher debt—along with loose financial conditions could exacerbate downside risks to growth in the future (according to the IMF three-year-ahead GaR framework). With signs that reaching for yield is coming back amid expectations that interest rates will decrease in advanced economies in coming quarters, a rise in private financial and nonfinancial sector leverage could reemerge as a pressing financial stability concern.

Corporations, even lower-rated ones, are finding financing easier to obtain through traditional means such as corporate bond markets, as well as through new channels like private credit markets that are opaque to policymakers. Trading strategies that use leverage to boost returns, such as bond basis trades or exotic stock options linked to Chinese stocks, have been popular among investors seeking to increase their wager by borrowing. The excessive liquidity transformations that made the global financial crisis so severe could reappear, with open-end bond funds receiving large amounts of inflows in recent months and with illiquid asset classes such as private credit now being marketed to retail investors. In addition to increasing vulnerability in the financial system, faster credit growth stimulates aggregate demand, making disinflation more challenging.

This debt and leverage buildup is forging ahead even while the financial system is still tussling with the ongoing turning of the credit cycle, which could be hastened if the last mile turns out to be longer than expected. Many frontier and low-income countries are still experiencing financing stress, with little to no means of rolling over debt coming due. Around the world, more businesses and households are set to default as they continue to grapple with high interest rates and tighter bank lending standards. More brittle segments such as CRE and weaker banks are front and center in the battle against defaults. In the longer term, a reversal of financial globalization could reduce cross-border banking and investment flows, making the diversification of credit risk more challenging.

---

¹ <https://mediacenter.imf.org/news/imf--world-economic-outlook-july-2024-update/s/6ae9bf9c-586c-4078-8e5c-90ace9de89b1>

1. Monetary Policy and Financial Market Developments

The Expected Path of Monetary Policy Has Shifted Lower in Many Economies

Central banks have made notable progress in steering economies to steady disinflation, aided by positive supply-side improvements. Investors accordingly anticipate that major advanced economy central banks will pivot from monetary tightening to easing. Market pricing suggests multiple policy rate cuts over the course of this year. In the United States, evidence of still-significant labor market tightness and oscillating core inflation data releases have prompted the Federal Reserve to push back against market expectations of aggressive rate cuts, joining the chorus of the European Central Bank and the Bank of England.²

Market pricing currently indicates up to two rate cuts by the Federal Reserve, which are expected over the second half of the year, around three European Central Bank cuts by October, and one Bank of England cut by August. Japan remains an outlier, with markets pricing a gradual increase in the policy rate following the Bank of Japan's exit from long-standing negative interest rate policy and other unconventional measures on the back of its judgment that an achievement of the price stability target came into sight.³

The Bank of Japan's announcement did not elicit major market reactions as investors had reportedly anticipated these changes. In many emerging markets, policy expectations are also lower. As inflation has slowed, expectations of future inflation have fallen in the euro area but have risen some for the United States since the start of the year. Core inflation remains above central bank targets in most countries, leaving the global economy susceptible to inflationary shocks (for example, shocks arising from supply-chain disruptions). Pricing from inflation option markets reflects this uncertainty, with evidence signaling increased investor disagreement about future US inflation levels, expected over the next five years. Predicted odds of inflation moving below or above 2 percent over the next five years are almost the same.

Analysts' forecast surveys for the end of 2024 suggest that disagreement over the most likely inflation outcomes in the United States has increased since the October 2023 Global Financial Stability Report. Forecasts for real GDP reflect that expected US growth is meaningfully higher than euro area growth but is coupled with higher uncertainty. Looking ahead, uncertainty about the path of expected policy

---

² Gopinath, Gita, and Jeremy C. Stein, *Banking, Trade, and the Making of a Dominant Currency*, Working paper, Harvard University, Cambridge, MA, 2018. Gourinchas, P, Rey, H Sauzet, M, *The International Monetary and Financial System*, NBER Working Paper No. 25782, 2019.

³ https://www.nbcnewyork.com/news/business/money-report/bank-of-japan-hikes-rates-for-the-first-time-in-17-years-abolishes-yield-curve-control/5237674/?os=io...sxj9oul9%3Fno_journeys%3Dtrue&ref=app

rates remains elevated. Interest rate option prices indicate that the most likely level of the federal funds rate has declined and is now more or less consistent with the level of the median projection for 2024 in the Federal Reserve's latest Summary of Economic Projections. For the euro area, the distribution of policy rate outcomes has also shifted leftwards since the October 2023 Global Financial Stability Report, reflecting an increasingly tepid growth outlook coupled with moderating inflation.

That said, uncertainty around the most likely outcome for the policy rate has narrowed marginally relative to October 2023 for the United States, whereas it has widened some for the euro area. From a longer-term historical perspective, uncertainty about rates—proxied by swap-implied volatility for one-year rates, one year forward—remains elevated compared with the average before the COVID-19 pandemic,⁴ say, for both jurisdictions, albeit having compressed in recent months.

Longer-Term Interest Rates Have Declined Globally

Global long-term interest rates have declined, on net, since the October 2023 Global Financial Stability Report, driven in both advanced economies and major emerging markets by both the lower expected path of policy rates (as discussed previously) and a compression of the term premium—compensation required by investors to bear interest-rate risk over long-maturity bonds.

In the United States, term premiums have gyrated notably since the October 2023 Global Financial Stability Report. In September and October of 2023, an upward revision to the federal government's fiscal deficit and softer demand from traditional Treasury buyers such as banks and foreign reserve managers, weighed on US Treasury securities. The 10-year Treasury yield approached 5 percent at one point, driven by a term premium increase of around 70 basis points as the sell-off that started in mid-September 2023 intensified. More specifically, a higher real risk premium component of the term premium—capturing fiscal and economic uncertainty—drove up the term premium.⁵ Subsequent announcements that Treasury securities issuances were lower than investor expectations helped ease pressure on the real risk premium. That said, the current level of real risk premiums across future horizons remains elevated compared with the end of the previous tightening cycle in January 2019 (Blinder 2023)⁶, as well as to the average after the global financial crisis. Such gyrations

⁴ International Monetary Fund (IMF), Commercial Real Estate: Financial Stability Risks during the COVID-19 Crisis and beyond. In *Global Financial Stability Report* (Chapter 2), Washington, DC, April 2021.

⁵ Acemoglu, D, Johnson, S, Robinson, J, and Thaichar, Y, oen, Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth, *Journal of Monetary Economics*, Vol. 50, January, pp. 49–123, 2003.

⁶ For more details, see the box entitled „Euro area bank deposit costs in a rising interest rate environment”, *Financial Stability Review*, ECB, May 2023.

in the term premium have had global implications, as spillovers from US term premiums to those in other advanced economies and emerging markets have steadily risen in recent years. The premiums reached a new high after US fiscal concerns in late 2023, according to the percent of variation methodology in Diebold and Yilmaz (2009). Co-movements among global longer-term interest rates could remain pronounced in the future.

Asset Prices Have Rallied on the Basis of Buoyant Sentiment and Optimism about Earnings

Global equity markets have experienced broad-based rallies since the October 2023 Global Financial Stability Report, with the largest gains in Japan and the United States. By contrast, Chinese stocks have significantly underperformed, reflecting tepid economic performance as property market downturns remain a drag (see the section „Chinese Asset Prices Face a Difficult Turnaround amid Weak Sentiment”).⁷ European and US corporate bond markets have moved in sympathy with the stock market rally, with borrowing spreads narrowing considerably for both investment-grade and high-yield issuers.

Market expectations for a soft landing have been a major tailwind for asset prices. In the United States, this has led to positive earnings prospects for the corporate sector, driven by the mega technology stocks known as the Magnificent 7. These stocks have experienced high price-to-earnings ratios accompanied by investor optimism about medium-term earnings prospects. In recent months, earnings optimism and the stock price rally have spread more widely through the market, as reflected by price appreciation of the Russell 2000 index since October 2023.

A standard discounted cash flow model (Bank of England 2017; IMF 2019)⁸ suggests that the rise in the overall S&P 500 index appears to have been driven, almost in equal parts, by improved earnings projections and investors’ stronger risk appetite. That said, companies with strong margin power, mostly in the information technology and materials sectors, have outperformed companies with weak margin power. Companies with weak margin power have traditionally been more sensitive to inflation, but despite inflation having fallen from its peak in June 2022, recovery by these companies has been sluggish thus far. Even crypto markets—which have proven sensitive to risk sentiment—have rallied. Bitcoin prices have surpassed \$70,000 for the first time in history, boosted by the recent approval of spot Bitcoin exchange-traded products. On the back of the crypto recovery rally, market capitalization of crypto assets surpassed \$2.79 trillion in March 2024. If expectations of a soft landing and continued

⁷ Bloomberg Finance L. P; and IMF staff calculations. Note: AE = advanced economies; GFSR = Global Financial Stability Report; EMs = emerging markets

⁸ International Monetary Fund (IMF), „Online Annex 1.1. Technical Note.” *In Global Financial Stability Report*, Washington, DC, April 2019.

disinflation no longer remain the baseline for investors, then overall, any optimism in earnings projections and buoyant risk sentiment could abruptly reverse, dragging stock prices down.⁹

Financial Conditions Have Eased, But Bank Lending Standards Have Tightened in Some Countries

Supported by investor optimism about a soft landing, lower long-term yields, and rallies in stock and corporate bond markets, financial conditions have eased, especially in advanced economies in most regions. In emerging markets, modest volatility in exchange rates in recent quarters has translated into a lower price of external financing risk, also modestly easing financial conditions. In China, financial conditions have eased slightly but remain somewhat tight by historical standards, as risk sentiment is weighed down by growth and property sector issues. In contrast with financial conditions, which summarize the price of risk in capital markets, bank lending standards—measuring banks’ willingness to lend—tightened sequentially in much of 2022 and 2023, especially in advanced economies, amid concerns about deteriorating borrower risk profiles, expectations of economic slowdowns, and reductions in banks’ risk tolerance.

More recently, tentative signs indicate that the tightening in lending standards has stabilized in Brazil, the euro area, and the United States. Historically, tighter standards appear to portend an ebbing of credit growth over the next year in some countries, most notably the United States, although this connection is more tenuous in others, including Brazil, Japan, and the Philippines, as other factors such as the strength of loan demand and banking sector soundness attenuate the effect of lending standards on loan growth.

With global financial conditions having eased and credit growth having changed little since the October 10 2023 Global Financial Stability Report, estimates based on the IMF’s GaR framework suggest that downside risks to global growth for 2024 have receded somewhat, with the balance of risks to growth forecast to be broadly symmetrical.¹⁰ Downside risk—specifically as measured by the GaR metric⁴—suggests that with 5 percent probability, global growth over 2024 could fall below + 0.7 percent, although that is an improvement compared with the level in October 2023, which stood at just below 0 percent. From a historical perspective, the current level of forecast downside risk for the near term is still marginally elevated.¹¹

⁹ Bank of England; Bloomberg Finance L. P.; European Central Bank; Federal Reserve; ICE Bank of America; and IMF staff calculations.

¹⁰ Jensen, Henrik, Ivan Petrella, Søren Hove Ravn, and Emiliano Santoro, Leverage and Deepening Business-Cycle Skewness, *American Economic Journal: Macroeconomics* 12 (1): 245–81, 2020.

¹¹ Gourinchas, P, Rey, H Sauzet, M, The International Monetary and Financial System, *NBER Working Paper* No. 25782, 2019.

Zaključak

Čini se da su globalni naponi da se inflacija vrati na cilj ušli u posljednju milju, budući da su povoljna kretanja na strani ponude i pooštavanje monetarne politike, čini se, obuzdali pritiske cijena. Ipak, pritisci na bazičnu inflaciju i plate i dalje su povišeni u mnogim ekonomijama, a ostaje značajna neizvjesnost u pogledu budućih kretanja inflacije. Neravnine na putu — prije svega zastoj dezinflatornog procesa — mogu iznenaditi investitore koji su sve više uvjereni da je bitka protiv inflacije već dobijena i da će niske stope ponovo prevladati. Sa ekonomskim rastom i napretkom u smanjenju inflacije, koji se razlikuju po regionima i zemljama, stav monetarne politike treba da odražava okolnosti specifične za zemlju. U ekonomijama koje još uvijek bilježe stalnu inflaciju, centralne banke ne bi trebale prerano popuštati kako bi kasnije izbjegle nazadovanje.

Centralne banke bi takođe trebalo da se suprotstave previše optimističnim očekivanjima investitora za ublažavanje monetarne politike. Tamo gdje je napredak u smanjenju inflacije dovoljno evidentan da sugerise da se inflacija održivo kreće prema ciljevima, centralne banke bi trebalo da postepeno pređu na neutralniji politički stav. U oba slučaja, jasna komunikacija ostaje ključna za izbjegavanje neopravdane volatilnosti na tržištima. Smanjenje bilansa centralnih banaka do sada je bilo uredno. Ali centralne banke treba da pažljivo prate sva moguća pitanja funkcionisanja tržišta, koristeći širok spektar indikatora koji obuhvataju uslove likvidnosti i stope finansiranja na tržištima novca, dok budu spremne da se pozabave stresovima na tržištu ako je potrebno. Vlasti bi trebalo da budu posebno usmjerene na moguće rizike od neravnomjerne raspodjele likvidnosti i rezervi centralne banke među bankama. Kreatori politike treba da jasno saopšte ciljeve i korake za uklanjanje likvidnosti, naglašavajući spremnost da se koriste svi drugi dostupni alati za podršku likvidnosti.

Jasna i pravovremena komunikacija je posebno ključna ako se procijeni da su prilagođavanja neophodna kao odgovor na promjene makroekonomskih izgleda ili kretanja na finansijskom tržištu, te ako se kvantitativni proces pooštavanja nastavi nakon što centralne banke počnu snižavati svoje kamatne stope. S obzirom na to da državni dug i deficiti ostaju veći nego što su bili prije pandemije COVID-19, investitori bi mogli zahtijevati veće oročene premije, a time i prinose, kako bi zadržali državni dug i u naprednim ekonomijama i na tržištima u razvoju. Vlasti treba da pažljivo prate promjenjivu strukturu baze potražnje za državnim obveznicama i procijene potencijalne rizike povezane sa ovom promjenom. U Sjedinjenim Državama, Komisija za vrijednosne papire i berzu nedavno je usvojila pravila koja nalažu centralni kliring na trezorskim tržištima, kako bi se poboljšala njihova otpornost i transparentnost.

Ključno je nastaviti razvijati pravila za pristup klirinškoj kući i evaluirati potencijalne transakcijske troškove, kako bi se u potpunosti ostvarile prednosti ove mjere. Fiskalno prilagođavanje može podržati posljednju milju deinflacije, jer centralne banke preduzimaju korake kako bi postigle utvrđene ciljeve inflacije.

Fiskalna prilagođavanja bi se prvenstveno morala fokusirati na obnovu zaštitnih sredstava, smanjenje oročenih premija i obuzdavanje rasta duga. Tempo i sastav prilagođavanja treba da zavise od snage agregatne tražnje i raspoloživog fiskalnog prostora. U okviru budžetskih ograničenja, vlade bi trebalo da preispitaju prioritete potrošnje kako bi zaštitile najugroženije populacije. Da bi se pratile ranjivosti u CRE sektoru, potrebna je kontinuirana budnost kako bi se potencijalni rizici finansijske stabilnosti sveli na minimum. Da bi se osigurala otpornost bankarskog sistema i informirale odluke u vezi sa adekvatnošću kapitalnih bafera za CRE izloženosti, vlasti bi trebalo da sprovedu vježbe stresnog testiranja koje uključuju scenarije velikog pada cijena CRE. Ovi stresni testovi bi uključili manje banke sa materijalnom izloženošću CRE-ovima. Supervizori bi takođe trebalo da pregledaju pretpostavke vrednovanja CRE banaka i osiguraju da su rezervacije adekvatne.

Postoji hitna potreba da se smanje sistemski rizici vezani za CRE koji proizilaze iz nebankarskih finansijskih institucija, osiguravanjem djelotvornosti alata za upravljanje likvidnošću, uzimajući u obzir ograničenja finansijske poluge i poboljšavajući prikupljanje podataka. CRE fondovi bi trebali otkupljivati dionice manje učestalosti i zahtijevati duge otkazne periode ili periode poravnjanja. U zavisnosti od dalje analize, vlasti bi takođe trebalo da razmotre zahtjev da takvi fondovi budu strukturisani kao zatvoreni fondovi. Vlasti bi trebalo da nastave da grade tamponove kako bi se zaštitile od budućih gubitaka u finansijskom sektoru i da bi podržale davanje kredita kroz periode stresa. Na primjer, vlasti mogu povećati kontraciklične zaštitne rezerve kapitala ili sektorske zaštitne rezerve za sistemski rizik, ako to okolnosti dozvoljavaju. Takvi baferi bi se mogli osloboditi ako bi se naprezanja, kao što su povećane zadane vrijednosti, materijalizovala.

Da bi se izbjegli prociklični efekti, podizanje zaštitnog sloja mora biti uslovljeno odsustvom znakova da je kredit već ograničen adekvatnošću kapitala banaka. U Kini, da bi se trajno poboljšalo povjerenje i ublažili deflacioni pritisci, potrebne su prilagodljive makroekonomske politike, zajedno sa strukturnim i protržišnim reformama, kako bi se podstakla kratkoročna aktivnost, ublažili rizici i osigurala glatka tranzicija ka kvalitetnijem i uravnoteženijem rastu na srednji rok. Politike imovinskog sektora, posebno, trebalo bi prioritet daju dovršavanju stambenih objekata i blagovremenom restrukturisanju investitora u problemima. Dodatno ublažavanje monetarne politike, posebno kroz niže kamatne stope, i preusmjeravanje javnih rashoda na domaćinstva, moglo bi podstaći kratkoročni oporavak, dok su potrebne sveobuhvatne fiskalne reforme kako bi se osigurala održivost

finansija lokalne samouprave i spriječila negativna preliivanja na širu ekonomiju. Vlasti su postigle napredak u smanjenju rizika u nebankarskom finansijskom sektoru, ali dodatne mjere za poboljšanje upravljanja rizikom likvidnosti i dospijeća, kao i za zatvaranje regulatornih i podataka, mogle bi pomoći u obuzdavanju budućih sistemskih rizika. Za bankarski sektor je od ključnog značaja da se striktno sprovodi prudencijalna politika, uključujući postepeno ukidanje mjera odricanja i održavanje adekvatnih zaštitnih sredstava koji apsorbiraju gubitke, kako bi se ojačali napori vlasti da restrukturiraju slabe banke i zaštite rizike finansijske stabilnosti. Vlasti treba da nastave pažljivo da prate razvoj tržišta kapitala, kako bi se izbjeglo preliivanje na širi finansijski sistem.

References

1. Adrian, T, Federico, G, Liang M, Sheheryar, M, and Yu, J, The Term Structure of Growth at-Risk, *American Economic Journal: Macroeconomics* 14 (3), 2022.
2. Adrian, T, Abbas, N, Ramirez, S, and Dionis, G. F, *The US Banking Sector since the March 2023 Turmoil: Navigating the Aftermath*, Global Financial Stability Note 2024/001, International Monetary Fund, Washington DC, 2024.
3. Gara, A, Giannone, D, La Spada, G, and Williams, J, *Scarce, Abundant, or Ample? A Time-Varying Model of the Reserve Demand Curve*, Federal Reserve Bank of New York Staff Reports No. 1019, June 2023.
4. Bank of England, *Less Is More or Less Is Bore? Re-calibrating the Role of Central Bank Reserves*, Speech by Andrew Hauser. <https://www.bankofengland.co.uk/speech/2023/november/andrew-hauser-keynote-speech-bank-of-england-watchers-conference>, 2023.
5. Bank of Japan, *Financial Systems Report*, October 2023. <https://www.boj.or.jp/en/research/brp/fsr/data/fsr231020a.pdf>. Blinder, Alan S, Landings, Soft and Hard: The Federal Reserve, 1965–2022. *Journal of Economic Perspectives* 37 (1), 2023.
6. Deghi, A, Junghwan M, and Tsuruga, T, *Commercial Real Estate and Macrofinancial Stability During COVID-19*, IMF Working Paper 2021/264, International Monetary Fund, Washington DC, 2021.
7. Gopinath, Gita, and Jeremy C. Stein, *Banking, Trade, and the Making of a Dominant Currency*, Working paper, Harvard University, Cambridge, MA, 2018.
8. Gupta, A, Mittal, V, and Van Nieuwerburgh, S, *Work from Home and the Office Real Estate Apocalypse*, Working Paper 30526, National Bureau of Economic Research, Cambridge MA, 2022.
9. International Monetary Fund (IMF), *Online Annex 1.1. Technical Note*, In Global Financial Stability Report, Washington, DC, April 2019.
10. International Monetary Fund (IMF), *Commercial Real Estate: Financial Stability Risks during the COVID-19 Crisis and beyond*, In Global Financial Stability Report (Chapter 2), Washington, DC, April 2021.

11. Jensen, H, Petrella, I, Hove Ravn, S, and Santoro, E, Leverage and Deepening Business-Cycle Skewness, *American Economic Journal: Macroeconomics* 12, 2020.
12. Mandzy, O, *The Year End 2023 Report: CRE at a Crossroads*, Trepp, New York, January 8 2023. <https://www.trepp.com/trepptalk/the-year-end-2023-cre-at-a-crossroads>.
13. Panigirtzoglou, N, and others, *Bond Markets Had Been Trading Increasingly Long before This Week*, Flows & Liquidity. JPMorgan Global Markets Strategy, August 24, 2023.

Dr Haris Muminović

FINANSIJSKE KRHKOSTI DUŽ POSLJEDNJE MILJE DEZINFLACIJE

Očekivanja da globalna dezinflacija ulazi u „posljednju milju” i da će monetarna politika biti popuštena, povećala su cijene imovine širom svijeta od izvještaja o globalnoj finansijskoj stabilnosti iz oktobra 2023. Mnoga tržišta u nastajanju pokazala su otpornost, a neke pogranične ekonomije iskoristile su veliku sklonost riziku da izdaju međunarodni dug. Čini se da je sve veća vjerovatnoća da će globalna ekonomija postići meko slijetanje, a pukotine u finansijskom sistemu izložene visokim kamatnim stopama nisu dalje izbile. Kratkoročni rizici globalne finansijske stabilnosti su se povukli, prema MMF-ovom okviru za rast pod rizikom. Međutim, postoji nekoliko značajnih rizika duž zadnje milje. Rastući pritisak u sektoru komercijalnih nekretnina i znaci pogoršanja kredita među preduzećima i na nekim tržištima stambenih nekretnina mogli bi biti pogoršani negativnim šokovima. Odugovlačenje dezinflacije moglo bi iznenaditi investitore, što bi dovelo do promjene cijena imovine i ponovnog izbijanja volatilnosti finansijskog tržišta, koja je bila niska uprkos značajnoj ekonomskoj i geopolitičkoj neizvjesnosti. Osim ovih neposrednih zabrinutosti, rastu i druge srednjoročne ranjivosti, posebno kontinuirano nagomilavanje duga u javnom i privatnom sektoru. Nekim vladama će možda biti teško da servisiraju dug u budućnosti, dok izloženost privatnog sektora finansijskoj imovini može predvidjeti povećane rizike finansijske stabilnosti u narednim godinama.

Ključne riječi: centralna banka, monetarna politika, finansijsko tržište, finansijske institucije, zastoj dezinflacije

Značaj rimskog prava u razvoju pravne kulture u Crnoj Gori

Ideja i cilj ovog rada proističu iz činjenice da crnogorsko društvo, kao i brojna druga, u procesu harmonizacije prava sa pravom u Evropskoj uniji i usvajanju evropskog obrasca kulturnog ujedinjenja (koje danas uvijek ima novčani ekvivalent) gubi neka od najznačajnijih obilježja iz sopstvene pravne kulture. Crnogorska pravna kultura proizvod je reakcije društva na istorijske prilike u kojima se nalazilo, a koje je pojam slobode veoma često gledalo kao nedodirljivu kategoriju. Proučavajući istoriju i razvoj regulisanja društvenih odnosa, uglavnom putem običajnog prava, na prostoru današnje Crne Gore od rimskog doba do danas možemo uočiti brojne šablone koji se iz epohe u epohu ponavljaju i na osnovu kojih možemo izvući pouke za budućnost. Suština pozitivnog postupanja pravnih subjekata u pravnim odnosima se u rimskom pravu iskazivala kroz brojne principe koji su u svojoj evoluciji dosegli nivo opštih pravnih načela i svojevrsnih *vrijednosti* prava. Na tim temeljima izgrađena je evropska civilizacija, a savremena Evropa je sve dalje od svog izvora — od same sebe. Rimski uticaj na pravnu kulturu Crne Gore može se solidno otkrivati iz sadržaja srednjovjekovnih statuta primorskih gradova, koji, opet, jesu svjedok uspješnog preplitanja „uticaja sa strane”, odnosno uticaja stranog prava, sa postojećim i duboko ukorijenjenim sistemom običajnog regulisanja društvenih odnosa. Mnogi običaji u Crnoj Gori kojima je trajnost pisanim putem obezbijedio Valtazar Bogišić svjedok su trajnosti specifičnog regulisanja koje svoje mjesto ipak nalaze u evropskim okvirima, odnosno, imaju svoj izvor u rimskoj tradiciji. Na temelju pravnih obrazaca koji su se nekad odnosili na cjelinu, crnogorsko društvo novog doba trebalo bi rješavati političke i pravne dileme koje je iz godine u godinu sve više muče. Politička kultura ne može biti osnov za trajno kulturno jedinstvo, ali pravna kultura Crne Gore je, kao što ćemo vidjeti, sasvim sigurno svjedok tog jedinstva.

Ključne riječi: rimsko pravo, Valtazar Bogišić, Crna Gora, pravna kultura, običaji

Uvod

Savremena evropska civilizacija stoji na tri veoma dotrajala stuba: a) na grčkom *logosu*, zatim, b) na koncepciji opšteg morala protumačenim od strane zapadne Crkve, i na kraju, c) na tehnici rimskog prava koja je omogućila formiranje dominantnog pravnog sistema koji ima karakter trajnosti.

* Asistent na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica; *e-mail*: emil.mujevic@udg.edu.me.

U ovom radu bavićemo se specifičnim istorijskim okolnostima u kojima se nalazila država Crna Gora u svojoj dugotrajnoj istoriji u kontekstu usvajanja pravnih obrazaca koji se vezuju za rimsku državu, ali i za obnovljeno *ius commune* srednjeg vijeka. U nauci su se postavljala, postavljaju se i sve više će se postavljati pitanja na čemu se zasniva „jedinstvo” evropskih država. Da li osnov evropskog povezivanja treba tražiti samo u pravnim normama rimskog prava, ili u „duhu” njihove primjene i opšte svrhe? S tim u vezi, mi postavljamo pitanje da li osnov crnogorske pravne kulture treba tražiti u pravnim normama rimskog prava, ili u posebnom i dugotrajnom postupku prilagođavanja stranog pravnog obrasca sa domaćim? Ilirsko ime nije bilo ugašeno onda kada je Rim pokorio kraljevstvo Ilira, a ni za sve vrijeme trajanja rimske imperije. Riječju, da li Crna Gora zaista želi da se pravno, političko i ukupno kulturno jedinstvo viševjekovnog karaktera potpuno izgubi u procesu pristupanja Evropskoj uniji?

Prostor Crne Gore je od rimskog vremena do nedavno bio poprište ratnih sukoba. Teško je u njenoj istoriji naći period pune slobode duži od polovine jednog vijeka.¹ S tim u vezi, proučavajući crnogorsku istoriju iz današnje perspektive i tražeći njene početke, trebalo bi spremno prihvatiti tezu da crnogorsku političku, ali i pravnu kulturu u kontinuitetu karakteriše visok stepen prilagođavanja stranim obrascima ponašanja. Geografski položaj Crne Gore i istorijske okolnosti najviše su odredili njenu takvu političku sudbinu.

Međutim, dok nam politička istorija Crne Gore govori o neslobodnom društvu koje, zbog čega je to društvo posebno specifično, nije dozvoljavalo da politička potčinjenost okupatoru bude trajnija, dotle nam pravna istorija Crne Gore, koja se najbolje iskazuje kroz sistem običaja i običajnog prava, nudi odgovore koji mogu razriješiti brojne svakodnevne političke dileme. Pravo bi u slučaju Crne Gore trebalo da posluži učvršćivanju političkog jedinstva, jer se kroz viševjekovno kulturno cijepanje južnoslovenskih naroda o njemu izgubila svijest. Na ruševinama stare i duboko ukorijenjene istorije našeg prostora, uvijek je po povlačenju neke od okupatorskih sila ostajalo podijeljeno društvo, koje je prije okupacije bilo jedinstveno. To je sudbina većine država kojima duže upravlja strani element: javiće se među cjelinom mnogi njeni djelovi. Upravo je povezivanje takvih djelova, koji će u ovom radu biti prikazani na osnovu običajnog prava, dužnost naših novih generacija.

¹ O političkoj istoriji Crne Gore i njene okoline: *Istorija Crne Gore*, knj. 1 tom 1, Titograd, 1970. Uporedi: Konstantin Jireček, *Istorija Srba 1 (politička)*, Naučna knjiga, Beograd, 1952; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata, knj. 1-4*, Matica hrvatska, Zagreb, 1982; Nikola Radojčić, *Društveno i državno uređenje kod Srba u ranom srednjem veku (prema Barskom rodolovu)*, *Glasnik Skopskog naučnog društva, XV-9*, Skoplje, 1935, str. 1-28; Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1916, i dr.

1. Počeci rimske kulture na prostoru Crne Gore

O prisutnosti rimskog prava na prostoru današnje Crne Gore možemo govoriti još od vremena kada su ilirska plemena definitivno potpala pod rimsku vlast. To je period duži od 2000 godina, a vezuje se za ilirsko-rimske ratove, odnosno, za posljednji u nizu takvih koji se naziva Batonovim ustankom, a koji se dogodio početkom nove ere.² Rimljani su uspjeli da Ilirima nametnu svoju vlast i upravu, a na političkom planu su dodatno djelovali osnivanjem posebne provincije — Dalmacije, koja od 11. g. p. n. e. postaje carska provincija. To je nosilo sa sobom potpuno novu upravnu podjelu: na čelu provincije nalazi se „*legatus Augusti pro praetore*”, koji je u svojim rukama držao cjelokupnu vojnu i civilnu vlast.³

Posebno je značajno što su Rimljani poštovali staro plemensko uređenje novopokorenog prostora. To se ogleda prije svega u osnivanju tri veće sudsko-administrativne oblasti uprave, takozvanih konventata (*conventus*), čija su se sjedišta nalazila u Skradinu (*Scardona*), Solinu (*Salona*) — koji je bio administrativni centar provincije Dalmacije, i na kraju u Naroni oko Neretve. Ovom posljednjem konventu pripadala su i sva plemena sa teritorije današnje Crne Gore⁴, od kojih istoriografija posebno ističe Dokleate, Ardijeje, Labeate, i manjim dijelom Autarijate i Piruste.

Pored toga, kao pomoćna jedinica rimske administracije u Dalmaciji postojala su dva savjeta (*concilium*), od kojih je jedan u Skardoni obuhvatio plemena drugog i trećeg konventa, a prema tome i ona koja su se nalazila u Naronskom konventu i na teritoriji današnje Crne Gore. U ovim konventima imala je svaka župa po jednog svog predstavnika, a iz redova ovih poslanika birao se predsjednik na godinu dana (*sacerdos provinciae/sacerdos ad aram Augusti*). Savjet je imao pravo da odlučuje po žalbama i molbama na odluke državne uprave.⁵

S obzirom na ograničenost u obimu ovog rada, nećemo se dalje baviti uspostavljanjem prvih rimskih političkih institucija na prostoru današnje Crne Gore, ali je činjenica da je Rim poštovao plemensko uređenje osvojenih Ilira, sa održavanjem plemenskog starješine i plemenskog savjeta, i da su se starali da granice pojedinih plemenskih teritorija budu bezuslovno sačuvane.⁶ O ovome svjedoči i čuveni natpis u Banjanima na kome se pominje Gaj, sin Epikadov, prvak župe Dokleata (*Caius Epicadi filius, princeps civitatis Docleatium*). Ilirsko pleme Dokleati sačuvalo je, kao što možemo vidjeti, prilično liberalnom politikom Rima, svoje staro plemensko uređenje i svoje plemensko ime. Međutim, dok je Rim u tom dijelu koji se tiče očuvanja

² O tome vidi: *Istorija Crne Gore, op. cit.*, str. 107–111; Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, Matica crnogorska, Podgorica, 2023, str. 39–45.

³ *Ibid, op. cit.*, str. 144.

⁴ Vidi: Radoslav Katičić, *Illyricum Mythologicum*, Zagreb, 1995.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid*, 148.

starih plemenskih tradicija postupao ispravno iz današnje perspektive, ipak se ne smije zaboraviti činjenica da se pokorena plemena, čiji su gradovi i naselja bili razrušeni u dugotrajnim ratovima sa Rimom, nijesu uspjela „odbraniti” od romanizacije koja obuhvata i osnovne kulturne obrasce jedne zajednice, a koja je trajala puna četiri vijeka.

Intenzitet romanizacije Ilira u kontinentalnoj Crnoj Gori (u današnjim granicama) nije bio ni približno kao u njenom primorskom dijelu. Ubrzanu romanizaciju u priobalju možemo posebno vezati za činjenicu da je Rim sve novoosvojene oblasti, što se odnosi i na provinciju Dalmaciju, proglašavao državnom zemljom (*ager publicus*) i da je ta zemlja u početku (za vrijeme Republike) davana na upravljanje istaknutim vojnim i političkim ličnostima (bivšim konzulima i propretorima).⁷ Pored toga, ustanove provincijske i peregrinske svojine u Rimu omogućavale su strancima, tako i rimskim građanima, da budu još u počecima nove ere sopstvenici prava svojine. Naime, uporedo s teritorijalnim širenjem rimske države i formiranjem provincija kao jedinica državne uprave van Italije oblikuje se tzv. provincijska svojina na zemljištima u provincijama. Formalno, država je bila nosilac prava svojine na provincijskim zemljištima, ali ona lica kojima je rimska država ustupila takvo zemljište na upotrebu i korišćenje, uz obavezu plaćanja određenih fiskalnih davanja (*stipendium, tributum*), sticala bi na takvim zemljištima pravnu vlast koja se prenosila i na nasljednike i bila zaštićena akcijama *in rem* analognim svojinskoj tužbi (*rei vindicatio*).⁸ Ova vrsta pravne vlasti bila je jednakog sadržaja kao osnovni tip rimske svojine — kviritska svojina, koja je pripadala samo rimskim građanima.

Pored provincijske, i ustanova peregrinske svojine je omogućila da se pokoreni stanovnici ipak ne osjećaju strancima na svojoj teritoriji. Stranci (*peregrini*) nijesu mogli steći kviritsku svojinu, osim ako im nije bio posebno dodijeljen *ius commercii*. Međutim, djelovanjem peregrinskog pretora i provincijskih namjesnika zaštićena je i njihova svojina analogno kviritskoj. Zato rimski pravnik Gaj u svojim Institucijama govori o peregrinskoj svojini: ako su ugovori s rimskom državom ili rimski propisi to predviđali, peregrini su mogli imati pravo vlasništva u svojim gradovima i državicama po njihovom lokalnom pravnom poretku.⁹ Posebno je zanimljivo i Bogišićevo viđenje početka rimske istorije na našim prostorima, a u vezi sa navedenim, koji kaže da je „ovaj kraj bio tako opustošen da su Rimljani lako mogli osnivati ovdje svoje kolonije; i u samoj stvari svi stari primorski gradovi, a neki i u sredini oblasti, toliko su postali latinski, da su već u

⁷ D. Živković, *op. cit.*, str. 67.

⁸ Marijan Horvat, Marko Petrak, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022, str. 143–144. O tome takođe: Dragoljub Arandelović, *Predavanja iz rimskog prava*, Geca Kon, Beograd, 1938, str. 167–170; Miroslav Milošević, *Rimsko pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 250–258, i dr.

⁹ M. Horvat, M. Petrak, *op. cit.*, str. 144.

I vijeku po rođenju Hristovu mogli primiti municipalne uredbe — takvi su gradovi *Sicum, Narona, Epidaurus...*¹⁰

Iako je u nauci podijeljeno mišljenje da li se rimsko pravo koje je primjenjivano u Dalmaciji po svom kvalitetu približavalo onom u „metropoli”, ili je bilo na nivou vulgarizovanog provincijskog prava, nesumnjiv je kontinuitet primjene rimskog prava na ovom području sve do propasti antičke rimske države 476. godine.¹¹ Prostori provincije Dalmacije, uključujući i prostore današnje Crne Gore, ipak su i na političkom planu vraćeni rimskopravnoj tradiciji, i to kroz Justinijanovo ponovno pripajanje njih Vizantijskom carstvu.

Priobalni dio današnje Crne Gore je bio dominantno izložen romanizaciji, kao što možemo vidjeti, dok je kontinentalni dio, koji Rimljanima i nije bio od velikog interesa, sačuvao predrimsku tradiciju koju mi danas vezujemo za tradicije Ilira, Tračana, Dardanaca, Grka, itd. Prema našem mišljenju, ovi naši predački narodi postali su rimskim osvajanjem podijeljeni ne na etničkom planu već na civilizacijskom. Rimski kultura je formirala najljepšu materijalnu zaostavštinu jadranskog primorja. Plemena u kontinentalnom dijelu (*brdima*) oskudijevala su na materijalnom planu, ali su zato njegovala duhovnost i nematerijalne posebnosti koje idu daleko u prošlost. Mi te karakteristike otkrivamo u običajnom pravu koje ima iste obrasce na našim prostorima u viševjekovnom kontinuitetu. Ilirska pravna (običajna) kultura morala se povući pred rimskom; rimska kultura morala se povući pred „varvarskom”; ona pred južnoslovenskom a južnoslovenska pred osmanskom. Za sve vrijeme trajanja različitih imperijalnih vlasti na našem prostoru nije se izgubio specifikum shvatanja zajednice i naroda i njihovih posebnosti. Razlog zbog kojeg je osvajački Rim formirao pozitivne obrise moderne crnogorske pravne kulture leži u činjenici, prije svega, da je uspješno modernizovao novoosvojena područja na pravno-političkom i ekonomskom planu, ali je istovremeno dozvoljavao pokorenim narodima da zadrže svoje etničke i kulturne posebnosti.

2. Srednjovjekovna sinteza rimskog i običajnog prava

Statuti primorskih gradova nekadašnje rimske provincije Dalmacije odličan su izvor saznanja o načinu na koji su nove južnoslovenske zajednice tretirale stare običaje. Oni su primarni izvor saznanja o pravu i našoj pravnoj kulturi u srednjem vijeku. Običajno pravo u srednjovjekovnom Dubrovačkom statutu iz 1272. godine¹² najtemeljnije je obrađivala Jelena Danilović, naslanjajući se na Bogišićeve

¹⁰ Valtazar Bogišić, Slovenski predeli u jadranskom primorju (prev. Jov. Acimović), *Otadžbina*, 1873, str. 62.

¹¹ Vizigoti su osvojili Dalmaciju 480. godine, a Ostrogoti 493.

¹² U izdanju: Valtazar Bogišić, Konstantin Jireček — *Liber Statutorum Civitatis Ragusii*, Monumenta historico-juridica Sclavorum Meridionalium, vol. IX, Zagreb, 1904.

radove i neposrednim istraživanjima u Arhivu.¹³ Mi vjerujemo da, ukoliko bismo pristupili detaljnom ispitivanju arhivske građe o zastupljenosti običajnog prava u Dubrovačkom statutu, mogli bismo biti veoma blizu rješavanju, između ostalog, i identitetske zagonetke koja nas opterećuje.

Pored Dubrovačkog, od posebnog značaja za razumijevanje dosega rimske kulture na našim prostorima jesu: Splitski statut iz 1240. godine¹⁴, Kotorski statut iz 1616. godine¹⁵ i Budvanski statut iz 1346. godine.¹⁶

Snažan talas kodifikacija u dalmatinskim gradovima pokrenut je u XIII vijeku, onda kada je stanovništvo već naviklo na južnoslovensku identifikaciju, a upravo je ta činjenica, prema Solovjevu, opredjeljujuća kada je u pitanju pravna tradicija zastupljena u statutima: „Oni su složeni, u njima ima dosta romanskih elemenata, kao i odredaba direktno uzetih iz uređenja italijanskih gradova, naročito Mletaka. Sve su one vrijedele, zahvaljujući pravnom konzervativizmu Dalmacije, do samog početka XIX vijeka”.¹⁷ Ukoliko se pogleda u proemije pojedinih srednjovjekovnih dalmatinskih statuta, gdje se Ulpijanova definicija pravednosti i *tria praecepta iuris* postavljaju kao središnje vrijednosti pravne kulture, mogao bi se steći utisak da se pravni život u pojedinim djelovima Dalmacije isključivo temeljio na rimskom pravu.¹⁸

I pored toga što su i prije donošenja Statuta već postojali brojni zakoni, te su oni predstavljali glavni izvor statutarnih odredaba, niz

¹³ Jelena Danilović, Dubrovački statut i consuetudo, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1–2, Beograd, 1975; Jelena Danilović, *Istorijsko-pravne studije, Dubrovačko srednjovjekovno pravo*, Pravni fakultet, Podgorica, 2002. O izvorima posebno: Stojan Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Beograd, 1912. Izdavačka knjižarnica Gece Kona objavila je 1927. godine Bogišićeve pravne članke i rasprave gdje se može naći i njegov rad o dubrovačkom običajnom pravu: Valtazar Bogišić, *Pravni članci i rasprave*, Geca Kon, Beograd, 1927. Na strani 51 Bogišić na sljedeći način govori o važnosti običaja: „Znanje prava, koje živi u običaju, neophodno je već i stoga, da bismo mogli objasniti ono, što je ušlo u pisane spomenike”.

¹⁴ U izdanju JAZU i redakciji Jaromira Hanela, češkog profesora prava, kritičara Bogišićevog rada: Jaromir Hanel, *Statuta et Leges Civitatis Spalati*, Monumenta Historico-Iuridica Slavorum Meridionalium, JAZU, Zagreb, 1878.

¹⁵ Prvo štampano izdanje Kotorskog statuta objavljeno je 1616. godine, ali je značajan dio Statuta nastao mnogo ranije — prema nekima još u XII vijeku. Iz teksta Odluke o štampanju Statuta saznajemo da su rukopisi kotorskih zakonskih odredaba čuvani u posebnom omotu Statuta i zakonskih odluka i da su bili u veoma trošnom stanju, pa je postojala opasnost da se tokom vremena „izgubi mnogo od toga”. Navedeno prema: Miloš Milošević, Sima Ćirković, *Statut grada Kotora — predgovor*, knj. 2, Kotor, 2009, str. 16–17.

¹⁶ Budvanski statut objavljen je 1882. godine u redakciji: Šime Ljubić, *Statuta et Leges Civitatis Buduae, Civitatis Scardoniae, et Civitatis Insulae Lesinae* Monumenta Historico-Iuridica Slavorum Meridionalium, JAZU, Zagreb, 1882–1883.

¹⁷ Aleksandar Solovjev, *Istorija slovenskih prava*, Službeni list SRJ, Beograd, 1998, str. 249.

¹⁸ Marko Petrak, Rimsko pravo i hrvatska pravna tradicija, *Latina et Graeca*, vol. 2, br. 16, 2009, str. 72.

pitanja ili cijele oblasti prava nijesu bile regulisane zakonskim propisima, te je bilo nužno da se pri sastavljanju Statuta polazi i od običajnog prava. U više poglavlja je izričito i rečeno da je odredbom Statuta usvojeno, izmijenjeno ili ukinuto neko pravilo običajnog prava.¹⁹

Ovdje smatramo važnim ukazati na još jedan važan rezultat do kojeg je došla Jelena Danilović dokazujući da Statutom nije bila isključena primjena običajnog prava: „Odsustvo odredbe kojom bi se na uopšten način riješilo pitanje važenja običajnog prava i dato uputstvo da se u slučajevima pravnih praznina pristupi ekstenzivnom tumačenju Statuta mogli bi, na prvi pogled, navesti na zaključak da je postojala namjera da se donošenjem Statuta isključi dalja primjena običajnog prava. To, međutim, očigledno nije bilo tako. Intencija kodifikatora dubrovačkog prava je, naprotiv, bila da ostane i dalje u važnosti običajno pravo, kao komplementarno Statutu. Ova namjera je izražena u većem broju statutarnih odredaba. Odsustvo opšte odredbe o važenju običajnog prava i uopšte o važenju predstatutarnog prava, dakle, i pisanih zakona, samo je posljedica nedovoljne zakonodavno-tehničke vještine i znanja redaktora Statuta”.²⁰ Ovome u prilog ide i uporedna činjenica da se, primjera radi, u Splitskom statutu ugovor o zakupu uvijek naziva *locatio conductio*, ugovorne strane su *locator i conductor*, dok se u Dubrovačkom pojedinačno pominju slučajevi davanja zemlje, vinograda, ili kuće, drugome da obavi neku radnju. To nam svjedoči o posebnom kodifikatorskom opredjeljenju dubrovačkih redaktora Statuta na osnovu kojeg možemo možda bolje razumjeti Bogišićevo opredjeljenje da običajnom pravu Južnih Slovena posveti najznačajniji dio svoje karijere.

Na primjeru Dubrovnika iz XIII vijeka i njegovog statuta možemo steći uvid u pravno-političke prilike i na širem prostoru, a pogotovo onom graničnom — današnjoj Crnoj Gori. Kada je u pitanju početak pisane pravne kulture u Crnoj Gori, čini se da nas pomen na *Liber Sclavorum qui dicitur Methodius* smješta u taj početak. U pitanju je zagonetni pravni akt koji se pominje u glavi IX Ljetopisa popa Dukljanina: „Mnoge zakone i dobre običaje ustanovi, koje ako bi ko htio da upozna, neka pročita slavensku knjigu, koja se zove Methodius. U njoj će naći kakve je dobre stvari uveo predobri kralj”.²¹ Na ovom mjestu se nećemo detaljno baviti „Metodijevom knjigom”, ali valja napomenuti da je opšteprihvaćeno mišljenje Marka Kostrenčića

¹⁹ J. Danilović (2002), *op. cit.*, str. 147 i dalje.

²⁰ *Ibid.*, 153–154.

²¹ Vladimir Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, Matica hrvatska, Zagreb, 1950, str. 56. O *Liber Methodius* posebno: Marko Kostrenčić, *Hrvatska pravna povijest. Zakonik cara Stefana Dušana*, Zagreb, 1923; Marko Petrak, *Liber Sclavorum qui dicitur Methodius*, *Glasnik odjeljenja humanističkih nauka*, 4, CANU, Podgorica, 2018; Lujo Margetić, Poruka i datacija tzv. Ljetopisa Popa Dukljanina, *Croatia Christiana Periodica*, 22, 1998; Emil Mujević, O počecima južnoslovenske pravne kulture, *Studia Iuridica Montenegrina*, 2/23, Podgorica, 2023.

da se radi o prevodu Metodijevog nomokanona,²² što prema mišljenju Marka Petraka predstavlja reminiscenciju na prihvatanje najstarije vizantijsko-slovenske pravne zbirke u srednjovjekovnoj Duklji.²³

Naše mišljenje je da se kod *Liber Sclavorum qui dicitur Methodius* radi o jednom od primarnih, ali nažalost zanemarenih, izvora za upoznavanje onog prava po kome je živjelo južnoslovensko stanovništvo srednjeg vijeka od navodnog doseljavanja. Ovdje se radi o, kako nam se čini, počecima zakonodavne prakse slovenskih vladara na nekadašnjim iliričkim prostorima, odnosno o počecima pisanog južnoslovenskog prava. Ta se praksa vezuje za navodno ustanovljavanje prvog južnoslovenskog kraljevstva kralja Svetopeleka u 9. vijeku, kome je vladarsko dostojanstvo priznato i iz Rima i iz Konstantinopolja.²⁴

U svakom slučaju, brojni su dokazi o kontinuitetu primjene istovjetnog običajnog prava na širem prikazanom prostoru, koje je nastalo u uslovima viševjekovne borbe i teških uslova života. Od statuta primorskih gradova i ostrva (donošenih mahom u XIII i XIV vijeku), nema značajnijih pisanih pravnih akata nastalih na prostoru Crne Gore koji su regulisali društvene odnose sve do kraja XVIII, odnosno početka XIX vijeka.²⁵ To nam govori da je običajno pravo naših naroda za cijelo vrijeme trajanja osmanske vladavine na našem prostoru bilo temelj tog regulisanja. Od posebnog je značaja, u tom smislu, istražiti domen primjene Dušanovog zakonika i Kanona Leke Dukadina, koji su se nesumnjivo primjenjivali u Crnoj Gori. Običajne odredbe Kanona, iako ne postoji trag da su bile zapisane prije XIX vijeka, biće od posebnog značaja u budućim istraživanjima povodom teme ovog rada.

Petar Stojanović je pisao da je borba između slovenskog — običajnog prava i evropskog — rimskog prava u Primorju izrazita kod porodice i nasljedstva; rimsko-evropski individualizam u primorskoj porodici prožet je slovenskim kolektivizmom.²⁶ Socijalni oblici su u Crnoj Gori, prema Bogišićevom mišljenju, sačuvali „svoju primitivnu čistoću, jer u ovom gorskom predjelu, manje nego igdje drugdje mogoše se uvoditi novosti po obrascu stranih ustanova”.²⁷ Na ovom mjestu mora se ukazati na činjenicu da je društvo u Crnoj Gori do

²² Kostrenčić je zastupao shvatanje da je Metodijev nomokanon, koji je nastao između 865. i 885. godine, zapravo staroslovenski prevod tada najpoznatijeg vizantijskog nomokanona Jovana Sholastika Antiohijskog. O tome: M. Kostrenčić, *op. cit.*, str. 131.

²³ M. Petrak (2018), *op. cit.*, str. 128.

²⁴ V. Mošin, *op. cit.*, str. 48–56.

²⁵ Međutim, prvi zakoni crnogorske države koji su donijeti krajem XVIII i sredinom XIX vijeka predstavljaju kodekse koji sadrže ustavnopravne i krivičnopravne norme. Imovinsko pravo njima je regulisano samo djelimično. O običajnom pravu u Crnoj Gori dodatno: Pavle Rovinski, *Etnografija Crne Gore, tom II*, CID, Podgorica, 1998, str. 113–115, 179–216, a naročito 224–293.

²⁶ Petar Stojanović, Strani uticaji u crnogorskom pravu, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka*, Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore, knj. 1, Titograd, 1975, (ponovo: P. Stojanović, *Studije i članci*, CID, Podgorica, 2009, str. 113).

²⁷ V. Bogišić (1927), *op. cit.*, str. 184.

sredine XIX vijeka bilo seljačko; do tada u Crnoj Gori nije bilo nijednog razvijenijeg gradskog naselja. Iako u rudimentarnom obliku, robnonovčani odnosi u krilu crnogorskog društva razvijali su se uz oslonac na gradske centre susjedne Turske i Austrije.²⁸ Tragovi ranijeg prava vidljivi su u svim privatnopravnim odnosima tog doba, a ostaci tog prava prepliću se sa rimsko-evropskim pravom.²⁹

3. Bogišić između običajnog i zakonskog prava

O Bogišićevom opredjeljenju za temeljno ispitivanje običaja koji „žive u narodu” za potrebe kodifikacije prava u Crnoj Gori, moglo bi se pisati mnogo. Ovdje ćemo se ograničiti samo na neke njegove stavove i postupke, analizom kojih smatramo da se može upozoravajuće djelovati i na savremenog crnogorskog zakonodavca. Svjedoci smo da se svi obrisi tradicionalnog crnogorskog društva, uključujući prije svega one pozitivne, gube u haotičnom i dugotrajnom procesu harmonizacije nacionalnog sa pravom Evropske unije. Uvođenje stranog pravnog tijela u organizam jedne pravne zajednice po prirodi stvari rodiće otpor te zajednice, koji, iako se možda odmah neće manifestovati, ipak će ostaviti duboke negativne posljedice po nju. Pravna transplantacija uvijek podrazumijeva podijeljenost u zajednici.

Raspravljajući sa Puhtinim i Savinjičevim stavovima, Bogišić je napisao sljedeće: „Držeći se narod tvrdo svoga običaja kako no svoga proizvoda, već i radi toga mrzi ili bar nepovjerljivo gleda na svako novotarenje, a osobito, ako ono stoji u oprjeci s njegovim pojmovima o pravu i pravici i nije izazvano očevitim potrebama, kojima se na drugi način ne može zadovoljiti. Uslijed toga, pošto je izdan zakon, sastavioci kojega ne obzirahu se na pravne pojmove, uvjerenje, potrebe i običaje naroda, neizbježno se javlja otpor sa strane naroda, pa i kad bi moguće bilo savladati taj otpor i mehanički uvesti taj zakon, to, kao što na svakomu koraku sretamo u pravnoj historiji, taki zakoni mjesto da uvedu nekakav red i oprediljenost u pravne pojmove i u pravni život naroda, uvode u svakom slučaju nered i haos, tako, da se pravni pojmovi koje je narod od prije imao pomute, a novština mu, u najboljem slučaju, ni u čemu ne koristi”.³⁰

Uvidom u Bogišićeve radove možemo odmah uočiti njegovu ljubav prema etnografiji Južnih Slovena.³¹ Jedan kodifikator prava mora

²⁸ P. Stojanović (1975), *op. cit.*, str. 111.

²⁹ *Ibid.*, 113.

³⁰ Valtazar Bogišić, *Izabrana djela — Građa u odgovorima iz razliĉnih krajeva slovenskog juga*, CID, Podgorica, 2004, str. XIX u predgovoru.

³¹ O Bogišićevom prouĉavanju južnoslovenskog prava vidi: Valtazar Bogišić, *Pravni obiĉaji u Slovena*, Zagreb, 1867; Valtazar Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih obiĉaja u Južnih Slovena*, Zagreb, 1874; Valtazar Bogišić, *O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata*, Beograd, 1884; Valtazar Bogišić, Konstantin Jireĉek, *Liber Statutorum Civitatis Ragusii*, Monumenta historico-juridica Sclavorum Meridionalium, vol. IX, Zagreb, 1904, i dr.

nastupati izvan pozitivnopravnih okvira da bi kodifikacija koju stvara bila trajnijeg karaktera, a njegov je pristup u tom smislu bio širi.

Smatramo da pravna istorija Crne Gore ima mnogo primjera koji će posvjedočiti o ispravnosti ovog Bogišićevog stava. Sa ovim je u vezi, prije svega, odnos koji ne samo crnogorska, nego i šira južnoslovenska zajednica ima prema nečem stranom. To je vjerovatno posljedica već pomenutih uslova u kojima se prostor Crne Gore kroz istoriju nalazio, a koji su gotovo uvijek podrazumijevali potrebu za odbranom države ili zajednice.

S obzirom na vrijeme u kojem je Bogišić djelovao u Crnoj Gori, smatramo važnim ukazati na nekoliko činjenica:³²

- Ustanove srpsko-vizantijskog prava koje su ostale dijelom i kao relikv prošlosti i uspomena na srpsku srednjovjekovnu državu, ukoliko već nijesu bile u crnogorskom nasljeđu, prenijete su u Crnu Goru preko Primorja;

- Iz Primorja su krajem XVIII i tokom XIX vijeka stizale i one ustanove koje svoj izvor imaju u rimskom pravu, a koje se odnose na privatnopravne odnose povodom raspolaganja imovinom;

- U trgovačkom saobraćaju sa primorskim gradskim centrima Crna Gora je ušla u dužničko-povjerilačke odnose i razvila pravne ustanove vezane za prostu robnu razmjenu (kupoprodaja, zajam, jemstvo, ortakluk);

- Iz Primorja ove ustanove nijesu prenošene u Crnu Goru u čistom, već u izmijenjenom obliku. Odnosno, njihova recepcija je djelimična i kretala se u mjeri u kojoj je nacionalni element to dozvoljavao. Dakle, iz Primorja je ponovo krenuo novi val modernizacije crnogorskog društva;

- Međusobna „razmjena” pravnih ustanova i obrazaca njihovog dejstva i primjene dovela je do toga da pravne ustanove starijeg prava, koje karakteriše bratstveničko-plemenski duh, nestanu iz Primorja ranije nego u ostatku Crne Gore;³³

- Primorje je značajno uticalo na prilagođavanje običajnog prava Crnogoraca novim okolnostima. Upravo se tada u Crnoj Gori desio intenzivan priliv rimskog prava i rješenja u trgovačkim odnosima. Ali, rimsko pravo se nije postavljalo kao pravni hegemon, što društvo tog vremena svakako ne bi ni dozvolilo, već kao korektivni faktor u običajnom pravnom regulisanju odnosa u njemu. Tu možemo dobro razumjeti šta je značila sinteza rimskog prava i crnogorskog običajnog prava za očuvanje crnogorskih tradicija;

³² Navedeno i protumačeno prema: P. Stojanović (1975), *op. cit.*, str. 115, 121, 125, 127; Petar Stojanović, Međusobni odnosi i međuticaji zakonskih propisa i običajnog prava u Crnoj Gori, *Istorijski zapisi 1–2*, Titograd, 1972, str. 5–25; Petar Stojanović, Lični subjektivitet crnogorske žene u XVIII, XIX i u početku XX vijeka, *Istorijski zapisi 3–4*, Titograd, 1974, str. 213–239.

³³ Petar Stojanović navodi da se može razumjeti zašto su prvo u Katunskoj nahiji, koja je na domaku kotorskih pazara, nastali objektivni uslovi za prodor ustanova modernog evropskog prava i zašto je ova nahija postala vodeća snaga i organizator crnogorske države, P. Stojanović (1975), *op. cit.*, str. 115.

▪ Uticaj šerijatskog prava na privatnopravne odnose u onim mjestima koja su bila uz tursku granicu je veoma značajan. Međutim, Turci se na svojoj teritoriji, graničnoj sa Crnom Gorom, nijesu miješali u porodične i nasljedne odnose nemuslimana, već su uređenje tih odnosa prepuštali njihovom običajnom pravu.

Na osnovu navedenih tačaka možemo bolje razumjeti zašto je Bogišić odredio sociološki metod kao metod izrade svog zakonika. Međutim, primjećujemo da se u nauci prilično zanemaruje Bogišićev odnos prema istoriji Južnih Slovena, pa samim tim i istoriji Crne Gore. U svim njegovim radovima u kojima se bavio južnoslovenskim pravom, možemo otkriti brojne istorijske fakte koje nam je Bogišić prenosio, a za nas je posebno značajno to što je jezik Opšteg imovinskog zakonika, koji je jedinstven kada su u pitanju evropske građanske kodifikacije, mogao postati takav jedino uz temeljno poznavanje istorijskog razvoja Crne Gore i društva u njoj. Takav odnos je od posebnog značaja ako imamo u vidu da se recepcija rimskog prava u crnogorskom susjedstvu desila ranije. Do recepcije rimskog prava dolazilo je zahvaljujući, prije svega, pravnicima koji su u mladosti studirali pravo u Italiji ili drugim krajevima Evrope, a po povratku u svoju zemlju dobijali bi značajne funkcije. Na taj način se odvijao upliv rimske pravne tehnike u domaće pravne sisteme i tako je stvoreno *ius commune*, zajedničko kulturno nasljeđe evropskih naroda koje se temelji na rimskom pravu.

Do prave recepcije rimskog prava u Crnoj Gori došlo je kasno — stupanjem na snagu Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru 1888. godine. S tim u vezi je Bogišićevo shvatanje pomenutog metoda kodifikacije prava: „Jedni, imajući, po svojoj prilici, pred očima osobitu originalnost zemlje o kojoj je riječ, mišljahu da treba samo sabrati i pismeno utvrditi najistaknutije i najpotrebnije pravne običaje, dotjeravši ih donekle prema potrebama sadašnjosti. Drugi, jako odani predanju rimskoga prava, govorahu da bi dosta bilo, i ne brineći se mnogo, o većem ili manjem podudaranju djela sa zemaljskim osobinama, približiti se onijema između najslavnijih i najnovijih zakonika, koji najbolje ispuniše *desiderata* teorije”.³⁴

Obično se uzima da su Bogišićeve *zakonjačke izreke* iz posljednjeg razdjela šestog dijela Opšteg imovinskog zakonika tipičan primjer usvajanja rimske pravne kulture kroz crnogorsko zakonodavstvo.³⁵ Tako i jeste, međutim, kao što smo mogli vidjeti, o preplitanju rimskog

³⁴ Valtazar Bogišić, *Izabrana djela — Studije i članci*, CID, Podgorica, 2004, str. 6.

³⁵ O tome posebno: Zoran Rašović, *Bogišićeve pravne izreke, skladnosti između rimskopravnog i crnogorskog narodnog vrela*, Posebna izdanja, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2016; Marko Petrak, *Imovinskopravne regulae iuris u Bogišićevu zakoniku i njihovo aktualno značenje, Zbornik radova „Bogišić i kultura sjećanja”* (ur. Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulov, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak), Zagreb, 2011, str. 98–118; Nevenka Bogojević Gluščević, *Pravni članci i građa iz crnogorske istorije (rimsko pravna pravila u Zakonjačama Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru)*, Pravni fakultet, Podgorica, 2005, str. 113–160, i dr.

prava sa običajnim pravom u Crnoj Gori definitivno se može govoriti i znatno prije OIZ-a. Imovinskoppravne regule koje je Bogišić uvrstio u svoj zakonik predstavljaju jezički prilagođene sentence rimskih pravnika, ili onih izreka koje svoje porijeklo imaju u rimskom pravu. One su posebno značajne jer je u njima na krajnje sažet i jezgrovit način sabrano hiljadugodišnje rimsko i evropsko pravničko iskustvo, u rasponu od temeljnih pravnih načela do sasvim konkretnih rješenja. Stoga je njihov sadržaj u velikoj mjeri ugrađen u savremene evropske privatnopravne sisteme, a pravna praksa i pravna nauka i danas ih često citiraju na latinskom jeziku kao privilegovane iskaze neprolaznih pravnih istina.³⁶

Rimsko pravo, odnosno principi rimskog prava, kroz Bogišićev metod i zvanično je postalo dio crnogorskog prava, koje predstavlja i formalnopravno izraženu sintezu običajnog prava i rimskopravnih fragmenata na prostoru srednjovjekovne Crne Gore.

Zaključak

Na osnovu izloženog možemo zaključiti da Crna Gora, iako formalno neslobodna u političkom smislu, i to u dužem trajanju, na pravnom je planu bila prilično autonomna. Sistem običajnog prava koji je važio u okviru današnjih granica Crne Gore, Dalmacije, sjeverne Albanije i jednog dijela Hercegovine oblikovao je obrasce društvenog ponašanja koji bi trebalo da obezbijede sigurnost *plemena, bratstva i porodice*. Takvo običajno pravo u mnogo manjoj mjeri je obuhvatalo imovinske odnose, a to ne treba ni da čudi, ako imamo u vidu da je ograničenost fizičkog kretanja (čak i iz sela u selo) u dužem trajanju postojala u Crnoj Gori. Razlog je to što je crnogorsko društvo, njen najznačajniji dio, bilo u odbrambenom položaju prema brojnim imperijama i državama koje su svoj trag ostavile na ovom prostoru. U takvim je uslovima teško zamisliti bezbjednu trgovinu, te se na osnovu toga izvlači zaključak da je zatvorenost crnogorskog društva glavni uzrok zbog kojeg Crna Gora nije imala pisano pravo koje uređuje privatnopravne odnose sve do XIX vijeka.

Rimsko pravo je postalo faktor evropskog ujedinjenja onda kada se počeo razvijati sistem *ius gentium* u uslovima intenzivirane trgovine, odnosno onda kada se Rim značajnije raširio na Mediteranu. Do tada je rimsko društvo bilo zatvorenog karaktera, a norme rimskog prava (*ius civile*) bile su dostupne samo rimskim građanima. Crna Gora je do kraja XIX vijeka bila zatvoreno društvo, ali je usvajanjem Opšteg imovinskog zakonika i ona stala rame uz rame sa ostalim evropskim državama i zacementirala svoje prisustvo i opredjeljenje u zapadnoj kulturi. Osnov takve transformacije društva i države bilo je rimsko pravo.

³⁶ M. Petrak (2011), *op. cit.*, str. 98–99.

Savremena crnogorska pravna kultura sve ubrzanije gubi pozitivna obilježja sopstvene pravne tradicije. Crnogorski principi *časti, poštenja, čojstva*, pa zatim i običaji npr. *gostoprимstva, pobratimstva, vjere (časne riječi)*, i brojni drugi, jesu izvorni principi običajnog prava koje u Crnoj Gori ima dubok korijen. Rim je, postajući otvoreno društvo sa intenzivnom trgovinom, sačuvao svoje izvorne principe, među kojima se *bona fides* ističe u prvi plan. Crna Gora danas, usvajajući pravila iz direktiva Evropske unije, postaje društvo bez svog pravnog identiteta, a *što je od početka nevaljano, to vremenom samim zakonito ne postaje*.

Literatura

1. Arandelović, D, *Predavanja iz rimskog prava*, Geca Kon, Beograd, 1938.
2. Bogišić, V, *Pravni običaji u Slovena*, Zagreb, 1867.
3. Bogišić, V, Slovenski predeli u jadranskom primorju (prev. Jov. Aćimović), *Otadžbina*, 1873.
4. Bogišić, V, Konstantin Jireček, *Liber Statutorum Civitatis Ragusii*, Monumenta historico-juridica Sclavorum Meridionalium, vol. IX, Zagreb, 1904.
5. Bogišić, V, *Pravni članci i rasprave*, Geca Kon, Beograd, 1927.
6. Bogišić, V, *Izabrana djela — Građa u odgovorima iz razliĉnih krajeva slovenskog juga*, CID, Podgorica, 2004.
7. Bogišić, V, *Izabrana djela — Studije i članci*, CID, Podgorica, 2004.
8. Bogojević Glušćević, N, *Pravni članci i građa iz crnogorske istorije (rimska pravna pravila u Zakonjaĉama Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru)*, Pravni fakultet, Podgorica, 2005.
9. Danilović, J, Dubrovaĉki statut i consuetudo, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1–2, Beograd, 1975.
10. Danilović, J, *Istorijsko-pravne studije, Dubrovaĉko srednjovjekovno pravo*, Pravni fakultet, Podgorica, 2002.
11. Živković, D, *Istorija crnogorskog naroda*, Matica crnogorska, Podgorica, 2023.
12. *Istorija Crne Gore*, knj. 1 tom 1, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1970.
13. Jireček, K, *Istorija Srba 1 (politiĉka)*, Nauĉna knjiga, Beograd, 1952.
14. Katiĉić, R, *Illyricum Mythologicum*, Zagreb, 1995.
15. Klaić, V, *Povijest Hrvata, knj. 1–4*, Matica hrvatska, Zagreb, 1982.
16. Kostrenĉić, M, *Hrvatska pravna povijest. Zakonik cara Stefana Dušana*, Zagreb, 1923.
17. Ljubić, Š, *Statuta et Leges Civitatis Buduae, Scardonae, et Civitatis Insulae Lesinae*, Monumenta Historico-Iuridica Slavorum Meridiolanum, JAZU, Zagreb, 1882–1883.
18. Margetić, L, Poruka i datacija tzv. Ljetopisa Popa Dukljanina, *Croatica Christiana Periodica*, 22, 1998.
19. Milošević, M, Ćirković, S, *Statut grada Kotora — predgovor*, knj. 2, Kotor, 2009.
20. Milošević, M, *Rimsko pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
21. Mošin, V, *Ljetopis popa Dukljanina*, Matica hrvatska, Zagreb, 1950.
22. Novaković, S, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Beograd, 1912.

23. Petrak, M, Rimsko pravo i hrvatska pravna tradicija, *Latina et Graeca*, vol. 2, br. 16, 2009.
24. Petrak, M, Imovinskopravne *regulae iuris* u Bogišićevu zakoniku i njihovo aktualno značenje, *Zbornik radova „Bogišić i kultura sjećanja”* (ur. Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak), Zagreb, 2011.
25. Petrak, M, Liber Sclavorum qui dicitur Methodius, *Glasnik odjeljenja humanističkih nauka*, 4, CANU, Podgorica, 2018.
26. Radojčić, N, Društveno i državno uređenje kod Srba u ranom srednjem veku (prema Barskom rodoslovu), *Glasnik Skopskog naučnog društva, XV-9*, Skoplje, 1935.
27. Rašović, Z, *Bogišićeve pravne izreke, skladnosti između rimskopravnog i crnogorskog narodnog vrela*, Posebna izdanja, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2016.
28. Rovinski, P, *Etnografija Crne Gore, tom II*, CID, Podgorica, 1998.
29. Solovjev, A, *Istorija slovenskih prava*, Službeni list SRJ, Beograd, 1998.
30. Stojanović, P, Međusobni odnosi i međuuticaji zakonskih propisa i običajnog prava u Crnoj Gori, *Istorijski zapisi 1–2*, Titograd, 1972.
31. Stojanović, P, Lični subjektivitet crnogorske žene u XVIII, XIX i u početku XX vijeka, *Istorijski zapisi 3–4*, Titograd, 1974.
32. Stojanović, P, Strani uticaji u crnogorskom pravu, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka*, Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore, knj. 1, Titograd, 1975.
33. Hanel, J, *Statuta et Leges Civitatis Spalati*, Monumenta Historico-Iuridica Sclavorum Meridiolanum, JAZU, Zagreb, 1878.
34. Horvat, M, Petrak, M, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022.
35. Šišić, F, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1916.

Emil Mujević, LL. M.

THE IMPORTANCE OF ROMAN LAW IN THE DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE IN MONTENEGRO

The idea and aim of this work arise from the fact that Montenegrin society, like many others, in the process of aligning its laws with those of the European Union and adopting the European model of cultural integration (which today invariably carries a monetary counterpart), is losing some of the most significant characteristics of its own legal culture. Montenegrin legal culture is the product of society's reaction to the historical conditions in which it found itself, often viewing the concept of freedom as an inviolable category. By studying the history and development of the regulation of social relations, primarily through customary law, in the territory of present-day Montenegro from Roman times to the present, one can identify numerous recurring patterns throughout different epochs, from which lessons for the future can be drawn. The essence of the positive actions of legal entities in legal relationships was expressed in Roman law through numerous principles, which, in their evolution, reached the level of general legal principles and a form of legal values. On these foundations, European civilization was built, yet contemporary Europe is increasingly distant from its origins

— from itself. The Roman influence on Montenegro's legal culture can be clearly traced through the content of medieval statutes from coastal towns, which stand as witnesses to the successful intertwining of „external influences,” or the influence of foreign law, with the existing, deeply rooted system of customary regulation of social relations. Many customs in Montenegro, whose enduring nature was secured through written documentation by Valtazar Bogišić, bear witness to the persistence of specific regulations that, while rooted locally, find their place within the European framework and have their origin in Roman tradition. Based on legal patterns that once applied to the whole, Montenegrin society in the modern era should address the political and legal dilemmas that increasingly trouble it year after year. Political culture cannot serve as the foundation for lasting cultural unity, but Montenegro's legal culture is, as we shall see, undoubtedly a testament to that unity.

Key words: roman law, Valtazar Bogisic, Montenegro, legal culture, customs

---

IZLAGANJA
NA NAUČNIM
I STRUČNIM
SKUPOVIMA

Ustavni sud kao čuvar crnogorske ustavnosti**

Čast je govoriti ovim povodom i pred ovim skupom. Nastojaću da u mogućoj mjeri ne ponovim rečeno, govoriću manje o vremenu prošlom, više o sadašnjem i u naznakama o vremenu budućem.

I za ovaj jubilej važi ona Njegoševa — „pokoljenja djela sude”. Tako i ovo pravničko pokoljenje daje sud o djelovanju jednog suda. Jer, jubileji obavezuju, oni su svjedočanstva pređenog puta i svjedoci trajanja. To posebno važi za institucije koje su pozvane da štite harmoniju države i prava na dobro građana, a ima li iko pozvaniji da to čini nego Ustavni sud.

Prije šest decenija, uslovno se može reći, u Crnoj Gori je počelo suđenje aktima, a ne samo ljudima. Od tada do danas pređen je dug put: od pedesetak predmeta na godišnjem nivou do današnjih više od hiljadu; od nepravnik u sastavu Suda, do norme da to budu „istaknuti pravnici”.

Prije 60 godina, koliko god taj novi čuvar Ustava bio ogrnut ideološkim plaštom i ograničenjima jednopartizma, ustanovljenjem posebnog organa sudske kontrole ustavnosti obogaćeno je pravničko nasljeđe Crne Gore.

Takođe, njegovo postojanje u jednoj socijalističkoj federaciji, olakšalo je tranziciju u državama koje su iz nje nastale, za razliku od ostalih država tog bloka koji su svoje prve ustavne sudove dobile znatno kasnije. Nadasve, ostaje činjenica da se, primjera radi, stavovi Ustavnog suda Jugoslavije donijeti prije devedesetih i danas citiraju u odlukama crnogorskih sudova, koliko god se neko sa pojedinim od tih stavova ne slagao, recimo onaj koji vam se upravo obraća.

Istorijat Ustavnog suda Crne Gore možemo podijeliti i na vršenje njegove funkcije u četiri države i četiri ustava, od prvog predmeta (odluke o samodoprinosu u mjesnoj zajednici na sjeveru Crne Gore) do odluka donijetih u doba nestajanja jedne i nastajanja druge države. Ta činjenica uslovala je, u našoj literaturi, označavanje četiri perioda u razvoju Ustavnog suda, a ja bih dodao i peti — od uvođenja novog koncepta ustavne žalbe. To je promijenilo težište rada Suda, njegovu organizaciju, odnos sa redovnim sudstvom, sa drugim organima

* Redovni profesor na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica; *e-mail*: mladen.vukcevic@udg.edu.me.

** Autorizovano izlaganje na „Konferenciji povodom 60 godina Ustavnog suda Crne Gore”, koja je održana u Podgorici 4. novembra 2024. godine.

i javnošću. Sa olimpijskih visina normativne kontrole težište je pomjereno prema zaštiti pojedinačnih prava, kako se to uobičajava reći.

U tim mijenama Ustavni sud je štitio slovo i duh Ustava i njegove vrijednosti, stalno izložen sudu javnosti, ne samo pravničke (u mjeri stručnih i naučnih vrednovanja), već i medijske (u mjeri prava javnosti da zna) i političke (u mjeri političkih interesovanja i interesa).

Tako je i danas, dok u ogledalu ustavne stvarnosti vidim njenu slojevitost i složenost. Slojevitost proističe iz činjenice da ostvarivanje vladavine prava, počastvovane prvim članom Ustava, nije zadatak samo Ustavnog suda, već svih institucija koje tvore državno zdanje, i svih građana koji ga oblikuju kao nosioci suverenosti. Za razliku od slojevitosti, složenost ustavne svakodnevice proističe iz ubrzanih društvenih promjena koje donose različite modalitete povrede Ustava, a zadatak je Ustavnog suda da na njih odgovori. I to nije lako, budući da „ustavne odredbe nijesu matematičke formule, već žive organske ustanove”, kako je pisao sudija Holms.

Kako sam govorio sličnim povodima, o ustavu i ustavnosti: promijenio se i naš i međunarodni kontekst, u pravnoj i vanpravnoj ravni, i to utiče na preslaganje ustavnih promišljanja, načela i instituta. Ja ću ih navesti, bez pojedinačnog vrednovanja njihovog uticaja na ustavnu stvarnost.

Na unutrašnjem planu javljaju se novi oblici ostvarivanja, nove institucije i postupci zaštite ljudskih prava, ali, istovremeno, širi se repertoar i učestalost njihove povrede. Statistički dominantna nadležnost Ustavnog suda više nije ona zbog koje je nastao, a kao posljedica toga, odnos Ustavnog i redovnih sudova je poprimio nove dimenzije, uključujući i sporenja. Dalje, ustavnosudska praksa je otvorila neke ustavne dileme koje su promjene vlasti i vlada aktuelizovale. To je, u principu, dobro za ustavnu praksu i razvoj demokratskih odnosa, a delikatno za Sud, potvrđujući po ko zna koji put misao Viktora Igoa — „Lako je biti dobar, teško je biti pravedan”.

U žižu su pristigla kompleksna pitanja, dodatno usložnjena nepostojanjem zakona o Skupštini i zakona o Vladi (utvrđivanja predloga za mandatara; izglasavanje nepovjerenja Vladi; ovlašćenja „tehničke vlade”; raspuštanje i skraćenje mandata Skupštine i dr.). Slijedom toga, politička sučeljavanja i česti izborni procesi bili su izvorišta ustavnih sporenja koja su se pretakala u skoro sve vrste ustavnosudskih postupaka, i nerijetko vodila fenomenu juridizacije politike, koji nije samo nama znan.

Na međunarodnom planu, od uticaja na rad Suda izdvajam prvo pravne činioce: usvajanje novih međunarodnih dokumenata, posebno o ljudskim pravima; dalja izgradnja međunarodnih standarda; nove dimenzije prakse Evropskog suda za ljudska prava i Suda pravde EU; promjene koncepta suverenosti savremenih država koji evolui- ra do govora o postsuverenosti. Od činilaca koji nijesu samo pravni, navodim: napuštanje EU od strane jedne velike države; migrantsku krizu, ekološke incidente, pandemiju i njihov uticaj na ograničenje ljudskih prava. I na kraju, ratove koje pratimo uživo.

Kao epilog svega toga, nazire se nova evropska pravna i politička arhitektura koja će, direktno ili indirektno, uticati na nacionalne ustavne sisteme. Otvara se i pitanje kako će ustavni sudovi u novim uslovima suštinski ostvarivati ulogu, posebno u vremenu koje svojom ubrzanošću daje alibi za ishitreno donošenje pravnih akata i njihovo opravdavanje višim interesima. Prije svega, tu mislim na pojave „projektovane neustavnosti”, odnosno donošenja akata čije je neustavnosti svjestan i donosilac, ali koji treba da ostvare najčešće ekonomske efekte, do donošenja odluke Ustavnog suda, kao i „normativnog optimizma”, oličenog u uvjerenju da je dovoljno donijeti akt i stvari će se, same po sebi, promijeniti.

Sve su to ustavni izazovi koji zahtijevaju osmišljenu ustavnu politiku, posebno važnu u podijeljenim društvima kakvo je naše. Ona je od značaja ne samo za Ustavni sud, jer, migracija evropskih ustavnih ideja u naša ustavna rješenja i praksa njihove primjene jesu sastavni dio evropskog hoda Države. Stoga i odluke Ustavnog suda moraju biti „opravdane” razboritim mišljenjima koja će obezbijediti društvenu prihvaćenost njegovih odluka, onako kako je to Dvorkin ponavljao na raskršću prethodnog i ovog vijeka.

Za upit — kako unaprijediti ustavnosudsku stvarnost, odgovor je i poznat i uopšten — jačanjem institucija i širenjem kataloga ljudskih prava, i to često čujemo kao briselski refren. Zato nam treba neprekinuti ustavni dijalog — onih koji oblikuju, štite i primjenjuju Ustav, podrazumijevajući centralnu ulogu Ustavnog suda u tom trojstvu. U tom dijalogu, kao zajednički imenitelj vidim — jačanje jemstava nezavisnosti ustavnih sudova i sudija.

Od *institucionalnih jemstava*, od posebnog značaja su ona koja se odnose na status Suda, Ustavom utvrđen i Zakonom bliže uređen. To označava položaj i ulogu Suda i njegovu otpornost na neprimjerene uticaje, i tu su, u materijalno-pravnoj ravni, izazovi predvidljivi. Međutim, u procesno-pravnoj ravni je drugačije, a ona nije manje važna, budući da je razvoj savremenog prava, u značajnoj mjeri, proizvod razvoja pravnih procedura. S tim ciljem, na ostvarivanje funkcije Ustavnog suda bitno će uticati procesna rješenja o: ovlašćenjima stranaka u postupku; načinu rada i odlučivanja u vijećima i na sjednici Ustavnog suda; načinu shodne primjene drugih zakona i druga. Neka od tih pitanja otvorili smo u Komentaru Zakona o Ustavnom sudu, uvjereni da razvoj ustavnosudskih postupaka i prihvatanje procesnih instituta i standarda Evropskog suda za ljudska prava ima i imaće neprocjenjiv značaj.

Za razliku od institucionalnih, postojanje *personalnih jemstava* treba da osnaži sudijski autoritet. Ona se odnose na odredbe koje opredjeljuju status sudija Ustavnog suda: način izbora i prestanak mandata; nespojivost sa drugim funkcijama, imunitet i materijalni položaj sudije. Ta jemstva nijesu utvrđena samo u interesu sudija, već i u opštem interesu, kako bi se garantovalo izricanje presuda koje će biti izraz slobodnog promišljanja sudija, neopterećenog barijerama bilo koje vrste.

Početni činilac sudijske nezavisnosti je način izbora sudija, odnosno obezbjeđenje garancija da organ koji bira sudije to čini transparentno i po objektiviziranim kriterijumima. Transparentnost je dograđena intervjuisanjem kandidata u direktnom TV prenosu i to je iskorak, a naredni zadatak jeste da se sudije biraju na osnovu dodatno objektiviziranih kriterijuma, gdje bi, primjera radi, trebalo bliže odrediti pojam „istaknuti pravnik”.

U zaključku, uvjeren sam da sve navedeno treba objediniti u dogradnji postojećeg ili donošenju novog zakona o Ustavnom sudu, i siguran da skoro desetogodišnja praksa njegove primjene na to upućuje.

I na kraju, spisak ustavnosudskih izazova ne iscrpljuje se u desetak minuta ovog ili nekog drugog izlaganja, i pretenciozna su nabranja takve vrste, jer, izazova će uvijek biti, a na ustavnosudskim poslenicima je da ih rješavaju. Na tom zadatku Ustavni sud mora biti institucionalna spona unutrašnjeg i međunarodnog prava, stožer zaštite pravnog poretka i ljudskih prava. I više od toga, on mora biti promoter ustavne kulture i demokratskog društva, a izgradnja takve uloge Ustavnog suda nije čin, već proces koji traje šezdeset godina. Ova generacija to mora nastaviti, ostavljajući svoj trag o kome će buduće generacije dati svoj sud.

PRIKAZI

Velizar Sredanović, *Besudna vremena*,
Udruženje pravnika Crne Gore,
Podgorica, 2023.

Orvelova 1984. Crnogorska 1948.

Orvelova 1984. u Crnoj Gori se dogodila 1948. Veliki brat Jugosoca sukobio se sa Najvećim bratom Evroazije. Formirao je policiju misli, sa zadatkom progona po kriterijumu: *Ko nije protiv njih, protiv nas je*. U novogovor je ušla riječ *Ibeovac*, koja je značila samo jedno: *Izdajnik*. Maksima je glasila: *Bolje je hiljadu nevinih u zatvoru, nego jedan krivi na slobodi*. Pretpostavku nevinosti zamijenila je pretpostavka krivice: *Svako je kriv i ako se dokaže suprotno*. Sve i da je tražio, Velizar Sredanović ne bi mogao naći prikladniji naslov za svoju knjigu „Besudna vremena”. Između njenih korica sabrane su životne priče Petra Komnenića, Veljka Žižića, Obrena Blagojevića, Radivoja Vukićevića i Sava Stanojevića. Osim sa Petrom Komnenićem, čije je memoare dobio od njegovog sina, sada pokojnog profesora Vladimira Komnenića, Sredanović je naspram junaka ove knjige sjeo sa upaljenim diktafonom, našavši se tako na sličnoj prostornoj tački, ali na suprotnoj etičkoj poziciji od njihovih isljednika. On je bio njihov ispovjednik. Isljednicima je ono bilo zadato, Sredanoviću je ovo bilo dato.

„Besudna vremena” su ukoričena izložba novinarsko-književnih portreta najznamenitijih Ibeovaca. Ako gledalac majstorskih likovnih djela sa naslikanih lica može čitati živote likova, iz Sredanovićevih životnih priča čitalac može steći dojam o obrazu njegovih junaka. Nije bilo rupe, makar i Petrove, koja je bila dublja od njihove vjere u ideju; niti je bilo kamena, makar i golootočkog, čije nošenje bi za njih bilo Sizifov posao.

Berđajev je zapisao da je čovjek primoran da živi u dva različita poretka: u poretku postojanja, uvijek ličnog, mada i nabijenog nadličnim vrijednostima, i u poretku objektiviranog svijeta vječito bezličnog i ravnodušnog prema ličnosti. „Besudna vremena” su svjedočanstvo o cijeni koju su junaci ove knjige platili za svoju postojanost, makar to za krajnju posljednicu imalo i nepostojanje.

Na njenim stranicama ispisana su neposredna svjedočenja o događajima, u kojima su klasni pobjednici progonili prvoklasne ljude; o dramu u kojoj je novo plemstvo crvene krvi tlačilo one koji su svoju

* Docent na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica; e-mail: nikola.saranovic@udg.edu.me.

krv prolivali od Španije, preko kazamata Kraljevine Jugoslavije, do narodnooslobodilačke borbe, protiv fašizma i za socijalizam; o tragediji u kojoj su fariseji i licemjeri vlasti gonili vjernike i sljedbenike ideje.

Sredanovićeva knjiga nije štivo o pravima i krivima. Nego o žrtvama neposredno i njihovim zločincima posredno, a jednako autentično. O novim lijevim skretanjima, ovoga puta udesno. O psihologiji anticipativnog pokoravanja, kako je američki politikolog Timoti Snajder u knjizi „O tiraniji: dvadeset pouka iz dvadesetog vijeka” nazvao dobrovoljno priklanjanje pojedinca i kolektiva zločincu i zločincima.

„Besudna vremena” su i moralna antiteza uracima napisanim u funkciji relativizacije zločina i odbrane zločinaca. Umanjivanje jednog zločina njegovo je uvećavanje. Pravdanje jednog zločina njegovo je produžavanje. Heroji ne mogu biti oni koji su, makar položili ispit junaštva u ratu, braneći sebe od drugoga — pali na ispitu čojstva u miru, ne odbranivši drugoga od sebe.

Nasuprot tome, ovom knjigom, Velizar Sredanović je dao ogroman doprinos procesu koji je započeo deklaracijom prve demokratske skupštine Crne Gore 1992. godine o osudi kršenja ljudskih prava i zloupotrebe vlasti, posebno u smislu njene tačke 3 i „ostvarivanja cjelovite istina o tom vremenu”, i tačke 4, „obezbjeđenju moralne i pravne satisfakcije nevino stradalima, a moralne i istorijske odgovornosti kreatora i izvršitelja zločina”.

Andreja Katančević,
Rimsko pravo — Odabrana predavanja,
Fakultet pravnih nauka,
Univerzitet Donja Gorica, 2024.

Tekst profesora Katančevića, kao udžbenički prvijenac iz ove oblasti objavljen na teritoriji Crne Gore, dočekao sam sa velikom radošću van Crne Gore, upravo u najskorijem evropskom Rimu i najvećoj aktualnoj pravnoj retorti Evrope — Briselu, koja u ekvilibrijumu evropskih institucija zakonotvori, kao što su to nekada činile rimske ustanove i pojedinci. Stoga redovi ovog prikaza svjedoče kako o jednoj obavezi prema dosadašnjima naučnim naporima u Crnoj Gori, tako i o zagledanosti u evropsku budućnost kako samog prava, tako i onih koji ga spoznaju i istražuju.

Rimsko pravo — Odabrana predavanja zaista predstavlja izuzetno vrijedan doprinos pravnoj literaturi, pružajući sveobuhvatan i detaljan uvid u osnove i istoriju rimskoga prava. Na temelju svojih predavanja, autor pred čitaoca uspijeva da postavi složene pravne koncepte, održavajući čvrst pedagoški pristup, time čineći knjigu pogodnom najprije za studente prava, ali i za širu publiku koja želi da razumije pravne osnove koje oblikuju savremenu Evropu. Ono što ovu knjigu čini posebnom jeste spoj nepregledne elegantnosti rimske pravne tradicije i, zasigurno još dugo, aktualnih tema. Autor neštedimice koristi svoje iskustvo stečeno kroz višegodišnju akademsku praksu, prilagođavajući sadržaj potrebama savremenih čitalaca.

Knjiga je tradicionalno podijeljena u nekoliko glavnih poglavlja, koja obuhvataju ključne aspekte rimskoga prava: njegov istorijski razvoj, pravne institute, izvore prava i njihovu evoluciju, što joj osigurava uporedivost kako sa ranijom, tako i sa najskorijom literaturom. Svako poglavlje donosi dubinsku analizu, potkrijepljenu konkretnim primjerima, čime autor dodatno osvjetljava ključne pravne koncepte začete u dubokoj prošlosti. Ne budući, pak, samo istoriografski osvrt, što inače i nije karakteristika profesora Katančevića, uvodno poglavlje naglašava značaj rimskog prava za razumijevanje savremenih pravnih sistema, pružajući kontekst za dalju elaboraciju.

Autor započinje knjigu od ranije aktualnim, a nikad više relevantnim pitanjem: „*Zašto učiti rimsko pravo?*”. Ovim narativnim pristupom zacijelo angažuje čitaoca u razmatranje onoga što je jasan

* Službenik u Misiji Crne Gore pri Evropskoj uniji, Brisel. Predašnji saradnik u nastavi na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica, na predmetu Rimsko privatno pravo; *e-mail*: andrej.bracanovic@gsv.gov.me.

uvod u značaj rimskoga prava za moderno društvo. Poglavlje se kreće ispitivanjem razvoja rimskog prava kroz vjekove, počevši od epohe Dvanaest tablica do kasnije kodifikacije, i analizira uticaj ovog pravnog sistema na savremene pravne sisteme. Posebnu pažnju zavređuje analiza recepcije rimskoga prava, te znamenite mu srednjevjekovne varijante, koja kod nas, s nekoliko izuzetaka, nije često sveobuhvatno obrađivana, ili je, nažalost, posve potcjenjivana. Katančević, svojim jasnim a lako razumljivim jezikom, pruža uvid u način na koji je rimsko pravo oblikovalo pravne sisteme Evrope, s posebnim osvrtom na njemačke države, gdje je njegov uticaj bio najdalekosežniji, a čija se recepcija najsnažnije osjećala među balkanskim društvima u XIX i XX vijeku. Nova perspektiva uključuje analizu zašto su rimski pravni instituti prevazišli one drugih civilizacija, osvjetljavajući ključne faktore koji su zagarantovali njihovu dugovječnost, čime autor izlazi iz okvira samo ove pravne oblasti i čitaocu ispisuje redove za razumijevanje prava uopšte.

U poglavlju koje se bavi izvorima rimskog prava, autor detaljno istražuje različite izvore prava, uključujući zakone, pravnu nauku, edikte magistrata i *senatus consulta*. Prikazuje kako su se pravne norme razvijale i adaptirale na nove društvene potrebe i u izmijenjenom društvenom kontekstu, uvodeći pojmove „dinamični izvori prava” i „statični izvori prava”. Ovi koncepti osvjetljavaju način na koji su se društvene promjene odražavale na pravne norme, što skupa sa terminološkim pojašnjenima (a koja su, istini za volju, mnogo više od toga), čini vrhunac ovog dijela teksta, jer daje ključ i za razumijevanje najkrupnijih pravnih procesa koji se odvijaju pred savremenim pravnikom i društvom čiji smo dio. Istaknuto je kako je Zakonik dvanaest tablica postavio temelje za kasnije zakonske kodifikacije, krunisan na kraju državne istorije Justinijanovom kodifikacijom koja danas simbolizuje i vrhuni pomen ovog pravnog sistema. Autor se dodatno osvrće i na evoluciju pravnih izvora i pruža detaljan pregled njihovog značaja, naglašavajući upravo tu suptilnu prilagodljivost rimskih normi u različitim društvenim kontekstima, što je karakteristika koju današnji zakonopisac često žrtvuje bilo zbog nasljeđa hiperreglamentacije, bilo zbog pritiska tehničke prirode akata, bilo zbog sopstvene nomotehničke ograničenosti.

Najkrupniji segment knjige i, sljedstveno, najdetaljnija analiza pod prominentnim naslovom *Instituti*, posvećena je promatranju i pojašnjavanju osnovnih pravnih instituta poput svojine, obligacionih odnosa i nasljeđivanja, te čini ovo poglavlje posebno važnim. Katančević, koristeći tabele i dijagrame kako bi vizuelno predstavio složene odnose između različitih instituta, unekoliko napušta tradicionalne udžbeničke metode naracije, kombinujući ih sa onim što najčešće nalazimo u praktikumima za nastavu. Dokazujući time i svoju didaktičku savremenost, autor doprinosi ostvarenju ultimativnog cilja svih koji stoje za predavačkom katedrom — olakšavanje čitaocu razumijevanja funkcija institutâ o kojima je riječ. Dodatnu svježinu u ovom dijelu donosi učeno, a istovremeno jezički svedeno, promišljanje šireg

konteksta primjene rimskih instituta u različitim društvenim okruženjima, lišeno svakog pa i prikrivenog bremena historijskog materijalizma i njegovog gotovo manihejskog manira prikazivanja prošlosti. Temeljno, koherentno i bez bilo kakvih prohronizama, autor analizira kako su ovi instituti evoluirali u pravnim sistemima koji su ih naslijedili, vješto dovodeći čitaoca do samostalnog uviđanja njihove dugotrajne relevantnosti, čime Katančević sa čitaocem zaista ostvaruje svojesvrtni mentalni dijalog, neskriveno najavljen u postavljenom pitanju na početku prethodnog dijela. Iako se fokusira na tehničke aspekte, poglavlje redovno poziva na dodatnu i obuhvatniju elaboraciju pojedinih tema, poput delikata, što dodatno bogati sadržaj ove knjige.

Jedno od najvažnijih poglavlja u knjizi istražuje kako su rimski pravni principi oblikovali pravne sisteme širom Evrope i svijeta. Stranice analize primjera recepcije rimskog prava u različitim pravnim porodicama, s posebnim fokusom na kontinentalne i anglosaksonske sisteme jezgovite su, pisane svježim jezikom u nešto kraćoj formi na koju — svako objektivno mora priznati — studenti uglavnom nijesu navikli od udžbeničkih tekstova. Posebnu pažnju svojom zanimljivošću zaslužuju primjeri recepcije rimskog prava u njemačkim državama i njeno odbacivanje u Engleskoj. Studije slučaja objašnjavaju kako su različiti pravni konteksti oblikovali prihvatanje ili odbacivanje rimskih normi, naglašavajući njihov globalni značaj i trajni uticaj na pravnu praksu.

Katančević koristi formalnu eleganciju pravne leksike, istodobno kazujući svoje ideje pristupačnim stilom koji omogućava čitaocima različitih nivoa pravnog znanja da bez poteškoća prate sadržaj. Uprkos tome što, kao što udžbeniku i pripada, obiluje brojnim tehničkim terminima i latinskim izrazima, čini se da njihova kontekstualizovana objašnjenja pomažu da se na kraj stane sada već proverbijalnom prigovoru studentskog nepoznavanja latinskog jezika. Apotekarski vješt omjer teorijskih objašnjenja i praktičnih primjera doprinosi tekstualnom skladu, održava pažnju čitalaca i jemči njegovo bolje razumijevanje. Iako povremena opterećenost detaljima može usporiti čitanje, što je odlika autora koji je cjelokupnim akademskim bićem uronjen u predmet koji proučava, ipak preciznost jezika i didaktički ton čine knjigu korisnim edukativnim oruđem.

Rimsko pravo — Odabrana predavanja Andreje Katančevića predstavlja djelo koje uspješno kombinuje historijsku dubinu sa praktičnom primjenom. Autor je pažljivo strukturisao knjigu kako bi bila korisna ne samo studentima prava, već i istraživačima i pravnim praktičarima. Ova knjiga ne samo da edukuje, već i inspiriše razmišljanje o trajnom uticaju rimskog prava na moderno društvo, a svojim analitičkim pristupom i bogatstvom saznanja, uvida i informacija, nedvosmisleno je izuzetno vrijedan dodatak svakoj pravnoj biblioteci. Čitanje ove knjige nije bilo tek intelektualni poduhvat, već i emotivno putovanje kroz slojeve rimskog pravnog genija koji izranja iz svake stranice, otkrivajući nam dubine ljudskog duha i njegovu nepokolebljivu težnju za smislom. Stoga, konačno i priznajem da osjećam

duboku zahvalnost i čast što mi je ukazana prilika da uronim u bogatstvo misli i pravničkih introspekcija koje ova knjiga nesebično nudi. Da napišem nekoliko redova o ovom djelu obavezuju me ne samo moji lični i akademski afiniteti, već i plemenitost prijateljstva i profesionalnog odnosa s autorom, čija strastvena posvećenost učenoj riječi nadahnjuje, ali i sa izdavačem čija je neskrivena misija osvjetljavanja rimskog i prava uopšte, svjetiljka pravne nauke u Crnoj Gori i stoga nema bojazni — *pro captu scriptoris habent sua fata libelli*.

Marija Karanikić Mirić,
Obligaciono pravo,
Službeni glasnik, Beograd, 2024.

Udžbenik *Obligaciono pravo* autorke Marije Karanikić Mirić je objavljen 2024. godine u Beogradu, u okviru edicije Udžbenici i priručnici. Izdavač je Službeni glasnik. Riječ je o knjizi koja na sveobuhvatan, sistematičan i metodološki dosljedan način obrađuje kompleksnu materiju obligacionog prava. Iako je, prema riječima autorke, na prvom mjestu namijenjena studentima pravnih fakulteta, ova knjiga jeste i biće koristan alat kako za početnike, tako i za pravne stručnjake — bilo da se bave teorijom ili praksom — na putu boljeg i potpunijeg razumijevanja materije obligacionog prava.

Koristeći jasan, precizan i koncizan stil pisanja, autorka je uspjela da obimnu i složenu materiju prikaže na jednostavan i lako shvatljiv način, pojednostavljajući složena pitanja, ideje i institute jedne od najtežih oblasti građanskog prava.

Posebna vrijednost ove knjige ogleda se upravo u činjenici što su složeni instituti jedne od najkompleksnijih oblasti građanskog prava obrađeni na način da su „rastavljeni na proste činioce”, omogućavajući time da čitalac razumije srž datog instituta, da shvati suštinu, te da ga navodi na razmišljanje, dalje istraživanje i stvaranje kritičke svijesti. Knjiga je pisana tako da se prilikom čitanja stiče utisak da slušamo predavanje koje na potpun, adekvatan i svrsishodan način objašnjava ključne institute, pružajući potpuno razumijevanje, a ujedno razvijajući ljubav prema ovoj grani prava. Zato ovaj udžbenik već jeste i biće neizostavna literatura Obligacionog prava.

Knjiga je jasno i pažljivo strukturisana. Obimna materija, na 930 strana, raspoređena je u devet glava koje se dalje dijele na više odjeljaka i poglavlja. Takva organizacija omogućava sistematičan i postepen pristup složenoj materiji obligacionog prava.

Prva i druga glava posvećene su pojmu, izvorima i načelima obligacionog prava, pružajući čitaocima temeljni uvod u osnove ove pravne oblasti. Na taj način, autorka vodi čitaoca kroz ključne postavke i uvodi ga u analizu kompleksne pravne materije.

Treća i četvrta glava donose detaljnu analizu pojma i vrsta obligacija, nudeći jasan pregled njihove klasifikacije i osobenosti.

* Asistentkinja na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica; *e-mail*: ivana.jabucanin@udg.edu.me.

Peta glava, središnja i najvažnija cjelina udžbenika, zauzima posebno mjesto kako zbog redosljeda u strukturi, tako i zbog obimnosti, složenosti i praktične vrijednosti obrađene materije. Autorka se na ovim stranicama posvećuje izvorima obligacija, detaljno razrađujući ugovorno i odštetno pravo, uz teorijsku i praktičnu analizu svakog segmenta. Ovaj dio knjige posebno se ističe zbog visokog stepena zastupljenosti primjera iz sudske prakse, koji pomažu u rasvjetljavanju i primjeni složenih teorijskih pitanja. Osim toga, u okviru ove glave obrađeni su i ostali izvori obligacija — sticanje bez osnova, posloводство bez naloga i jednostrana izjava volje.

Šesta glava knjige bavi se dejstvom obligacija, detaljno su analizirana prava i obaveze subjekata unutar obligacionih odnosa. U osmoj glavi obrađuje se prestanak obligacija, uz sistemski pregled načina prestanka obligacija, dok se deveta glava fokusira na promjenu subjekata u obligacionim odnosima, pružajući potpun pregled pravnih instituta kao što su ustupanje ugovora, ustupanje potraživanja, promjena dužnika, upućivanje.

Ovako postavljena struktura omogućava čitaocu da ne samo razumije osnovne pojmove i načela obligacionog prava, već i da se upusti u dublju analizu njegovih ključnih instituta i njihove praktične primjene.

Autorka je pisanjem udžbenika Obligaciono pravo uspjela da realizuje ideju kojom se vodila. Dobili smo štivo koje će služiti o sposobljavanju studenta za razumijevanje, kritičko mišljenje i argumentovani razgovor o pročitanoj materiji.

Čitajući stranice ove knjige, imala sam osjećaj da sam se vratila u studentsku klupu i da sam ponovo slušala omiljena predavanja iz mog omiljenog predmeta. Hvala autorki na tome.

IZ PRAVNE ISTORIJE

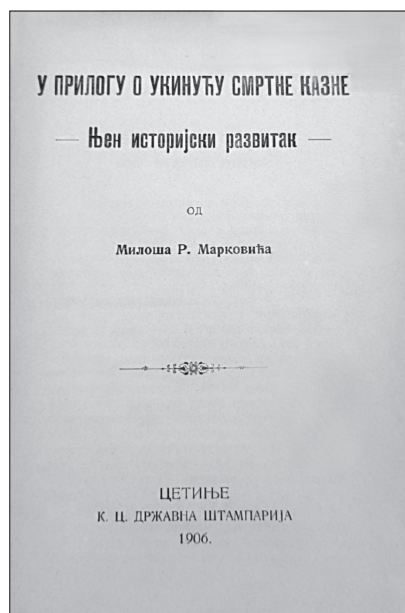
U prilogu o ukinuću smrtne kazne* — Njen istorijski razvitak —

Nijedno društvo ne može da bude, niti da postoji ako nije organizovano društvenim pravilima; tako i država ne može da se smatra kao država u pravom smislu te riječi ako nije dobro uređena zemaljskim zakonima, pa i svaki onaj koji se usudi da prekorači ili naruši zakonske ustanove mora podleći kazni.

Među kriminalistima u tom pitanju razna su mišljenja, i ušljed takvih pogleda stvorile su se čitave škole. Tako jedni drže, da svaki prestup treba da se kazni; drugi pak vide u kazni prestupnika kao primjer zastrašenja; treći govore, da država nema pravo da kazni prestupnika, jer svaki prestupnik bolestan je čovjek, kojega treba liječiti; četvrti opet nalaze da sam izvršilac prestupnoga djela nije krivac, već njegova sredina, koja ga okružava i blagodareći kojoj sredini i izvršen je prestup.

Iz sviju teorija ovdje navedenih ipak nam zdrav razum govori, da svaki prestup treba da se kazni, jer kaznom nagrađuju se osjećaji pravičnosti, ali kazna ne mora biti žestoka i užasna, kao što se praktikovalo kod sviju naroda na prvom njegovom umnom razviću. Kad proučimo istoriju koje prosvjećene države, vidjećemo da sa umnim razvićem kao i sa progresom državnijeh ustanova otpada ta oštrina u kazni i traže se načini, kojima se moraju suzbiti prestupi.

Pravnička nauka ima svoju zadaću da traži načine i sredstva da liječi prestupnika od njegovih bolesti, i kad uspije u tom svom preduzeću, onda ona kao nauka konkretna ima pravo da se nazove u potpunom smislu te riječi.

* Redakcija smatra važnim da se objavi ovaj rad jer predstavlja prvi rad iz nauke krivičnog prava koji je 1906. godine objavljen u tadašnjoj Crnoj Gori.

Iz historije rimskoga prava znamo, kako se razvijala sistema kažnjavanja.

U samom začecu rimske države vidimo gdje se kazne prestupi žestoko i tako užasno kao što se to može vidjeti i kod drugih naroda u početku njihovog državnog razvića.

Širenjem prosvjete — kulture, sva ta užasna strogost postepeno opada, tako da u vrijeme republikanske državne uprave kod rimskoga naroda kazne se krivični prestupi za djela čisto krivičnoga karaktera i već u toj epohi prestaju da se kazne prestupi „*delicta privata*”. Smrtna kazna, koja se do te epohe praktikovala i za najneznatniji prestup, već se predviđa da se izvršuje nad prestupima čisto krivičnoga karaktera, istina je i to, da se način smrtne kazne izvršavao na vrlo grozan način.

Tako se zna za smrtnu kaznu koja se izvršavala raspećem krivca, za tim prestupnici su kažnjavani i spaljivanjem na ognju, tako isto izvjesni prestupnici kažnjavani su i bacanjem među divlje zvijeri. Poslije praktikovale su se kazne, da se krivcu odsijecaju izvjesni udovi od tijela. Kažnjavanja krivaca išla su i do takve grozote, da bi prestupnika u mijeh od kože zajedno sa zmijama, psima i mačkama bacali u kakvu veliku rijeku.

Osim smrtne kazne bile su još i kazne oduzimanja slobode i časti građanske.

Zadatak kazna kod rimskoga naroda bio je čuvanje države od prestupnika da bi se odbranili interesi državni; a malo se vodilo računa o građanima, kao i tome da se traže načini kako da se ispravi krivac.

Za tim vidimo u cijelom srednjem vijeku produženje načina kazna, koji se praktikovao kod rimskoga naroda. Srednji vijek je vijek religiozne borbe; u tom vijeku prvo mjesto ima riječ kanonično pravo pa i kazne vršile su se prema kodeksima kanoničnog prava. Tu na prvom mjestu ima se u vidu djelo prestupnika i pomirenjem sa Bogom i dogmama vjere, prestup javlja se po mišljenju kanoničnog prava kao grijeh narušenja zapovijedi Božije, i sama kazna krivca mora da u duši izazove pokajanje, premda u šesnaestom vijeku oštrina kazne dolazi do pretjeranosti. U Njemačkoj za vrijeme Karla petoga postojale su kazne smrtne veoma užasne. Tako n. pr. praktikovalo se, da se sa živog osuđenika vade oči, čupa jezik, sijeku ruke, i t. d.

U sedamnaestom vijeku načini kažnjavanja prestupnika mijenja se, i već nema one strogosti kazna, koja je bila u praksi. Kazne se sada pretvaraju u prinudan rad što vidimo da se u velikom primjenjivalo u Francuskoj, Španiji, Mletačkoj Republici i Đenovskoj Republici. Blagodareći takome načinu kažnjavanja zakonodavci su se starali da često ne upotrebljuju smrtnu kaznu, kako bi društvu sačuvali radnu snagu koja im je u to vrijeme od velike potrebe bila kao što nam dokazuju građevine sviju primorskih varoši Mletaka, Đenove, Padue, i t. d. Sva utvrđenja radili su krivci. U osamnaestom vijeku javlja se nova škola kriminalista, čiji su predstavnici čuveni Monteskije, Volter, Bekarije, i dr. tako da u godini 1748. izašao je naučni rad Monteskijev pod nazivom „*L'esprit des lois*” u kome radu Monteskije

izlaže početke krivičnog prava, govoreći da se kazna mora odmjeravati sa objektivne strane prestupnika, veličinom štete učinjene društvu i ona ne smije prekoračavati svoje granice, te je dužna imati svrhu ili cilj tu, da ispravi prestupnika sredstvom moralnoga pritiska.

I Volter je iznio mnoge ideje u pitanju krivičnog prava. Najveću uslugu do sada u smislu krivičnog prava doprinio je italijanski naučenjak Bekarije, koji je 1763. napisao djelo pod naslovom: „o prestupima i kaznama”.

Glavna misao Bekarija sastoji se u tome, da pravo državne vlasti ne treba da važi kao pravo silnoga, jer mora se ustanoviti ravnopravnost u kaznama za sve građane i strogost kazne mora se mjeriti štetom nanesenim prestupom društvu. Krivca ne treba mučiti već ga lišiti mogućnosti da ne može činiti novi prestup. Vidno mjesto među kriminalistima zauzima i Englez Džon Gavard, čuveni filantrop. On se drži osnovne misli da se prestupnik može popraviti pomoću dobro uređenih zavoda. U tom pogledu danas svi čuveni kriminalisti obratili su veliku pažnju na usavršavanje kaznenih zavoda i prema tome teško je udesiti koji i kakvi moderni kazneni zavodi najbolje mogu odgovoriti svojoj cijelji, jer mi već znamo nekoliko raznijeh sistema od kojih do sada poznati su kao savršeni američanski sistemi; moderni su takođe francuski, njemački, holandski, švedski, norveški kazneni zavodi i u današnje vrijeme to je upravo jedno od najvažnijih pravničkih pitanja u pogledu kazna i popravljanja prestupnika, premda još se nije našao najbolji način sistema kaznenih zavoda.

Iz istorije umnog razvića svakog naroda u pogledu krivičnog zakona znamo, da za periodom osvete u odmjerivanju kazna za izvjesne prestupe nastaje period gospodstva smrtne kazne, koja se u samom početku njenog postanka izvršivala na vrlo prost način t. j. u prostom načinu oduzimanjem života, a bez ikakvih načina mučenja. Sa postepenim razvićem državne organizacije i usavršavanja državnijeh uređenja razvijao se način mučenja ka izvršenju smrtne kazne, jer ovdje već ne zadovoljava se kazna prestupa sa prostim načinom oduzimanja života — smrti, a traže se načini — na kakav grozniji način da se isti kazne.

U zapadnim državama u srednjem vijeku vidimo da način primjenjivanja smrtne kazne dolazi do najvišeg svog vrhunca — grozote, tako da u vrijeme vladavine Karolinga smrtna kazna primjenjivala se za četrdeset vrsta raznijeg prestupa, isto tako u Francuskoj za vrijeme francuske revolucije primjenjivala se smrtna kazna za sto i petnaest raznih prestupa a po Kodeksu Napoleonovu 1810. godine odmjerivala se smrtna kazna za trideset i osam prestupa, pri kojem prestupu za ocebijstvo predhodno su se ruke odsijecale, no 1838. god. promijenjen je takvi način smrtne kazne, a u godini 1848. vidimo opadanje smrtne kazne — tako da su se po tom zakonskom propisu oslobodili smrtne kazne svi tadašnji politički prestupnici francuski. Što se pak tiče smrtne kazne u Engleskoj, ona se takođe primjenjivala i u najvećem jeku bila za vrijeme vladavine carice Jelisavete u prošlom vijeku, tako da se primjenjivala i za sto i šezdeset prestupa i čak

šta više kažnjavali su se smrću i istupi u povraćaju. Tako za vrijeme njihove vladavine u Engleskoj kaznilo se svake godine 2000 ljudi, u sadašnjem pak vremenu po krivičnom zakonu engleskom kazne se prestupnici i za izdajstvo otažbine. Što se pak tiče Njemačke u pogledu smrtne kazne, primjenjivali su se isto tako grozni načini, kao i u ostalim državama, dok u drugoj polovini osamnaestoga vijeka a pod uticajem čuvenog njemačkog kriminalista Zenefelsa, sistema i način primjenjivanja smrtne kazne počeo je postepeno opadati i u godini 1848. usljed raznih humanih ideja toga vremena, u Njemačkoj smrtna kazna bila je ukinuta u nekim mjestima tako da i danas u Oldenburgu i Bremenu ukinuta je, premda ipak u Njemačkoj carevini ima zakonsku snagu.

Što se pak tiče smrtne kazne u Rusiji kao i kod sviju naroda praktikovala se u onakvom istom duhu, ali prvi put pojavljuje se u smislu pisanog zakonika 1397. godine u takozvanoj „*Dvinskoj sudskoj gramati*” premda najviši vrhunac svojega groznoga razvića smrtna kazna dostigla je za vrijeme vladavine cara Alekseja Mihajlovića i njegovog sina Petra Velikog, smrtna kazna primjenjivala se i za nehотиčnu paljevinu, prikrivanje vojničkih bjegunaca i t. d.

Ali pri svemu tom u Rusiji, prije nego u drugijem zapadnijem državama, pojavljuje se misao o ukinuću smrtne kazne, čemu uzrok leži ne u tom, da je smrtna kazna izlišna sa gledišta ovog ili onog razloga, već u istoj pobožnosti ruskih upravljača i mekoći ruskog karaktera. U sadanje vrijeme smrtna kazna ipak primjenjuje se, premda ima vrlo mnogo i protivnika i najčuvenijih ruskih kriminalista. Prof. Tagancev, koji premda i priznaje da je ona u nekoliko i opravdana, u načelu je protivu smrtne kazne sa devizom: da čovjeku ono što mu ne možeš dati, ne možeš uzeti — šljedstveno: uzimati ljudski život nije u pravu čovjek, koji mu ga ne može dati, a to je pravo sa kojim raspolaže samo onaj koji mu je dao život. Za ispravljanje izvjesnih prestupa i zločina govori dalje Tagancev — čovjek je dužan tražiti sredstva pomoću kojih mogu se ti nedostatici ispraviti, t. j. upravo liječiti, a sve takve prestupe nalazi da su na prvom mjestu kadri liječiti dobro uređeni kazneni zavodi. Smrtna kazna postoji danas u krivičnim kodeksima ruskoga zakonika pa valjda će još i za dugo postojati ne gledeći na sve to što i među ruskijema kriminalistima velika je borba o ukinuću smrtne kazne.

Analizirajući mišljenje zaštitnika smrtne kazne, koji govore da je ona nužna i da ona mora da postoji, u samoj stvari ako je ona u interesu pravde, što za život koji je uzeo prestupnik, potrebno je uzeti i život samoga prestupnika; oko za oko, zub za zub, ne može održati kritiku, sa gledišta naučnog, i ako pravo kao nauka, mora da postoji, ne može imati onaj poziv, koji joj se pripisuje kao nauci konkretnoj, a i kazna, za svaki prestupni rad mora se odmjeravati sa unutrašnjim pobudama na prestup.

Neki naučnici tvrde, da ima takvih teških prestupa ili zločina koji se mogu kazniti isključivo smrtnom kaznom, dalje navode, da smrtna kazna proizvodi zastrašavajući utisak na lica koja su sposobna

šljedovati slabim primjerima zločina i prema tome, ima svrhu za predupređenje, da se ne čine prestupi, ili zločini.

Međutim lice koje je naklonjeno da učini zločin, i ne misli o kazni, a ako i misli, nada se da će zamesti tragove svome zločinstvu, a ako se i uhvati, to računa na olakšavajuću okolnost, pa na svršetku i na pomilovanje.

Pojam o smrtnoj kazni ne može se mjeriti ni sa jednom kaznom, tako da pri oduzimanju života i svakim drugim oduzimanjima, pa ono bilo, ma u kakvoj formi grozno i veliko, velika je razlika. Sudija ne može naći takvog temeljitog kriterijuma da bi imao pravo ukazati, što za izvjesni prestup potrebna je smrtna kazna; to onda, kakvu kaznu on bi odmjerio za prestupe ili zločine izvršene na još grozniji način nego što su ti, za koje je već sudac odmjerio smrtnu kaznu.

Resumirajući više rečeno: „*pro*” „*contra*”, t. j. pobornike smrtnе kazne i protivnika iste, može se to sigurno utvrditi, da ona t. j. smrtna kazna kao normalna kazna neće za dugo biti u životu prosvęćenih država, kao što ju već i danas vidimo da je nestalo sa lica mjesta u nekim evropskim državama kao: Rumuniji, Italiji, Grčkoj, Portugaliji, Holandiji.

Izvod iz uputstva autorima

Tekstovi se predaju na crnogorskom i drugim jezicima ovog govornog područja ili na engleskom jeziku, ukupnog obima 1 – 1,5 autorski tabak (do cca. 45000 znakova sa bjelinama).

Predati tekst na početku sadrži apstrakt s osnovnim nalazima, obima do 20 redova i do pet ključnih riječi. Na kraju teksta nalazi se Apstrakt (summary) približnog obima i do pet ključnih riječi na engleskom, odnosno njemačkom jeziku, te eventualno na drugom stranom jeziku koji je relevantan za disciplinu na koju se tekst odnosi.

Potrebno je navesti i spisak literature i izvora po azbučnom, odnosno abecednom redu.

Za objavljivanje se prihvataju isključivo originalni tekstovi.

Redakcija zadržava pravo da tekstove prilagođava opštim pravilima uređivanja časopisa i jezičkom standardu u pogledu pravopisa i gramatike.

Excerpt from author guidelines

Articles should be submitted in Montenegrin or any other language from this speaking area or in English language. Articles should not be longer than 1 – 1,5 sheet (cca. 45000 characters with spaces).

An abstract of the article containing general results of maximum 20 lines should be included at the beginning together with up to 5 keywords. At the end of an article a resume (summary) of an approximate length written in English, German, or any other language relevant for the area related to the article should be included.

A list of references and sources should be submitted in alphabetical order.

Only original articles shall be accepted for publishing.

The Editorial Board reserves the right to adapt texts to the general rules of Author Guidelines and with regards to Grammar and Orthography.

CIP — Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 2661–2623 = *Studia iuridica Montenegrina*
COBISS. CG-ID 38090512

